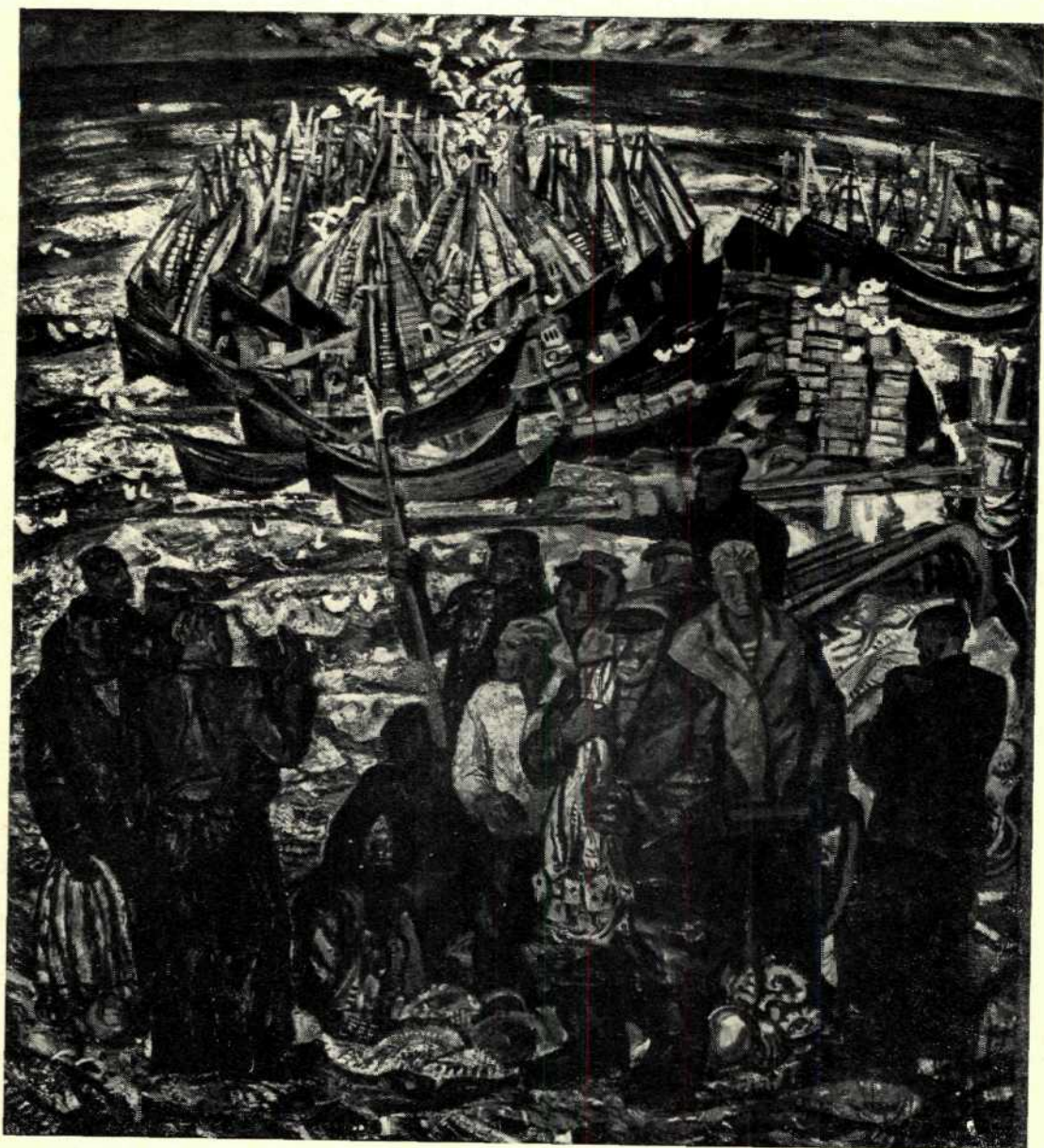

LOOMING

9

1973

UNO ROOSVALT

Tormipüha (Õli) 1970

LOOMING

9

1973

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

Mats Traat

LINNULAAT

Sa kuula linde, kevade kirkast häält!
Jäävabal järvel viirgavad valged veed
ja võimsalt purskub armulaule
kollastest nokkadest halli päeva

kui iidset lootust, hõõguvat punast sütt.
Saab maailm soojaks, muld kuulab virgena
öös tuhutuikeid oma üsas
pilkliku muigega vanal palgel.

LUTEPÄÄ

Liiv pole armastus ega aeg,
liiv on peegel.

Sulle vaatab sealt vastu
tume kogu,
luupekseni hangunud hanges,
lummatud maal.

Kuldtähti öitseb, sipelgahunt
varitseb saaki, luiteharjal
sahiseb tuul.
Ole liiva
valkjast rajatriip,
umbes jälg.

MATS TRAAAT

Tarna ja mändide mõrad liivapeeglis —
on tekkinud aeg, armastus
alustanud oma teed.
Sinuski, hallkollases,
süttib hellkollane leek.

*

Vastu hirmu purunenud öö, sõbrad muistendkauged
hange tuisanud ja nendeni ei leia teed
virmalisekumas valvel igatseja, kel rauged
sulisevad tunnid saatjaks justkui kevadveed.

Nukkerhell on armastuse maa. Süda osavõtlik
haljast oksa uues lootuses veel näeb ja siis
varuvalgusse kui sillapõletaja noor, tõtlik
põgeneb, et jälle kireks tihendada kriis.

PÄIVÄ KÄÄNÄK

Punane ja kõllane
juuskva vasta tuult
eng rinnun kinni
kaugele
Ei sumisa suvi
ei sõida sükis
rohilane rohilane
rohilane rüga sahisass
Õnnistus om tuleman

MATS TRAAAT

1412

KUUPAISTE HELK

Kuupaiste helk vilgub puude lehestikus
kui vööramaa linnuparve vari.
Lind lendab pelkkarges udus, lähestikus.
Ei kätte saa, kõrgel lennu hari.

Ei linnust ma, ei lennust.

Kas tühi töö, vaese vaimu närimine
ei ole kõik need üksinduse hetked
ja vaevaöö vastamata pärimine
kõik endeteed, rahutuse retked?

Apteekrimäe torn paistab üle metsa.
Sa roni, näe, morn, sinna otsa
ja vaata muldset sügiskuldset maad.

Ja vaata kaua, kuni röömsaks saad.

HILISED TALLED

Kaks voona, karja viimsed vaiksed viljad
kui valged inglid viinakuisel vainul
kesk karuohakaid ja kuluheina.
Kuis nende hääl küll nõnda hilja valmis!

Kas virge veri tajub südasügist,
mil päike haige, viljatu ja kevad
on kaugemal kui pime emakoda,
kus valgus loodi tillukesse silma?

Neis sügaval on peidus haljas elu.
Kui pisikene küünal ema varjus
see kurjas tuules vöbiseb ja loidab
ning liigutav on näha seda kuma.

Nii esimesse lummegi nad kaovad —
sõehoidjad väiksed, väetid, värisevad,
kui õhkjad helbed räitsakate hulgas.

Lilli Promet

LOS CAPRICHOS

(KAPRIISID)

PEATEGELASED:

DON JUANON EL BUENO	salmur ja raamatukaupmees
DON FELISARDO	võimukas <i>grande</i>
DON MANUEL	varakas <i>grande</i>
DONJA ALDONZA	tema naine
SENJORIITA CLARINDA	tema tütar
AQUILINA	tütre toaneitsi
LOPEZ	} üliõpilased
DIEGO	

Madriid 18. sajandil

Laulutekstid RALF PARVELT

ESIMENE VAATUS:

MAIPUU PÜHA

Kirikukella löökides võim ja vägi. See sisendab hirmuärevust. Vaheriidel Francisco de Goya gravüür nr. 6 sarjast «Los Caprichos» koos allkirjadega:

Nadie se conoce

Ükski ei tunne ennast

Kellahelin katkeb järsult. Vaheriie tõuseb. Aegamisi, kindlas rütmis astuvate hulkade samm läheneb.

Lagedal väljakul kõrgub tohutu suur pühaku monument, mis äratav usulist hardumust ja on rõhutatult loomutruu. Seepärast on ta silmad kristallist ja pisarad klaashelmestest ning seljas kannab ta kalevist mungarüüd, mis tuule käes liigub ja lehvib.

Monumendi kõrval seisab don Juanon el Bueno, noor ja ilus mees valges pitsidega särgis. Iga madriidlane tunneb ta raamatupoodi ning laulab tema loodud laule. Ning naiste ja tütarlaste himu käib tema järele.

Ilmub jäik protsessioon. Kõige ees dominiiklaste prior rohelise ristiga, tema järel kantakse purpurlippu, millel rist, mõök ja nuut.

Madonna kuju kantakse.

Järgnevad kõrged vaimulikud, mungad, Püha Ameti Kantselei.

DON JUANON (*peatab käeliigutusega viivuks protsessiooni*): Neid te tunnete ka ise. Seepärast ei vaja nad tutvustamist.

LILLI PROMET

Protsessioon jätkab oma teed ning kaob. Jääb veel ainult tema samumude eemalduv kaja. Ja kohe seejärel ilmub linnakodanike rongkäik — suurekõrvalised, teravaninalised, hundi- ja ahvikoonulised. Nende seas on ka selle loo peategelased, keda don Juanon eraldi tutvustab, peatades selleks iga kord rongkäigu, mis seiskub liikumatuks, säilitades peatumisel katkestatud poosi.

Nimetatud tegelased reageerivad tutvustamisel erinevalt — kas üllatunult, häiritult või hüüdjat otsides, käsi varjuks silme ees.

DON JUANON: Don Felisardo — võimukas *grande*. Don Manuel — jõukas *grande*. Tema abikaasa donja Aldonza ja nende tütar... (*Hõikab.*) Senjoriita Clarinda!

Neiu pöörab pead, ta elustunud näkku ilmub särav naeratus.

DON JUANON: Mu arm!

SENJORIITA CLARINDA: Juanon!

Ning ta lööb kirglikul ilmel ja tähendusrikkalt lahti oma lehviku.

Rongkäik liigub paigast.

DON JUANON: Kõik ülejäänud on me armsa linna kodanikud, uhked oma natsioonile, oma tavadele ja religioonile. Ärgem siis ka hetkekski unustagem, et see on Hispaania.

Rongkäik on möödunud.

Vaheriidel Goya gravüür nr. 26.

Ya tienen asiente

Lõpuks on neil oma koht

Maipuu püha rongkäigu järel algab rahvapidu.

Hõbedasse ja mahepruuni põhitooni valguvad teenijate oliivroheli- sed rõivad ja noormeeste roosad kampsunid; neidude erkollased sukad, roosad vööd ja helesinised kübarapaelad; donjade pärlhallid ja merekarbiroosad kleidid.

Rahvas lõbutseb ja tantsib ohjeldamatult.

Taevas vahetab värve — on säravalt sinine, roosa, roheline ja oranž.

Üle inimeste peade paistavad noorukid, kes käivad kõrgete kark- keppidega.

Lennutatakse lohet.

Kaks arlekiini jagavad rahvale maske. Kummalgi on peas triibuline koonuskübar, seljas ruuduline mantel, jalas pitsidega pantalooneid.

ARLEKIINID: Kellel veel ei ole silmakirjamaski? Kellel veel ei ole silmakirjamaski?

Arlekiinide maskilaul

Siiras olla meil ei tasu:
varja mõtteid, omakasu,
varja oma tõelist palet,
varja alatust ja valet,
varja kiivust, varja õelust,
varja unistust ja tõelust,
varja ausust, kadedust,
argust, lollust, liiderdust.

LILLI PROMET

1415

Kõik kandke maski,
kandke maski!
Aumees ja nuhk ja vagamees,
poliitik, kelm ja kupeldaja —
on kõikidele maski vaja.
Kõik kandke maski,
kandke maski ees!

Maja ja majo tantsivad kirglikku armutantsu. Seejärel algab lõbus-
tusetendus. Juanon ja Clarinda püüavad rahvamüürist läbi tungides
ettepoole pääseda, kus mängitakse hispaania iidset «Pahupidi maailma»
mängu. Mänguringi ilmuvad kaks naist, seelikud kaelas, mõlemal tool
pealael.

ARLEKIIN A: Võtke istet, kaunitarid!

NAISED: Tänan teid, senjoor, meil on juba oma koht olemas.

Nad istuvad maha, tool peas. Mürisev naer. Ka kõigile järgmistele
esinejatele elab rahvas kaasa, naerab südamest või vihase vaimustu-
sega.

Tuleb mees pahupidiriides: püksid on ta kätte tõmmanud ja kingad
ripuvad kõrvade otsas.

ARLEKIIN B: Nüüd vaadake meest, kellel on kõik niisama korras...
kui meie Hispaania riigivärk...

Järgmisena astub mänguringi tõmbiilmeline talupoeg, kes ägades
kannab oma turjal hästitoidetud, endaga rahulolevat eeslit.

ARLEKIIN A: (*kärarikkalt*): Ohhoo! Saabus tugevate maailm!

ARLEKIIN B: Vaadake, kui õnnelik on see mats, et võib oma turjal
sellist koormat kanda!

Arlekiinid alustavad laulu ning rahvas ühineb refrääniga:

Pahupidi maailma laul

Lind lendab meres, homaar ujub õhus.
Koer magab sängis, senjoor viskleb põhus.

Igast otsast igapidi
asjad läinud pahupidi!

Mees istub puuris, on puuri ees taba.
Röövloom on lahti ja valvureist vaba.

Igast otsast igapidi
asjad läinud pahupidi!

Söövad ja joovad Hispaania sandid.
Põldudel künnavad higised grandid.

Igast otsast igapidi
asjad läinud pahupidi!

Nälgivad mungad, sest rahvas sööb viljad.
Pöörases hoos tantsib paavst segidiljat.

Igast otsast igapidi
asjad läinud pahupidi!

Nüüd on mänguringis Saatür, kes tõstab oma käte jõul üles tulelontidega žongleeriva *grande*, kel lai ordenilint üle rinna.

Arlekiinid kommenteerivad.

ARLEKIIN A (*hõõrub käsi*): See mäng käib kõrgelt!

ARLEKIIN B (*närib närvi sedes küüsi*): Oi, oi! Oi, oi! Ta mängib tulega.

Grande vääratab järsku, kaotab tasakaalu ja kukub.

ARLEKIIN A (*nutab valju häälega ja nopib silmadest pisaraid peopessa*): Ta lendas kõrgele... aga langes nagu tuletukk!

Rahvas plaksutab heast meelest. *Grande* lohistatakse minema, Saatür paneb plagama.

Viimase palana pilluvad arlekiinid õhku täpipealt *grande*'ga sarnanevat topist.

ARLEKIINID (*karjuvad*): Tõde tõuseb, vale vajub!

Rahvas kordab seda skandeerides.

On kohale rutanud Püha Ameti nuuskurid. Kuid arlekiinid on nagu maa alla vajunud ja rahvas kadunud.

Jäävad üksi Juanon ja Clarinda.

Nad seisavad pühaku tohutu monumendi jalge ees.

CLARINDA: Kõik hoiatavad, et üksindumine on patt. Aga, oh, kui hea on see patt! Eks ole, on ju?

Nad suudlevad.

CLARINDA: Mu kleit ei meeldi sulle? Miks?

JUANON: Olen ma seda öelnud?

CLARINDA: Sa pole üldse midagi öelnud. Ju see siis sulle ei meeldi.

JUANON: Haruldane loogika.

Nad suudlevad.

CLARINDA: Mis sa ütlesid? Korda, kui julged!

Nad suudlevad.

CLARINDA: Sa ei armasta mind!

JUANON: On sul argumente?

CLARINDA: Igatahes viimase poole tunni vältel pole sa mulle korragi enam ütelnud, et mind armastad.

Nad suudlevad.

JUANON: Sa olid rongkäigus kõige ihaldusväärsem.

CLARINDA (*kurjalt*): Nii et sa... vaatasid võrdluseks ka teisi?

JUANON: Ainult sind vaatasin.

CLARINDA: Vannu!

JUANON: Vannun.

CLARINDA: Päh! Või ma usun seda!

Nad suudlevad.

Tantsivad maskid lahutavad armastajad. Clarinda rabeleb vihaselt

LILLI PROMET

vastu. Juanon püüab lootusetult rahvavoolust läbi tungida, kuid kaotab Clarinda silmist. Samas haaravad ta käevangu kaks maski.

JUANON: Püha taevas! Ega ometi saragossalased!

MASKID: Väga õige, senjoor.

Nad võtavad silmamaskid eest.

JUANON: Tagasi kodumaal! Kas ammu juba? Senjoorid, võib-olla läheksime kõrtsi või minu poole?

LOPEZ: Mitte praegu.

JUANON: Olgu.

Nad suruvad kätt. Lopezil läheb mantel eest lahti ning Juanon märkab oma suureks üllatuseks pitsidega pantaloone.

JUANON: Ah siis teie olitegi arlekiinid?

DIEGO: Tšš!

Noormehed panevad maskid ette, kadudes pidutseva rahva lainesse.

Vaheriidel Goya gravüür nr. 27.

Quien mas rendido?

Kumb alistub enne?

Pingil puhkavad jalgu peolised, Clarinda vanemad don Manuel ja donja Aldonza. Toaneitsi Aquilina istub rohul maas, jalge vahel toidukorv.

Kummaline, et abielupaar on täpselt ühte nägu. Don Manuel sööb kanakoiba ja donja Aldonza sööb samuti kanakoiba. Mõlemad võrdse mõnuga.

Donja Aldonza on naisena ideaalne, sest ta soovib, arvab, mõtleb ja ütleb alati sedasama mis tema meeski. Ta on oma mehe peegelpilt.

Aquilina haigutab pärani suuga.

Don Felisardo läheneb jalutades ning seisatab.

DON FELISARDO: Öök. Kas lubate mul teie seltskonnas jalgu puhata?

Don Felisardol on rääkides kombeks aeg-ajalt kõhatada, mis kõlab nagu oleks ta öelnud: öök.

DON MANUEL: Aga muidugi, don Felisardo!

Donja Aldonza noogutab südamlikult.

DON MANUEL: Kas võib teile kehakinnitust pakkuda?

Aquilina suleb sedamaid toidukorvi kaane ning jääb osavõtmatult, jalad harkis, rohule istuma.

DON MANUEL: Aquilina.

AQUILINA: Otsas.

DON MANUEL: Mis on otsas?

AQUILINA: Kõik on otsas.

DON MANUEL (*don Felisardole kahetsusega*): Otsas.

Don Manuel viskab kanakondi pingi alla, sedasama teeb ka donja Aldonza.

DON FELISARDO: Öök. Kus senjoriita Clarinda on?

DON MANUEL: Läks löbustusetendusele.

DON FELISARDO: Ah õigus! Ma nägin teda raamatukaupmehe seltsis.

LILLI PROMET

DON MANUEL: Don Juanon on luuletaja. Ja ema poolt on ta auväärsest perekonnast.

DON FELISARDO: Öök. Ei tea. Ei ole kuulnud.

DON MANUEL: Nad on Saragossast ja donja Aldonza sugulased.

Donja Aldonza noogutab väarikalt.

Mööduvad noorukid roosades kampsunites.

DON FELISARDO: Te ainult vaadake neid, don Manuel! Prantsuse mässajad on avaldanud meie noorsoole täiesti laostavat mõju. Öök. Kõik need moed — vestid *à la* giljotiin, öök, veripunased lipsud, tup-sud, lindikesed, rääkimata ideedest. Öök.

Donja Aldonza öhkab südamest.

DON MANUEL (*leplikult*): Täiesti õige. Noored on kõigele välismaisele eriti vastuvõtlikud.

Donja Aldonzalt tuleb murelik ohe.

DON FELISARDO: Ja väärõpetustele, don Manuel! Meie maa on aga senikaua võimas, kuni ta, öök, on sügavalt usklik!

Donja Aldonza vaatab oma mehele otsa. Don Manuel noogutab. Nüüd noogutab ka donja Aldonza.

Ilmub nagu tuulepööris pahur Clarinda ja partsatab pingile. Don Felisardo kummardab talle.

DON MANUEL: Laps, sa ei vastanud don Felisardo tervitusele.

Donja Aldonza müksab tüdart.

CLARINDA: Kas tõesti? Ma ei pannud teda tähele.

Don Felisardo kummardab teist korda.

Aquilina mõkitab naerda. Ehmatas siis ning jääb vait.

DON MANUEL: Ja kuhu don Juanon jäi?

CLARINDA (*vihasel*): Ära kadus!

AQUILINA (*elustudes*): Ma lähen otsin ta üles!

Clarinda noogutab õhinal.

DON MANUEL: Istu!

DON FELISARDO (*ei saa Clarindalt oma imetlevat pilku ära pöörata*): Senjoriita, öök, ma palun teid tantsule.

CLARINDA: Ma olen väsinud.

DON MANUEL: Jah, lähme koju, mu laps.

Donja Aldonza noogutab.

CLARINDA: Ei, ei! Ma ei ole väsinud. Oleme veel!

DON FELISARDO: Siis ma palun teid veel kord.

Clarinda teeb lehviku varjus koletuma grimassi, mille puhul Aquilina naerma purtsatab. Don Manueli ja donja Aldonza nägudel on ühtmoodi nõutus.

Clarinda tõuseb, et minna don Felisardoga tantsima.

DON FELISARDO: Senjoriita Clarinda, mul on teile midagi öelda.

CLARINDA: Taevake, kui huvitav! Mis see küll olla võib?

DON FELISARDO (*kogub end ja deklameerib*): Öök. On aamor tabanud ka mind. Nii kuumalt tuksub, öök, mu rind. Ja armastus — üks ole see, öök, ju kauni roosi sarnane-e.

Clarinda karjatab ootamatult ja nii heledalt, et kõik võpatavad. Ta hüppab ühel jalal pingi juurde tagasi ja istub isa kõrvale.

DON MANUEL: Taevast halasta, mis juhtus?

DONJA ALDONZA: Mis juhtus?

CLARINDA: Oi, jalg! Oi-oi . . . oioioi!

DON MANUEL: Mis temaga on?

CLARINDA: Nikastasin ära.

Toaneitsi Aquilina hüppab üles, haarab toimekalt Clarindal jala pihku ja hakkab seda venitama. Clarinda teeb naeruga võideldes valukannatavaid nägusid. Lõpuks tõukab ta Aquilina endast jalaga eemale ja see kukub laginal naerdes murule istuli, king peos.

CLARINDA: Isa, isa! Aquilina kiskus mul jala otsast ära!

Samal ajal ilmub veel teine tantsulepaluja, roosas kampsunis noormees. Clarinda hüppab kergelt üles, haarab Aquilinalt kinga, paneb käigu pealt jalga ning kaob noormehega, jättes teised toibuma.

DON MANUEL: Ta on meil vigurivänt ja natuke isekas. Ärge olge pahane, don Felisardo.

DON FELISARDO (*surub maha viha ja kiivuse ning ütleb armastusväärset*): Ta on nii võluv, öök, et tema peale ei saa isegi solvuda.

DON MANUEL: Teil on õigus, don Felisardo, see on tõepoolest nii.

Donja Aldonza noogutab nõustuvalt.

DON FELISARDO: Don Manuel, olen ammugi oma südame, öök, kaotanud ja pean teile tunnistama, et mul on teie tütre suhtes tõsised kavatsused.

Don Manueli naeratus muutub kohkumiseks. Donja Aldonza näol toimub sama muutus.

DON FELISARDO: Ma palun lähemal ajal, öök, luba külastada teie maja.

DON MANUEL (*löödult*): Aga . . . jah, see on meile väga ootamatu, don Felisardo.

Vaheriidel Goya gravüür nr. 75.

No hay quien nos desate?

Kas meid siis keegi lahti ei päästa?

Erakorraline Nõukogu on paigutatud eri loožidesse järgmiselt: valgetes parukates võimukandjad. Mungad, Püha Ameti Kantselei kõrged vaimulikud.

Kõnetoolis on Püha Ameti Kantselei Kõrge Vaimulik.

KÕRGE VAIMULIK: Kuningavõim on Hispaanias pannud aluse tsentraliseeritud riigile ja Püha Inkvisitsioon on selle relvaks. Lubage, et anname valitsusele nõu kaitsta Hispaanias Prantsusmaalt tulnud liberaalsete ideede sissetungi eest.

Lubage mul ette lugeda lisajuhend.

1. Anonüümsed raamatud ja trükikoja märgita, samuti inkvisitsiooni loata välismaised trükised keelustada. Nende levitajad vastutusele võtta.

2. Indeksisse mitte kanda Platoni, Aristotelese ja Seneca töid.

3. Diderot, Montesquieu, Rousseau, Voltaire rangelt keelata. Nende lugemist ja levitamist karistada surma läbi ja süüdlaste vara konfiskeerida.

4. Keelata ladina ja kreeka keele grammatikaõpikud.

LILLI PROMET

5. Keelata käsikirjade trükkiaandmine enne, kui kuninglik Nõukogu pole neid läbi vaadanud ja andnud igale leheküljele eraldi loa.

6. Pidada inglise keele oskust riigiohtlikuks. Inglisekeelsete raamatute lugemist võimaldada ainult erilpaga.

7. Nõuda tribunale välja ülikoolides leiduvad juudi- ja kreekakeelset piiblid. Juudikeelne kirjandus heita tuleriidale. Sõnakuulmatud professorid panna kirikuvande alla.

8. Kõik vabamõtlejate teosed anda lugeda kuuriale või ortodoksaalse teooria autoriteetsetele esindajatele.

9. Läbi vaadata kõik kõnede tekstid.

10. Tsenseerida maale, gravüüre, medaleid ja pühendusi tubakakottidel. Rangelt keelata ohtlike ja soovimatute teemade käsitlemine. Keelata moraali kahjustav alasti naiste kujutamine.

11. *Revisores de libros* on kohustatud viibimatult läbi otsima kloostrid, raamatupoed ja eraraamatukogud.

Trahvida 200 tukatiga neid, kes oma raamatuid ei ole saatnud läbi-vaatusele väljaselgitamiseks, kas need ei sisalda riigivastaseid mõtteid.

12. Keelata ametliku loata lõbustusetendused. Kõigile rahvapidudele, kus mängitakse palli, lennutatakse õhulohesid, süüakse rohelises, tant- sitakse kitarril ja kastanjettide saatel, tuleb nõutada luba.

13. Lisajuhend nõuab seaduse rikkujatele ranget nuhtlust ja lubab heldeid kingitusi neile, kes süüdlastest teatavad.

Vaheriidel Goya gravüür nr. 50.

Los chinchillas

Laiskelajad

Tänav.

Käised üles keeratud, valge särk rinna eest lahti, käiab Noateritaja nuga. Könnivad ringi korviga Apelsinimüüja ja savipudeli ning joogi- kruusiga Veemüüja. Ta kleit on küpse ploomi värvi, krae valge, vööl kollane rätt.

Kahe kepi toel seisab hõreda valge habemega kerjus. Longivad ringi Püha Ameti nuuskurid.

Juanon el Bueno raamatupood.

Kahel pool ust ripuvad etsingud ja tubakakotid, laegastes seisavad raamatud. Valges pitsidega särgis Juanon el Bueno istub maja läve ees toolil ning jälgib tänavaelu.

Vastas on kõrts.

Väljas, pika laua taga nihelevad söögi ootel kaks munka. Pisut eemal, päratu paja kõrval kolde juures maas on poollamakil kaks meest. Nende silmade ees on klapid ja kõrvade asemel tabalukud. Üks kannab vööl mөөka, teise peos on palvehelmed. Nende lõuad on ootavalt pärani ja eeslikõrvaline, mustakehaline söötja paneb neile lusikaga toitu suhu.

DON JUANON: Nad ei neela ega mälu. Neid tuleb toiduga lihtsalt ääreni täis toppida. Näete — Hispaania ei jõua mөөka tõsta, jalgu liigutada ega silmi avada. Need *grande*'d ei kuule ega näe, sest nii on

LILLI PROMET

meie maal kõige mugavam elada. Aga isu on neil ohjeldamatu ja toitma neid peab.

Kõrtsmik toob kahele laua taga ootavale mungale auravad supikausid ette ning mungad asuvad kohemaid toidu kallale. Nad on nii ahned, et ei malda oodata, kuni see jahtub. Nad kõrvetavad tulise supiga keele ära ja teevad hirmsaid lõustu.

DON JUANON (*peatab kahe munga söömise*): Vaadake neid õgardeid! Niisugused vennad söövadki meie maa lagedaks. Nad on nii ahned, et kõik, mis neile iganes silma või kätte puutub, kugistavad alla ka tuli-sest peast.

Mungad jätkavad söömist kasvava aplusega.

DON JUANON (*vaatab järele kahe kepi toel mööduvale kerjusele*): Niisugune on kasulike inimeste lõppvaatus.

Kõnnivad kaks prostituuti. Nad vaatavad peibutavalt tagasi kahele iharale vanahärrale, kes neile järgnevad, ja kergitavad näo ees mantiljat. Üks tõstab seeliku üles ja kohendab sukapaela.

DON JUANON: Mida usklikum maa, seda liiderlikum.

Kaks pärlhalls kleidis kuldpsitside ja sallidega donjat soovivad raamatut osta. Nende selja taha kuuldekaugusele on siginenud Püha Ameti nuuskur.

NOOREM DONJA: Soovime midagi...

VANEM DONJA (*teda kiiresti parandades*): ... midagi täiesti jumalakarlikku.

DON JUANON: Auväärsed donjad, on siis olemas veel ka teistsuguseid raamatuid? Meil Hispaanias on kõik raamatud ühtviisi viimseni jumalakarlikud. Valige, olge lahked! Valik on suur!

Donjad vaatavad kartlikult ringi ja teevad minekut.

Don Juanon istub toolil ja igavleb. Võtab jala juurest kitarril ja saadab mänguga edaspidist tegevust.

Kaks munka, kes supi alla luristasid, on kätte saanud priske naise. Naine karjub neil käes kui pörsas.

ESIMENE MUNK (*keelitab*): Mis sa, lollike, karjud!

TEINE MUNK: Me tahame sulle ainult head teha!

DON JUANON (*peatab nad hetkeks*): Seda juhtub naiste ja riikidega — kui neid vägistatakse, öeldakse alati: «Mis sa, lollike, karjud! Me tahame sulle ainult head teha!»

Mungad jätkavad oma tegevust, pigistades naise suu kämblaga kinni, ning veavad vastupunnija endaga kaasa.

Don Juanoni poole tõttab kiirel sammul toaneitsi Aquilina, nagu rõõmu täis.

DON JUANON (*narritades*): Noh, Aquilina, tulid sa jumalakarlikku raamatut ostma?

AQUILINA: Nüüd ütlesite, senjoor! Ei tea, mis ma sellega teen!

Aquilina seisab totakalt.

DON JUANON: Oli sul asja ka?

AQUILINA: Jah! Nemad lasevad öelda, et ootavad teid täna öösel aias.

DON JUANON: Palju neid on?

AQUILINA: Keda?

DON JUANON: Neid, kes lasevad öelda. Ja neid, kes mind ootavad.

LILLI PROMET

AQUILINA: Ma ei saa aru?

DON JUANON: Mina ka mitte.

AQUILINA: Senjoriita Clarinda palus...

DON JUANON: Vaat nii oleksid sa pidanud kohe ütleva!

AQUILINA: Tal on teile tähtis jutt.

DON JUANON: Ütle senjoriitale, et me täna öösel tulla ei saa. Miks ei saa — seda räägi me talle homme ise. Said aru?

Aquilina on don Juanonist niivõrd vaimustatud, et laseb tema jutu kõrvust mööda, vahtides talle laia naerusuuga otsa.

DON JUANON: Kas sa ei saanud aru, mis ma ütlesin?

AQUILINA: Saan küll. Mida? Kas täna öösel ei saa või?

Juanonil jääb Aquilinaga jutt katki, sest on saabunud Püha Ameti teener.

TEENER. Don Juanon el Bueno?

DON JUANON: See mina olen, senjoor.

TEENER: Siin on teile uus raamatute indeks.

DON JUANON: Tänan, senjoor. Ma ruttan seda otsekohe üles riputama!

Ning astub majja.

Vaheriidel Goya gravüür nr. 43.

El sueño de la razon produce monstruos

Uinuv mõistus sünnitab koletisi

Raamatupood.

Kõrgel lae all pisike luugitav aken, mitme riiviga uks. Seinal krutsifiks. Kirjutuspult. Laest ripub alla indeks. Kamin, laud ja pingid. Riivil peekrid ja küünlahoidjad. Seintel gravüürid ja tubakakotid. Nagipuu. Kitarr.

Don Juanon istub raamaturiilulite ees kõrgel redelil ja uurib, küünal käes, mingit teost oma põvedel. Ta jääb hiire krabinat kuulama: see närib järelejätmatu visadusega.

JUANON: Kõss! Maidad! Jälle te närivate pühakute elulugusid!

Juanon pöörab pilgu taas raamatusse ja loeb seda senikaua, kuni kostab koputus, mida ta näib olevat kogu aeg oodanud. Ta jätab küünla redeli ülemisele astmele ja läheb ust lukust ja riividest lahti päästma.

Tulijad on üliõpilased Diego ja Lopez, keda Juanon Maipuu pühal kohtas.

JUANON: Ootan teid õhtust saadik.

LOPEZ: Püha Ameti nuuskurid on meile juba sappa pandud.

Juanon uurib uktsel hämarat tänavat, ei avasta midagi häirivat ja lükkab uksele riivid ette.

Külalised on visanud kübarad lennult nagipuisse, vabanenud mantlitest ja seisavad keset tuba.

JUANON: Senjoorid, võtke ometi istet!

Ta toob peekrid ja valab täis.

JUANON: Teie terviseks, saragossalased! Aga ennekõike — mis tunne teid valdas jälle kodupinnale astudes?

LILLI PROMET

DIEGO (*võtab nina kahe näpu vahele*): Tapamaja lõhn löi ninna.

JUANON: Ah! Siis oli küll koduselt tuttav tunne. Hispaania laseb aadrit, ta puhastab järjekordselt oma organismi.

Nad joovad peekrid põhjani.

JUANON: On siis mujal maailmas palju teisiti?

DIEGO: Ikka on. Püreeneede taga Prantsusmaal on juba hommik, Hispaanias aga kestab alles sügav öö.

LOPEZ: Teie peate siin usinasti ketseritele jahti, Pariisis aga võib igal tänavanurgal kõva häälega rääkida kõigest ja kartmatult.

JUANON: Näiteks?

LOPEZ: Üliõpilased arutavad riigi- ja usuküsimusi ning levitavad valgustajate ideid ja mõtteid.

JUANON: Kujuteldamatu, et Hispaanias seda kunagi tohiks. Usk, kõlblus, poliitika, luuletajad ja kunstnikud peavad valet pakkuma, mida Hispaanias aatelisuseks nimetatakse.

DIEGO: Ja ometi teab Hispaanias igaüks, et ketserid on ainult sirmiks. Mitte usust taganejate vastu ja usupuhtuse eest, vaid valgustusideede vastu käib võitlus Hispaanias.

LOPEZ: ... nii et kõrbeva inimliha hais hinge matab. Hispaania absoluutsel monarhial pole Euroopa valitsemisviisiga midagi ühist, ta on idamaalik. Ta hävitab barbaarsel kombel maure ja juute, aga öelge, kes hakkab tal siis majandust juhtima? See laguneb ja käriseb ju igast otsast.

Juteldes liiguvad senjoorid ringi, nad ei kärsi istuda, ärevuse sise- mine sund paneb nad liikuma. Nad käivad üksteisest mööda ja rüüpa- vad veini püstijalu, peeker peos.

LOPEZ: Ja mida olete teie uut kirjutanud?

JUANON (*võtab kitarri. Toas ringi liikudes*): Tegin laulu patustest. Tähtsama koha peal palun teid, senjoorid, ka oma arvamine sekka öelda.

L a u l p a t u s t e s t

Et kõiki ükskord ootab haud
on ammu juba selge mulle:
me maise keha määndab haud,
hing rändab igavesse tulle.
Ja vahest üksnes usuhulle —
mõnd pappi, inkvisiitorit
ei heida Issand põrgutulle,
kuid teiste seisukord on sitt.

Diego ja Lopezi
arvamine:

Kuid teiste seisukord on sitt.

Kas hulkur, lakard või senjoor,
kas kergats, ülbe moega *grande*,
õukonnadaam või kõrtsihoor,
poet, kes reetis oma ande,
või see, kes andis salavande

ja orjas inkviitorit,
on kord üksainus põrgubande,
kel kõigil seisukord on sitt.

Diego ja Lopezi
arvamine:

Kel kõigil seisukord on sitt.

Kõik müütavad end raha eest:
üks patust keha, teine hinge
ja kolmas oma seltsimeest
või neljas terveid sõprusringe,
sest raha annab kõigeks pinge
ja hoiab inkviitorit,
kes kõikjal luurab, julm ja vinge,
ja on see kõige suurem sitt.

Diego ja Lopezi
arvamine:

Ja on see kõige suurem sitt.

Kõik koos paludes:

Oh, Issand, teda paradiisi luba!
Kõik sinu auks ta korda saatis siin,
et meile, patustele, maa peal juba
saaks osaks igavene põrgupiin.

JUANON: Niisiis, senjoorid, meie arvamusel langesid kokku.

LOPEZ: Lubate neid ka laiematele hulkadele tutvustada?

JUANON: Laul selleks ongi. (*Kitarri sõrmitsedes.*) Kas teil õnnestus
midagi üle piiri tuua?

LOPEZ: Mõndagi.

Diego võtab põuest väikese kõite ja hoiab seda käes.

JUANON: Ma näen, mis see on, aga ma ei tea, mis see on.

DIEGO: Valgus. Voltaire. See, keda hüütakse Prantsusmaa filosoofide
patriarhiks.

Juanon annab kitarri Lopezi kätte, kes kogu edaspidist jutuajamist
mänguga saadab.

JUANON: Voltaire? Näidake.

Ta võtab Diegolt raamatu ja avab selle.

Nõrk koputus, mida keegi kolmest tähele ei pane.

DIEGO: Voltaire'i sõnad «Purustage see nurjatu!» on saanud katoliku
kiriku vastase võitluse juhtlauseks.

JUANON: Jah, hea juhtlause. Aga juhtlausetega üksi ei võida ega
purusta midagi. Mis on selle raamatu hind?

DIEGO: Noh, mis teie arvate?

Juanon kehitab õlgu.

DIEGO: Selle eest makstakse Hispaanias eluga.

JUANON: Olgu! See on üsna tavaline hind. Elu ei maksa midagi. Või
õigemini: elu maksab väga vähe. (*Järsku on ta tähelepanu üritanud
miski ja ta jääb kuulama.*) Senjoorid, üks hetk! Kas teie ei kuulnud?
— Keegi koputas.

LILLI PROMET

LOPEZ: Kas see tähendab, et peame ära aurama? Et meie seisukord on sitt!

JUANON: Paistab küll nii, senjoorid.

LOPEZ (*otsib silmadega väljapääsuvõimalust*): Kas peame korstna kaudu välja ronima?

Ta paneb kitarri käest.

DIEGO: Mina küll ei kuulnud mingit koputust. Kas te ootate kedagi, don Juanon?

JUANON: Ei, senjoor, mitte kedagi.

Sel hetkel kuulevad koputust kõik. Noormehed haaravad nagist kübarad ja mantlid.

Juanon avab raamaturiulis peiteukse.

DIEGO: «Ketivastaste Loož» on astunud jälle tegevusse. Kolmapäevadel.

JUANON: Märgusõna?

DIEGO: Kuhu lähed, mamma?

JUANON: Mamma? On selle all mõeldud kuningannat või Hispaania?

DIEGO: Mõlemaid. Ja nende seisukord on sitt!

KÕIK: Ja nende seisukord on sitt!

Sõbrad embavad üksteist, Diego ja Lopez kaovad tühemesse, mis kohemaid sulgub ja muutub taas raamatute roduks.

Vaheriidel Goya gravüür P 2.

*El si pronuncian y la mano alargan al primero que llega
Nad annavad oma jaa-sõna ning oma käe esimesele parimale*

JUANON (*uksele lähenedes*): Kes on?

NAISE HÄÄL: See olen mina.

JUANON (*häält pahaselt järele ahvides*): See olen mina! (*Vihaselt.*)
Ehtne naise loogika! Kes on see m i n a?

NAISE HÄÄL: Mis sa räägid? Ava, Juanon!

JUANON: Clarinda!?

Ta avab kähku ukse eest riivid ja laseb sisse neiu, kes on vihane, põikab suudluse eest kõrvale ja tormab tuppa. Ta jookseb otsivalt ringi, märkab kitarri laual ja loeb koomilise, teolt tabaja võidurõõmuga kolm peekrit sõrmega üle.

Edasi vahelduvad Clarinda meeleolud ja tunded väga kiiresti. Ta on armukade ja usaldamatu, kurb ja säravalt õnnelik, lahke ja õrn, südamluk ja raevukas, kahtlev ja meelegendel.

CLARINDA: Kes siin oli?

JUANON: Ei olnud kedagi.

CLARINDA: Ma kuulsin hääli.

Juanon, kes tunneb oma armsama iseloomu, vastab samas vaimus.

JUANON: Ma lugesin valjusti raamatut.

CLARINDA: Mitmel häälel?

LILLI PROMET

JUANON: Nii kuidas tekst nõudis.

CLARINDA: Miks sa nii kaua ei tulnud ust avama?

JUANON: Istusin kõrgel redeli otsas.

Clarinda silmad otsivad asitõendeid — redelit, raamatut ja põlevat küünalt.

CLARINDA: Kas sa tahad öelda, et jõid kolmest peekrist korruga, mu armas?

JUANON: Ei, kallis. Kordamööda jöin.

CLARINDA: Mispärast ei tulnud sa täna öösel mu aeda?

JUANON: Vaata, kallis...

CLARINDA: Milleks vaadata? Ma näen, et sa luiskad. Küll ma sind usun!

JUANON: Öieti teed, kui ei usu.

Ta võtab laualt kitarrri.

Nädalapäevade laul

Kui esmaspäeval ma ära armun,
siis teisipäeval mul oled peos
ja kolmapäeval ja neljapäeval
aeg lendab võrratus armupeos.
Kuid reedel kiivus mind närib järsku,
laupäeval hülgan su jahedalt
ja pühapäeval uut seiklust otsin,
romanssi laulan ma mahedalt.

Vaatan neidudele silma
ilmast ilma, ilmast ilma.

Ay yayayayay!

Siiski kõik on ainult nali,
kaasaks ühtki neist ei vali.

Ay yayayayay!

Vaatan kõike turul kah ma,
siiski endale ei krahma.

Ay yayayayay!

Clarinda on aga oma veetleval moel edasi mässumeelne ja kiivas
ega lase end Juanonil emmata, kui see ta käte vahele haarab.

CLARINDA: Lase lahti! Ma ei taha!

JUANON (*paneb käed puusa*): Huvitav! Mida senjoriita siis üldse
tahab?

Juanon saadab Clarindat kitarril.

Senjoriita kapriis

koos jalapõtkamisega vastu maad

Ma ei taha, et sa lahkud,
ma ei taha, et sa jääksid,
ma ei taha, et mu hülgad,
ma ei taha, et mind saad.

Mina tahan ainult ühte,
et ma midagi ei sooviks, —
et ma öeldes: ära mine!
tahan, et sa siia jääks.

Ma ei taha, et sa tuled,
ma ei taha, et sa oled,
ma ei taha, et sa lähed,
tahan ainult, et sa jääd.

JUANON: Senjoriita, meil läheb tülitsemise peale palju rohkem aega kui suudlemiseks.

Ta tõstab neiu üles, paneb laua peale pikali ja suudleb teda. Suudluste vahel näitab isekas Clarinda sõrmega laest allarippuvale indek-sile.

CLARINDA: Mis see on?

JUANON: Mis nimelt?

CLARINDA: Mis see sul konksu otsas ripub?

JUANON: Armukeste nimekiri. Keda armastada, keda mitte.

CLARINDA (*on muutunud leebeks ja õrnaks*): Mu kallis, olin mures. Sina ei tulnud, mu süda valutas ja veel on üks ebameeldiv lugu.

JUANON: Kaotasid lehviku?

CLARINDA (*tõuseb laual istuli*): Ei. Leidsin peigmehe. Don Felisardo avaldas mulle, öök, armastust.

JUANON: Huvitav! Kuidas ta seda tegi?

CLARINDA (*paneb koomiliselt, don Felisardo maneeeri ja hüütl imi-teerides, käed lopsti! südamele kokku*): Öök, on aamor tabanud ka mind ja kuumaks köetud on mu rind. Ja armastus, öök, üks ole see ju kauni roosi sarnane-e... Öök!

JUANON (*tõsineb*): Järsku ta saabki su?

CLARINDA: Öök! Otsigu merest maiustusi!

Juanon käib pika sammuga mööda tuba ja Clarinda tipib ta kannul.

JUANON: Aga su vanemad?

CLARINDA (*Juanoni selja tagant*): Nad olid väga kohkunud.

CLARINDA (*haarab Juanoni käed ja põimib enda ümber*): Seda ei juhtu ialgi! Mu isa on hea inimene. Ta ei anna mu kätt esimesele, kes tuleb. Pealegi ta teab, et ma sind armastan. Sa meeldid talle, ainult see mitte, et sa raamatutega tegeled.

JUANON (*kergendustundega*): Aga kas tead, mis mulle sinu juures kõige rohkem meeldib?

CLARINDA (*ootel ja õhinaga*): Ütle!

JUANON: Et sa ei hooli sellest, kui ma su juuksed sassi ajan.

CLARINDA (*pettunult*): Ja mina arvasin...

Sel hetkel taotakse kõvasti uksekoputiga.

CLARINDA (*ühmatab armukadedalt*): Seda ma arvasin!

JUANON: Kes on?

HÄÄL: *Revisores de libros!* Avage Püha Ameti käsul!

CLARINDA: Jumal kaitse! Mis nad tahavad?

JUANON: Neid huvitab mu armukeste nimekiri.

CLARINDA: See, mis konksu otsas ripub?

JUANON: Seesama.

CLARINDA: Mis minust saab?

JUANON: Armas senjoriita, mul pole sind kusagile peita.

Ta peab endas võitlust, astub peiteukse poole, kuid ei söanda seda oma armukadedale armsamale siiski teatavaks teha ja sellega ta kahtlustustele toitu anda. Ta tõmbab mantilja Clarinda näo ette.

JUANON: Kohe, senjoorid, kohe!

Ta asetab ühe peekri riulisse, kaks jäävad lauale, samuti kitarr. Ta võtab kirjutuspuldilt sõprade toodud Voltaire'i kõite ja annab Clarinda kätte.

JUANON: Vii koju. Hiljem tood tagasi.

CLARINDA: Mis see on? Ega ometi midagi keelatud?

JUANON: See on vaimse une seletaja ja kuidas sellest unest üles ärgata.

Kannatamatu kolistamine ukse taga ajab Clarinda närvi. Ta ei tea, kuhu raamatut nii ühtäkki peita.

CLARINDA (*häbelikult*): Keera selg!

Juanon teeb seda. Clarinda tõstab kleidi üle pea ja kaotab kõite alusseelikusse.

CLARINDA: Võib!

Juanon pöörab ümber, Clarinda suudleb teda põgusalt ja poetab siis end ukse ligi.

Juanon lükkab riivid eest ja revidendid astuvad sisse. Clarinda saadab hoora teeseldes kõigile näpumusku, põikab väledalt kahe revidendi vahelt läbi ja ongi kadunud.

Revidendid muhelevad mõistvalt ja iharalt: hoor, peekrid ja kitarr lasevad aimata öö lihtsat saladust.

JUANON: Palun, senjoorid, olge nii lahked.

Üks revident on Kääbus, teine Suursilm. Juanon võtab seina najalt aknaavaja kepi ja teeb kõrgel lae all luugid lahti.

Väljas on helesinine hommik.

Juanon kustutab redelil jupiks põlenud küünla. Revidendid asuvad oma kohust täitma.

KÄÄBUS: Ulatage mulle lubatud raamatute register.

Juanon võtab laest allarippuva indeksi konksu küljest maha ja ulatab talle.

Kääbus istub redeli ülemisele astmele ja asub raamatuid kontrollima. Juanon istub alumisel trepiastmel, käed vaheliti rinnal, jalg üle põlve.

Suursilm tõstab kepi otsa kinnitatud tohutu suure inimsilma ette ja alustab gravüüride vaatlemist. Ta näib olevat leidnud midagi, mis talle suurt mõnu pakub. Ent siis võtab ta end kokku ja kutsub Juanoni näpuga ligi.

SUURSILM: Senjoor, kas selle gravüüri süžee ei eksi morali vastu?

JUANON: Ma ei mõista teid, senjoor. Täpsustage, palun.

SUURSILM: Kas teile ei tundu, senjoor, et sel, kuidas nüüd öelda... naisterahval, on lubamatult suur tagument?

JUANON (*uurib seda hoolega*): Senjoor, te märkasite oma terava

LILLI PROMET

silmaga täiesti õigesti. Kuid naisterahva tagument, ehk — kuidas te ütlesite? — süžee pole kahjuks siiski mitte lubatud piiridest üle.

SUURSILM: Mh? On sel asjakesel ametlik luba olemas?

JUANON: Jah, senjoor revident. See on talle taha löödud.

SUURSILM (*asjast ühemõtteliselt aru saades*): Kuidas?

JUANON: Kohe näete oma silmaga.

Ning ta võtab gravüüri seinalt maha ja näitab revidendile pildi tagaküljele löödud lubamärki.

TEINE VAATUS:

MUST MISSA

Vaheriidel Goya gravüür nr. 39.

Asta su abuelo!

Missugused esivanemad!

Don Manueli jõukas maja.

Toakõrguses primitiivses kivikoldes põleb tuli.

Seintel perekonna sugupuu — eeslite portreed, mõnel lai ordenilint üle rinna.

Maalimispuldi taga maalib pärdik don Manueli, kes poseerib talle püsti seistes väerika hoiakuga ja leebe näoga. Töö on alles pooleli, läbi maalitud on üksnes pikad eeslikõrvad.

Donja Aldonza kukub tugitoolis, suu lahti, ja norsatab aeg-ajalt. Clarinda istub tikkimisraami taga, sünge nagu pilv. Järsku paneb ta raamile jalaga. Donja Aldonza avab müra peale silmad.

DON MANUEL (*kunstnikule*): Tänaseks on küll.

Pärdik kummardab, katab puldi musta kattedega ja lahkub, palett käes.

DON MANUEL (*leebelt*): Mis sa märatsed, mu kullake! Kui sulle ei meeldi tikkida seda mustrit, vali siis mõni teine.

Clarinda annab tikkimisraamile uue jalahoobi. Ta jookseb raevus mööda tuba edasi-tagasi ja iga kord tikkimisraami juurde jõudes lööb seda jalaga.

Don Manuel ja donja Aldonza vaatavad tütre meelega kannatavate nägudega.

DON MANUEL: Mu kullake, saa aru, isa tahab sulle ainult head.

CLARINDA (*põrkab seisma*): Head!?

DON MANUEL: Tule siia!

CLARINDA (*pöörab talle selja*): Ära parem räägi! Ma tean küll, mis sa mulle ütled! — Et olete emaga head inimesed, et head inimesed peavad olema ettevaatlikud. Ja sellepärast, et kõigiga hästi läbi saada, ei saa nad otse ega tõtt rääkida, vaid ainult seda, mis kasulik on. Te mak-
sas pole sappi! Te kardate kõiki ja kõike. Ma ei taha kuulata!

LILLI PROMET

Clarinda topib nimetissõrmed kõrvaaukudesse.

Don Manuel rabab tütrele käest kinni ja sunnib ta nagu lapse oma põlvedele istuma. Nüüd hakkab neiu isa rinnal nutma, kuna don Manuel rahustavalt ta pead silitab.

DON MANUEL (*õpetlikult*): Kui raev südames märatseb, hoia keelt haukumast.

DONJA ALDONZA: Nuta, see kergendab südant.

Clarinda kargab isa põlvedelt üles, haarab vihaga kingad jalast ja virutab need vastu seinu. Üks portreedest, mis kujutab tähtsate aumärkidega eeslit, kukub hoobist tabatuna seinalt maha.

Clarinda istub harkisjalu põrandale ja nutab edasi. Nüüd lõpuks on ta vihasööst raugemas.

DON MANUEL: Sa pead ometi aru saama, et Hispaanias on praegu eriti sünye aeg.

CLARINDA (*istub põrandal*): Kogu oma elu olengi ainult seda kuulnud.

DON MANUEL: Nüüd kardad iga koputust uksele. Seintel on kõrvad ja silmad. Iga mõtlematult öeldud sõna või tüli naabriga võib tuleriidale viia.

CLARINDA: Mis mõttega kogu aeg väriseda? Kui süüid pole, ei saa keegi sulle midagi kurja teha!

DON MANUEL: Oh sina tark! Süüid ei pruugigi olla. Küll põhjusi juba leitakse, et sulle niisugune asi kokku keerata...!

DONJA ALDONZA: Milleks eluga mängida!

CLARINDA: Just! Seda minagi küsin — milleks mängida eluga? Kas te mulle selleks elu andsite, et mind vanale higisele tõhule, öök, kupeldada?

Mõlemad vanemad kargavad ehmunult toolilt üles.

DON MANUEL ja DONJA ALDONZA: Tšš!

DON MANUEL: Oled sa hulluks läinud! Don Felisardo on võimu juures. Ta maksab koletu tigidusega kätte kõigile, kes talle meelega järele pole. Ja kui vastuhakkamine midagi annaks... Minu vend hakkas...

DONJA ALDONZA: Jah. Ei, see ei lõpe hästi. Kui sa oma vastasest nõrgem oled, siis on targem teda kartada.

Läbi maja kõlab uksekoputi kolin, mis kõiki ehmatas. Nad võpatavad ja donja Aldonza koguni karjatab, kätt suule pannes.

Nad kuulatavad pärani silmi, kuni ilmub teener Pedro.

PEDRO: Don Felisardo tuli.

DON MANUEL: Lase paluda. (*Tütrelle.*) Tõuse üles!

Clarinda tõuseb põrandalt üles, püüab toast välja lipsata, kuid ema haarab tal jõuga randmest kinni. Samas astub sisse don Felisardo ning don Manuel ja donja Aldonza, kes hoiavad enda keskel altkulmu põrnitsevat Clarindat, tulevad külalisele käest kinni hoides ja lahkesti naeratades koos vastu.

Vaheriidel Goya gravüür nr. 14.

Que sacrificio!

Milline ohver!

LILLI PROMET

1431

Kohe tупpa astudes mõistab don Felisardo pererahva meeleolu. Ta tervitab armastusväärselt don Manueli ja donja Aldonzat ning kummardab sügavalt Clarindale.

Clarinda seisab sukis, käed seljal.

Vanemate nägudelt paistab hirm, nad ei tea, millega nende mässumeelne laps võib veel hakkama saada.

DON FELISARDO (*kummardub tikkimisraami üles tõstma*): Oo! See on katki. Öök. Kui kurb.

DON MANUEL: Sellepärast ongi me laps täna tujust ära.

Donja Aldonza noogutab kinnituseks.

Clarinda kavatseb vastu vaielda, kuid ema müksab teda, mis don Felisardole märkamatuks ei jää. Mida kohmetum on pererahvas, seda enesekindlamaks muutub külaline.

DON FELISARDO (*kergitab maalimispuldilt ootamatu ja välkkiire liigutusega musta riidekatte, just nagu lootes seal tabada keelatud*): Pole viga. Sellest võib asja saada. (*Seintele pilku heites.*) Öök, teie sugupuu, don Manuel?

DON MANUEL (*rõõmsalt*): Jah, don Felisardo.

DON FELISARDO: Väga loomutruud pildid. (*Ühele osutades.*) Öök. Milline heasüdamlikkus!

DON MANUEL: Jah, mu vaarisa oli väga hea inimene.

DON FELISARDO: On näha, on näha. Kuid teie esivanematel pole, öök, igas põlves õnne olnud. Mõned olid, öök, kuninga poolt põlustatud ja pagendatud.

DON MANUEL: See oli ammu, juba vana, unustatud lugu.

Donja Aldonza noogutab innukalt.

DON FELISARDO: On asju, mis ei aegu kunagi.

DON MANUEL (*ei vasta sellele*): Mu suguvõsas on olnud mõttetarku inimesi.

DON FELISARDO (*mahedalt*): Kuninglik kõrgus ei vaja, öök, mõtetarku, vaid jäägitult ustavaid, öök, alamaid. Pealegi ei loe vanad teened kuigi palju, kui uusi peale ei tule. Kas pole nii, don Manuel?

DON MANUEL: Teil on õigus, don Felisardo.

Don Felisardo tõstab Clarinda roosa siidkinga üles, mis lebab seinalt mahakukkunud portreel. King jääb tal kätte ka veel pärast seda, kui teener Pedro veiniklaasid toob.

DON FELISARDO (*ta sõnad on moos, kuhu on sattunud sool*): Öök. Mis ma näen! Kõige väarikam sugulane on kolki saanud!

DON MANUEL: Mis te nüüd, don Felisardo! Mu tütar tahtis selle üles riputada, otsis talle sobivamat kohta.

DON FELISARDO (*noogutab*): Ja lõi parajasti oma kingakesega naela seina, kui mina sisse astusin?

DON MANUEL: Tõesti, nii see oli, don Felisardo!

Perekond seisab jäigalt.

DON FELISARDO (*asjalikult, jahedalt ja omandiõigusega*): Don Manuel, ma tuln paluma teie tütre kätt.

DON MANUEL: Ma mõistan, don Felisardo.

DON FELISARDO: Jah? . . .

Don Manuel haarab Clarinda kae ja paneb don Felisardo pihku, milles roosa king.

LILLI PROMET

CLARINDA (*tõmbab käe jahmatades ära*): Eluilmas! Seda ei juhtu!

Don Felisardo jäigastub. Ta näkku ilmub viha.

DON MANUEL (*püüab heaks teha, mis teha annab*): Ärge nüüd solvuge, don Felisardo! Tüdruk on tujukas, ei maksa tähele panna.

DONJA ALDONZA: Jajaa, ärge seda tõesti mitte tõsiselt võtke!

CLARINDA: Pole need mingid tujud. Ma ei lähe don Felisardole! Isa, sa ju tead, et ma don Juanoni armastan.

Ja Clarinda vuhiseb ust paugutades toast välja.

Donja Aldonza vajub meelehärmis tugitooli ja peidab näo pihkudesse.

DON MANUEL: Uskuge, ta mõtles selle välja. Iga tüdruk on mehele minnes tõrges. Pärast aga on kõik nii, nagu ühes auväärt perekonnas peab olema, kus mees ütleb: «Mina tahan nii», ja naine peab ütlema: «Minu mees tahab nii.»

DONJA ALDONZA (*elavnedes*): Seda võin ma kinnitada oma kogemuste juures.

Teener Pedro toob kandikul veini ja puuvilju.

DONJA ALDONZA: Ma palun teid, senjoorid.

DON FELISARDO (*ikka veel king peos, võtab teise käega kandikult veiniklaasi*): Don Manuel, ma loodan, et te mulle antud, öök, sõnast ei tagane.

Ta pilk on kuri ja vastuseisu välistav.

DON MANUEL: Vannun teile.

Ning suudleb oma käeselga töötuse pidamise märgiks.

Vaheriidel uuesti Goya gravüür nr. 14.

Que sacrificio!

Milline ohver!

Clarinda tuba.

Katusega voodi. Seinal krutsifiks. Tugitool, väike sekretär ja küünla-jalg. Põrandapeegel, teljest pööratav. Üle linnupuuri on heidetud must kate. Ainsad rõõmsad laigud toas on Clarinda lapsepõlvenukud.

Clarinda lebab peegli vastas tugitoolis, käed laiali, sukis jalad välja sirutatud.

ISA HÄÄL: Clarinda, ega sa veel ei maga?

CLARINDA: Magan küll.

Don Manuel pistab pea ukse vahelt sisse, seejärel tuleb koos peigmehega tuppa.

DON MANUEL: Tulime ainult hetkeks. Sinu peigmees tahtis sulle lahkudes head ööd soovida.

Clarinda istub tugitoolis, selg sisenejate poole.

DON FELISARDO: Senjoriita, tõi teile kingad.

CLARINDA: Öök! ... Tänan.

DON FELISARDO (*on ebameeldivald puudutatud*): Don Manuel, mu pruut on väsinud ja aeg on ka hiline. Kas lähme?

Ta paneb kingad Clarinda selja taha tugitooli juurde maha.

Samas silmab ta laual Voltaire'i köidet. Clarinda taipab, sirutab käe, et seda laualt haarata, kuid don Felisardo on väledam.

LILLI PROMET

Clarinda jälgib kokkunult mehe ilmet, kui see raamatut uurib.

DON FELISARDO: Mis see on? Pühakute elulood?

CLARINDA: Ei tea. Ma pole seda lugenud.

DON FELISARDO: See on koguni võõrkeelne?! (*Don Manueli poole.*) Seda ei peeta just soovitavaks, kui heast perekonnast neiu veel midagi muud peale, öök, pühakirja loeb. Mis teie sellest arvate, don Manuel?

DON MANUEL: Olge mureta, Clarinda ei ole raamatute vastu kunagi vähematki huvi tundnud. Nagu ta emagi.

DON FELISARDO (*raamatut lehitsedes*): Oi, oi! Sel puudub ju Püha Ameti luba! Don Manuel, te ju nõustute, et ma selle asjakese siit ära viin? Ma ei tahaks — Jumal hoia! — et minu pruudile selle raamatu läbi ebameeldivusi tuleks. Öök.

DON MANUEL (*mõistmatult*): Mis raamat see niisugune on meie majas? Clarinda ei oska ühtki võõrkeelt. Olgu ta muidu isekas, aga selles osas, mis raamatutesse puutub, on meil majas range kord.

DON FELISARDO: Asitõendid, don Manuel, on kangekaelsed asjad. Head ööd, senjoriita. Olge mureta, olen teie sõber ja kaitsja. Öök.

Kokkunud isa ja ülimalt rahul peigmees lahkuvad.

CLARINDA: Siga! Luru! Pätt! Kaabakas!

Sisemine torm sunnib teda rahutult mööda tuba käima, olukorrast väljapääsu otsima. Ta tõmbab voodi kohal rippuvat kellanööri, istub sekretäri taha ja kirjutab kirjakese.

Tuleb toaneitsi Aquilina.

CLARINDA: Vii see don Juanonile. Tee nii kiiresti kui saad.

AQUILINA: Jah, senjoriita. Kas kohe?

CLARINDA: Kas sa ei saa aru, mis ma räägin?

AQUILINA: Saan küll.

CLARINDA: Siis jookse!

Pärast toaneitsit tuleb don Manuel tagasi tütre tuppa. Clarinda on viskunud riietes voodile, isa istub murtult ja sõnatult ta tooli.

Vaikus muutub häirivaks.

CLARINDA: No mis sul on?

DON MANUEL: Sa viid meid võlla.

CLARINDA: Võlla siis võlla. Aga ma ei lähe don Felisardole.

DON MANUEL: Mis raamat see oli ja kust see meie majja sattus?

CLARINDA: Ma ei lähe don Felisardole! Sa teadsid ju kogu aeg, et ma armastan don Juanoni. Ja sul polnud tema vastu ju midagi!

DON MANUEL: On see tema raamat?

CLARINDA: Ma pole seda öelnud.

DON MANUEL: See on niigi selge. Jumalale tänu.

CLARINDA: Mis sa sellega öelda tahad?

DON MANUEL: Kas sa teadsid, mis raamat see on?

CLARINDA: Ei. Ma ütlesin juba.

DON MANUEL: Taevas olgu kiidetud.

CLARINDA: Ma ei lähe don Felisardole!

DON MANUEL (*tõustes*): Nüüd vait, Clarinda. See on veel ainuke pääsetee. Tema naisena oled nii sina kui meie, meie minevik ja meie tulevik kaitstud ja väljaspool ohtu.

Ta on otsustanud, veendunud ja lahkub kindlana.

Tormab sisse hingeldav Aquilina.

CLARINDA (*sirutab kärsitult käe välja*): Kus sa nii kaua kontasid? Tõid vastuse?

AQUILINA: Don Juanoni polnud kodus. Ma kloppisin kõigest väest. Pistin siis kirja lingi vahele, et kui ta tuleb, siis kohe näeb seda.

CLARINDA: Hea küll. Mine magama. Head ööd.

Aquilina viivitab.

CLARINDA: Mis sa seisad?

AQUILINA: Senjoriita.

CLARINDA: Mis veel? Juhtus midagi?

AQUILINA: Tagasiteel hakkasin kahtlema, kas kiri lingi vahelt maha ei kuku, ja läksin vaatama. Aga kirja ei olnudki enam.

CLARINDA: Ehk oli don Juanon vahepeal koju jõudnud?

AQUILINA: Ei. Ei olnud.

Vaheriidel Goya gravüür nr. 69.

Sopla!

Puhu!

Nähtamatu koor laulab.

Puhujate laul

Kui ihkad teise mehe vara,
ta koda, tütart, naist,
siis mine puhu tema peale,
sest riik peab lugu puhujaist.

Sellest saab puhuja tulu
ja riigikassa saab tulu
ja tulu saab Püha Amet ka.

Kui ihkad lahti saada ausast
või targast, andekast,
siis mine puhu tema peale,
tee kiires korras ketser tast.

Sellest saab puhuja tulu
ja riigikassa saab tulu
ja tulu saab Püha Amet ka.

Vaheriie tõuseb.

Pimedas on kuus kirjutuspulti. Igal puldil põleb küünal. Püha Ameti Kantselei mungad kirjutavad sulekrabinal. Aeg-ajalt kostab eri suundadest stereofooniline koputus. Mungad kuulatavad väga teraselt ja asuvad kohe kuuldut üles kirjutama. Vahel kostab koputus laest, ja ka selle kirjutavad nad üles.

LILLI PROMET

Lõpuks ajavad mungad põsed punni, puhuvad küünlad surnuks, ja kaovad.

Vaheriidel Goya gravüür nr. 51.

Se repulen

Nad kasivad end

Nähtamatu koor laulab «Puhujate laulu».

Kaks vastamisi tooli. Üks on tühi. Teises, kõrge korjuga tugitoolis istub Püha Ameti Kõrge Vaimulik.

Tema ees püsti seisab don Felisardo, kes on mineku peal, ulatades Kõrgele Vaimulikule Voltaire'i teose. Kõrge Vaimulik heidab sellele põgusa pilgu ning annab üle mungale, kes tuleb tagaplaanilt oma kirjutuspuldi juurest.

Seejärel ulatab Kõrge Vaimulik don Felisardole suudlemiseks käe. Felisardo lahkub rahuloleva näoga.

Kõrge Vaimuliku jalge ees ja mõlemal käel toimetavad üheaegselt mungad. Nad puhastavad ja poleerivad ta käe- ja varbaküüsi.

Kõrgel Vaimulikul on silmalaud suletud ja näol siirupimagusus.

Küünte löikamine käärیده klõpsudes on kuuldav. See on pidulik ja tumm toiming.

MUNK: Kas nii on paras, Teie pühadus?

KÕRGE VAIMULIK (*küüsi hästi ligidalt silmitsedes*): Lõigake veel lühemaks. Pikad küüned ei ole isegi nõidade ringis lubatud, seda enam ei tohi need inkvisitsiooni armulikkusel ja pühadusel välja paista.

Töö käärیدهga jätkub.

KÕRGE VAIMULIK: Küllalt!

Mungad lahkuvad, ära viies kandiku iluraviatribuutidega.

Kõrge Vaimulik sulle silmad.

Kui ta need avab, annab ta ootevalmis mungale käega märku. See tõmbab (*helitult*) kellanööri ning tardub endisesse asendisse.

Siseneb don Juanon teda juhatava munga saatel.

MUNK: Don Juanon el Bueno.

Don Juanon kummardab.

KÕRGE VAIMULIK (*avab silmad. Ta nägu on mahe ja armastusväärne*): Istuge, don Juanon. Rõõm teid näha elu ja tervise juures. Vabandage, et kavatsen röövida teie kallist aega. Kuidas elu läheb?

DON JUANON: Tänan, Teie pühadus.

KÕRGE VAIMULIK: Teil on õigus. Meie elu on Jumala kätes.

Ta silmitseb oma küüsi hästi ligidalt.

KÕRGE VAIMULIK: Mu poeg, kutsusin teid, et teiega vestelda. Teie peale on tõstetud süüdistus teie seisukohtade pärast, mis on küllaltki ketserlikud, ja loodan, et te annate mulle puhtsüdamliku seletuse.

DON JUANON: Olen valmis, Teie pühadus.

Munk ärkab tardumusest ja asub puldil olevasse raamatusse järgnevat kõnelust üles kirjutama.

KÕRGE VAIMULIK: Niisiis. Te olete Maipuu püha protsessiooni möödumisel oelnud: «Neid te tunnete ise. Seepärast ei vaja nad tutvustamist.» Mida te sellega öelda tahtsite, mu poeg?

DON JUANON: Täpselt seda, mida ütlesin. Ei midagi muud, Teie pühadus. Kõik me tunneme Teid ju hästi. Jumal tänatud.

KÕRGE VAIMULIK: Kas teie raamatupoes on revidendid juba käinud?

DON JUANON: Jah, Teie pühadus.

KÕRGE VAIMULIK: Oli neil midagi teile ette heita?

DON JUANON: Ei, Teie pühadus. Nad jäid rahule... peale...

KÕRGE VAIMULIK: Peale?...

DON JUANON: Ühe gravüüri. Nad leidsid, et naisterahval oli liialt suur tagument.

KÕRGE VAIMULIK (*huvitatult*): Kui suur?

DON JUANON: Ei midagi erilist, Teie pühadus. See oli lubatud piirides.

KÕRGE VAIMULIK (*kadunud huviga*): Siis on hästi, Jumal olgu kiidetud... Mu poeg, te olete ütelnud ühele raamatuostjale, kes soovis jumalakartlikku teost omandada, nõnda: «Meil Hispaanias on kõik raamatud ühtviisi viimseni jumalakartlikud.»

DON JUANON: Nii see on, Teie pühadus.

KÕRGE VAIMULIK (*küüsi väga ligidalt silmitsedes*): Jah, Jumal olgu kiidetud. Aga te ütlesite veel: «Valige, olge lahked. Valik on suur!» Kus on siin loogika, mu poeg?

DON JUANON: Teie pühadus, sellest ei tea ma midagi, sest meid ei ole õpetatud mõtlema loogiliselt, vaid jumalakartuses. Jumal olgu kiidetud!

KÕRGE VAIMULIK: Mu poeg, kes on need kaks välismaalast, kellega teid nähti?

DON JUANON: Teie pühadus, ma võin vanduda, et ei käi läbi ühegi välismaalasega.

KÕRGE VAIMULIK: Siis on kõik hästi, mu poeg. Jumal olgu teile armuline.

Munk tõmbab helitult kellanööri. Ilmub don Juanoni saatja munk.

Don Juanon kummardab sügavalt. Et aga Kõrge Vaimulik talle kätt suudlemiseks ei ulata, siis lahkub ta, uksel veel kord kummardades.

Kõrge Vaimulik suleb silmad. Ta näol on siirupimagus naeratus. Siis tõstab ta käe päris silmade ligi ja uurib oma küüsi.

Vaheriidel Goya gravüür nr. 48.

Soplones

Puhujad

Pimeduses helendab ainuüksi rikkalikult kaunistustega kuhjatud portaal.

Uksest väljub don Juanon. Portaal kaob.

Pimeduses võib pidada tihkelt mustadesse mantlitesse mähkunud kujusid sammaskäiguks, millest don Juanon läbi läheb. Tema juurde tõttavad teda oodanud Diego ja Lopez.

JUANON: Kõik läks hästi. Ei midagi tõsist.

LOPEZ: On käsk viivitamatult peitu minna.

LILLI PROMET

DIEGO: Seekord kass ainult mängis hiirega ja laskis ta lahti, et järgmisel korral maha murda.

Nad hakkavad koos edasi sammuma ja nende ümber ja kannul liiguvad mustad kogud. Iga kord kui keegi kolmest sõbrast üle öla vaatab, tarduvad mustad kogud sammasteks.

JUANON: Ma käin enne Clarinda juures ära, et ta mu äkilise kadumise pärast oma südant ei vaevaks.

LOPEZ: Senjoor, te peate end nüüd kohe peitma, see on «Ketivas-taste Looži» käsk!

Nad kaovad pimedusse.

Mustad kogud jooksevad ringi — nad on kaotanud jäljed.

Eesriidel Goya gravüür nr. 64.

Buen viaje!

Head reisi!

Clarinda tuba.

Aquilina seab magamiseks aset. Seejärel hakkab ta Clarinda kleiti lahti nõöpima.

AQUILINA: Senjoriita, te värisete nagu püü! (*Ta laskub põlvili ja hakkab Clarindal sukki jalast ära võtma.*) Ärge nutke, senjoriita Clarinda! Oh, ärge nutke! Te murrate mu südame. Tehke parem mürtsu! Lõhkuge asju! Visake aken katki! Ainult ärge nutke!

Clarinda ei vasta.

AQUILINA (*südametäiega*): *Canalla!* Ma pasandan ta hoorast ema peale! Vabandage, senjoriita, aga see don Felisardo, kui ma talle mõtlen, ajab mind marru.

CLARINDA: Ta ei meeldi sulle?

AQUILINA: Ei, senjoriita, ausalt, ei meeldi.

CLARINDA: Ja sina ei läheks temale?

AQUILINA: Heh! Mina?! (*Naerab.*) Senjoriita, ega ma loll ei ole! Nad langevad naerdes teineteisele kaela ja kukuvad mürades põrandale.

CLARINDA (*Aquilina peale jäädes*): Mis sa teeksid, kui don Felisardo su kätt paluks?

AQUILINA: Minu kätt?

CLARINDA: Mis vastik komme see sul on, alati kõike üle küsida. Noh, vasta, mis sa teeksid, kui ta su kätt paluks?

AQUILINA (*särab üle näo*): Määriksin oma käe kanasitaga kokku ja ütleksin: «Säh!»

CLARINDA (*tõuseb ta pealt üles*): Uih, Aquilina! (*Ta läheb peegli ette, sirutab käe välja.*) Säh! (*Naerab ohjeldamatult.*) Kanasitaga... kana... (*Ta pöörab peegli teise poole ja ütleb sellele*) Öök! (*Pöörab peegli poole tagasi.*) Säh! (*Pöörab peegli uuesti ümber.*) Öök! Kanasitaga... kana... Aquilina, sa oled geenius.

AQUILINA (*ehmatab*): Ma ei tea, mis see tähendab, aga ärge mulle niimoodi öelge. Sõnadega, senjoriita, tuleb tänapäeval olla hiiglama ettevaatlik.

LILLI PROMET

Ta teeb kiiruga ristimärgi.

Clarinda naerab laginal.

Ukse taha tulnud ööriides don Manuel ja donja Aldonza kuulevad naeru ja õhkavad südamekoormast vabanenu rõõmuga.

DON MANUEL: Nüüd lähme magama.

DONJA ALDONZA: Jah, don Manuel, lähme magama.

CLARINDA: Hea küll, mine, Aquilina, ma heidan magama.

Aquilina läheb.

CLARINDA (*viskub selili voodile ja naerab edasi*): Kanasitaga...

Järsku ta naer katkeb. Clarinda surub näo patja ja hakkab vaikselt nutma.

Aquilina vaatab hiljakesi ukse vahelt sisse, tuleb ja istub ta voodi äärel.

AQUILINA: Jälle te nutate! Igal õhtul üksseesama...

CLARINDA: Oled sa kindel, et ta raamatupood oli ka täna kinni?

AQUILINA: Jah, senjoriita.

CLARINDA: Ja keegi ei tea midagi?

AQUILINA: Noateritaja teab.

CLARINDA: Mida?

AQUILINA: Et don Juanon pole juba mõnda aega kodus käinud.

CLARINDA (*tõuseb voodis istuli ja võtab varbad pihku*): Kust tema teab?

AQUILINA: Miks ta ei tea! Heldeke, ta ju teritab seal tänaval nuge.

CLARINDA: Ehk on don Juanoniga midagi juhtunud? — Ei vist. Siis oleks kohe kuulda olnud. Aga ehk... ehk on don Juanonil mõni kallike ja ta on mu maha jätnud?

AQUILINA: Ei ole mingit kallikest! Ma ju nägin, mis silmadega ta teid alati vahtis.

CLARINDA (*huviga*): Missugustega?

AQUILINA: Senjoriita küsib nagu inkvisiitor.

CLARINDA: Ütle! Ütle! Missugustega?

AQUILINA: Nagu te ise ei teaks! (*Jõllitab silmi.*) Niimoodi.

Clarinda naerab heast meelest ja suudleb Aquilinat põsele.

CLARINDA: Sul on õigus. Ta armastab mind. Aga kui ta ükskord välja ilmub, on juba hilja...

AQUILINA: See haisev *canalla!* Vabandage, senjoriita, aga don Feli-sardo ajab mind marru... Senjoriita!

CLARINDA: Mida?

AQUILINA: On olemas üks abinõu.

CLARINDA (*lootusetult*): Kanasitaga.

AQUILINA: Ei, senjoriita! Mitte kanasitaga.

CLARINDA: Räägi siis!

AQUILINA: Aga see on midagi hirmsat!

CLARINDA: Olgu mis tahes, kui see vaid aitaks!

AQUILINA: Aitab, aitab kindlasti! See võib armsama tagasi tuua. Aga kas senjoriita selle peale välja läheb?!

CLARINDA: Mis see siis on?

AQUILINA (*sosinal*): Senjoriita, poodu hammast on vaja!

CLARINDA (*põrkab ehmumult tagasi*): Hull oled! Püha taevas kaitse! See on ju õudne patt!

Aquilina teeb ristimärgi, Clarinda laskub krutsifiksi ette põlvili.

Eesriidel Goya gravüür nr. 12.

A caza de dientes

Hambajaht

Pime öö.

Vaevu nähtav rada lookleb üle lageda välja, mis on täis kummalisi sigitisi. Tohtu pikkade sõrmede, kõrvade ja rippmokaga, hundi-, kassi- ja ahvikoonulisi, seakärsalisi, eeslipealisi ja nahkhiirelisi. Ahnuse, kadeduse, kiskjalikkuse, vaimupimeduse, silmakirjalikkuse, rumaluse, pugejalikkuse allegoorilised kujutised.

Nad istuvad liikumatult tagumikukujulisteks istunud kividel, üksnes nende sõrmed veeretavad palvehelmeid.

Taevasse on tardunud nõidu, üksikult ja kobaras, habemega vanamoore ning sokusarvelisi ja kabjalisi härrakesi. Nad ripuvad õhus päevavarjude küljes või luud jalge vahel.

Välja peal istuvate sigitiste nägudel on äraseletamatu õndsus, nende silmalaud on suletud, nad naeravad täie suuga, kuid hääletult.

Kesksel sigitisel on peas paavstitiaara.

TIAARAGA SIGITIS: On öö.

Sigitiste näod jäävad liikumatuks, ent nende ilge naer lõikab luust ja lihast läbi.

TIAARAGA SIGITIS: Kuhu lähed, mamma?

Sigitised on liikumatute nägudega. Stereofooniliselt kostab nende vali kriiskav naer.

Paavstitiaaraga sigitise ees istub soku seljas seotud kätega alasti naine, patukahetseja koonusmüts — *caroza* — peas. Tiaaraga sigitisel on käes tohtud tangid, et kiskuda ohvri suust välja ülestunnistust.

TIAARAGA SIGITIS: Tunnista, et oled nõid! Et loitsid, kaetad, lummad, lendad, moondad ja puhud teiste peale haisujuttu.

Ohver vaikib.

TIAARAGA SIGITIS (*tõstab tangid ohvri suu juurde*): Noh, kas tunnistad ise või tõmbame meie selle ülestunnistuse sust välja?

OHVER: Tunnistan.

TIAARAGA SIGITIS: Noh, mu tütar, soovin õnne! Nüüd siis oled sa nõid! No näed, kui lihtne kõik on!

Kriiskav naer.

Kõik laulavad.

Musta missa laul

En la noche,)*

en la noche,

que noche nochera.

Maria Luisa,

*) l: notše.

oo Maria Luisa!
Sel ööl, sel ööl,
sel ööde ööl.
En la noche,
que noche nochera.

Ootamatult ilmub pilvedest kuu. Sigitised on kadunud, helendab ainult teerada, mida mööda, mantiljad näo ees, tulevad kaks naist.

Öökull huikab.

CLARINDA: Kui õudne siin on.

AQUILINA: On jah, kole. Kas lähme tagasi?

CLARINDA: Ei.

Ta tõstab näo eest kätte ning karjatab samal hetkel: kuupaistel tuleb nähtavale müüril rippuv poodu.

Naised teevad ristimärgi.

CLARINDA: Oled sa ikka kindel, et poodu hammas aitab armsamat tagasi tuua?

AQUILINA: No seda teavad ju kõik! Selles ei pruugi üldse kahelda.

CLARINDA: Siis ma lähen.

Ta hakkab üksi edasi minema.

AQUILINA (*tammub jalalt jalale, sõrmeotsad suus*): Oh Issand! Oh Issand, Issand!

Ta kükitab maha ja peidab näo kättesse.

Clarinda kaob pimedusse ja ilmub kõrgel linnamüüril nähtavale. Ta on laibale üsna lähedale astunud, pöörab hirmunult ja vastikusega pea kõrvale ning sirutab käe välja poodu suu poole...

Siis aga kaob kuu pilvedesse.

On pilkaselt pime.

Koletult kriiskav naer ja huikamine, kolin ja rõhkimine.

Jälle ilmub välja kuu ja selle helenduses jookseb Clarinda väljasirutatud käega tagasiteed.

AQUILINA: Saite kätte?

CLARINDA (*nõrkeb ta najale*): Jah, kui õudne, kui õudne! Jumal, anna mulle andeks see kole patt!

Teerada kaob pimedusse. Tummad sigitised istuvad end kõigutades kividel. Kostab kahe jooksja eemalduvat kontsaklõbinat.

Sigitised laulavad Musta missa laulu, mis kasvab võimsaks kui koraal.

En la noche,
en la noche,
que noche nochera.
Maria Luisa,
oo Maria Luisa!
Sel ööl, sel ööl,
sel ööde ööl.
En la noche,
que noche nochera.

KOLMAS VAATUS:

AUTODAFEE

Vaheriidel Goya gravüür nr. 59.

Y aun no se van

Ja siiski ei loobu nad sellest

Praeköök.

Seinal maal: ulukid ja kalad, vein ja puuviljad.

Kõrge kivikolde ees keerab nahkpõllega praekokk vardas kanu. Pikal laual on juba ootamas toidunõud ja peekrid.

Põrandal karusnaha peal selitab Lopez, jalg üle põlve, käed kukla taga. Diego istub ta kõrval, käed põimitud põlvede ümber, ja vaatab tulle.

Juanon kõnnib süngelt mööda tuba.

DIEGO (*hakkab järsku ootamatult, ägedasti kaagutama*): Kaa-ka-kaak! Ka-ka-kaa! Kakakaa!

LOPEZ (*lööb tõgades praekokka jalaga tagumikku*): Mis sa tukud! Näe, su kanad hakkavad munele!

PRAEKOKK (*nägu naeru täis*): Oh ei, senjoor! Neist kanadest pole enam munejaid. Kukk viidi ju kuninganna juurde tiiba ripsutama.

DIEGO: Aeg tõttab... aeg tõttab kiirelt. Ja nii, sõbrad, näeb välja meie viimane õhtusöök oma kodumaa pinnal.

LOPEZ: Kui meie riigimamma hommikul oma peaministriga...

DIEGO: Kukega!

LOPEZ: Õigus jah, kukega. Kui ta selle oma kannustajaga voodist üles tõuseb, oleme oma laevukesega juba nii kaugel, et Püha Ameti käed ei ulatu meid kallistama.

DIEGO (*kõndivale Juanonile*): Senjoor, on näha, et olete tujust ära.

JUANON: Ei tea, mis rõõm on kodumaalt plehku panna?

LOPEZ: Õigus. Aga on teil siis rõõm tuleriidal küpseda?

JUANON: Mul jääb maha tüdruk, keda ma elust rohkemaks pean.

DIEGO: Ta jääb maha ka sel juhul, kui teile *sambenito* selga panakse.

JUANON: Põgenemine on arguse tundemärk.

DIEGO: Mitte alati.

JUANON: Miks põlustab kodumaa alati just neid, kes tema saatuse pärast tõeliselt muret tunnevad? Ah?

LOPEZ: Sõbrad, ärgem tehkem lahkumist raskeks! Elagem mõttega, et pärast pimedust saabub valgus!

DIEGO: See usk meid elus ainult hoiabki.

LOPEZ: Laulge midagi, don Juanon.

Juanon võtab seinalt kitarri, nihutab jalaga tooli lauast eemale, asetab jala toolile, sõrmitseb pillikeeli.

PRAEKOKK: Kanad on juba hakkamas. Millist veini ma toon, senjoorid?

LILLI PROMET

LOPEZ: Ära sega!

Praekokk noogutab ja annab tummalt märku, et teab ka ise, kuidas toimida. Ta asetab kanad liuale ja kannab lauale. Siis läheb kahe tühja veinikannuga välja, et neid täita.

Laul võimukast Hispaaniast

Ju mõned aastad läinud on,
kui peast jäi ilma Antoinette,
nii mõnda maailm näinud on
ja öelda tuleb, et...
niisama kaua mullas ka
on tapetud Marat.

Kuid elab ta,
jajaa-jajaa —
me võimukas Hispaania.

Ju mõned aastad läinud on,
kui riisus haud Baccaria,
kuid surmanuhtlus jäänud on
ja ka *sacrario*.

Sest läbi vägivallata
usk ega riik ei saa.

Jajaa, jajaa,
jajaa, jajaa,
ka võimukas Hispaania.

Nii seegi aasta läinud on,
maks kasvab, kestab katk ja nälg, —
ja rahvas muudki näinud on,
on kõigel oma jälg.

Kuid peaminister ütleb ka,
kui voodis kuningannaga
ta... jaaja-jaa,

jajaa, jajaa.

Ah, võimukas Hispaania!

Refrääni kordamise ajal tormab sisse nõutu näoga praekokk, veinikann kummaski käes.

PRAEKOKK: Senjoorid! Püha Amet on maja ümber piiranud!

LOPEZ: Neetud! Välja nuhkisid! Kuradid!

Samal hetkel jooksevad nuuskurid praekoka uksele jalust maha. Algab äge lööming. Sõbrad võitlevad tuliselt ja leidlikult. Mehi langeb röögatades.

Lopez on surnuks löödud.

Diego võitleb söögilaual, tapab oma vastase ning variseb ka ise kokku.

Kustub valgus.

Löömingu madin, ähkimine, kisa ja karjatused käivad pimedas edasi. Siis järsku jääb kõik vaikseks.

Diego oigab.

JUANONI HÄÄL: Diego!

Vaikus.

JUANONI HÄÄL: Lopez! Sõbrad!?

Vaikus.

Kui tупpa sigineb ahjupaiste punakas valgus, on näha, et Juanon segab roobiga süsi koldes.

Ta püüab tapetute seast oma sõpru leida. Diego oiatab. Ta lamab surmavalt haavatuna põiki üle söögilaua.

JUANON (*ta juurde sööstes*): Diego! Saad sa üles tõusta?

DIEGO: Lopez on surnud.

Tulekuma hääbub, on jälle pimedus.

DIEGO: Pimedus, jälle pimedus...

Kostab Juanoni vali, sisemust pahupidi pöörav nutt.

Vaheriidel Goya gravüür nr. 32.

Porque fue sensible

Sellepärast, et ta oli liiga tundeline

Don Manueli maja aiapoolne sein rikkalikult kaunistatud uksega ja väikese rõduga selle kohal. Aias pole lilli, pöösaid ega puid. See on tilluke kiviõu kivipingi ja kivikaevuga.

Rõõmus oranž valgus on tunginud sisse kivisahtlisse ja kuulutab päevast aega.

Clarinda pikutab pingil ja on end mõttesse unustanud.

Aquilina toob linnupuuri õue, riputab kivimüüri külge ja püüab jälle niisama vaikselt kaduda.

CLARINDA (*end liigutamata*): Mis uudist?

AQUILINA (*raputab pead*): Ma pole jalagagi välja saanud. Donja Aldonza keelas ära.

Clarinda keerab end selili ja hakkab taevasse vaatama.

Rõdul seisavad don Manuel ja donja Aldonza ning tõmbuvad siis tagasi.

CLARINDA: Vangivalvurid.

Aquilina istub pingi ette maha ja võtab undruku taskust kaardipaki.

AQUILINA: Kas mängime?

Clarinda mõmiseb eitavalt.

Aquilina segab kaardipakki.

CLARINDA (*tõuseb istuli*): Mängime pealegi.

Toimub tumm, ilmekas ja temperamentne kaardimängustseen, millesse põimuvad üksikud sõnad: «Käi välja!», «Tapan sõduriga!»

Mängu võidab Aquilina ja on sellest täiesti rabatud.

AQUILINA: Kui imelik! Mina võitsin! Kuidas see võis juhtuda?

CLARINDA (*solvunud*): Mina imestan sedasama!

AQUILINA: Kas mängime veel?

CLARINDA (*kaotaja tujukusega*): Ei hooli!

Päev on edasi liikunud: kivisahtel muutub oranžist loojvpunaseks.

Aquilina tõstab müüri pealt maha linnupuuri, et seda tупpa viia.

Clarinda tõuseb, laskub kõhuli kaevule ja hakkab alla vette vahtima.

Aquilina tuleb õue tagasi, heidab kivipingile pikali ja paneb jalad müüriseinale. Undruk vajub alla ja paljastab ta tugevad talutüdrukusääred kollastes sukkades.

Järsku sülitab ta südametäiega.

CLARINDA: Mis on?

AQUILINA: Ei midagi. Ma mõtlesin.

CLARINDA: Mida sa mõtlesid?

AQUILINA: Mõtlesin, et mis see don Felisardo peaks teid küll nõndamoodi jahtima? Mis ta oma arust teiega peale hakkab? — Väh! Ega siis vanal tudil enam noore mehe ankrut ole!

CLARINDA (*vaatab kaevu sügavusse*): Hüppan kaevu!

AQUILINA (*pingilt üles hüpates ja kaevu juurde joostes*): Jumal hoia!

CLARINDA (*paneb pea ta õlale*): Sina, mu hea kullake! Ainus, kes mind tõeliselt armastab. Ütle, sa hüppaksid vist minu eest isegi kaevu?

AQUILINA: Hüppaksin küll, senjoriita.

Nad seavad end kõrvuti kaevule istuma, emmates teineteist.

Nüüd on õu juba õhtuselt lilla ja tumeneb üha. Taevas siravad tähed. Aeda valgustab majast langev napp valgus.

Neiud võpatavad: müürile ilmub don Juanon. Hetke pärast hüppab ta alla aeda.

CLARINDA: Juanon!

Neiud ruttavad teda embama. Clarinda ja Aquilina ripuvad tal kui lapsed kaelas ja suudlevad tema nägu.

CLARINDA: Lõpuks ometi!

AQUILINA: Mis ma ütlesin, näete nüüd, et hammas aitas!

CLARINDA: Tšš! Mine nüüd!

Kuid Aquilina ei taha minna, ta jääb. Ta ei mõista oma suurt rõõmu muul viisil väljendada, kui hüpates ja kareldes. Lõpuks jääb ta, näpp suus, hellalt armunuid imetlema.

Rõdule ilmuvad korraks don Manuel ja donja Aldonza ning kaovad sedamaid.

CLARINDA: Oh kallis, sa tulid . . .

JUANON (*väsinult*): Tulin, et janu kustutada . . .

Ta suudleb neitut.

CLARINDA (*oma kätt vaadeldes*): Mis see on? Veri?! Oled sa haavatud?

Ta pühib käe ebameeldiva tundega kleidi külge, kuid erutusest unustab selle kohe.

JUANON: Ma ütlen sulle midagi: teist niisugust tüdrukut ei ole maailmas olemas. Aga sa pead teadma, et . . .

CLARINDA: Ma mõistan, ära räägi! Ja sina tead ka, kuidas minuga on. Ärme raiskame aega.

Nad langevad teineteise kaela täis valu ja meeleheidet.

CLARINDA: Ma tulen sinuga, ma olen valmis.

JUANON: Ma ei suuda sulle kaitset pakkuda, olen ise tagaaetav.

CLARINDA (*vabastab end ta käte vahelt ja hüüab tasahääli*): Aquilina!

AQUILINA: Jah, senjoriita.

CLARINDA: Ruttu, pane mu asjad kokku! Ära unusta mu ehtekastikest.

AQUILINA (*jahmunult*): Kas kohe?

CLARINDA: Ära mängi lollikest, tee, mis sulle öeldi.

AQUILINA (*nutu äärel*): Jah, senjoriita.

CLARINDA (*Juanoni emmates*): Sa ei kujutle, missuguse hinnaga ma su saan!

JUANON (*muiates*): Kui arvestada seda, et Hispaanias tuleb kõige eest eluga maksta, siis saad sa mu küllalt odavalt kätte. Sa värised? On sul külm?

CLARINDA: Ei, ei ole külm. (*Pilku üles rõdule heites.*) Juanon, tule, seisame nii, et sind rõdult ei nähta.

JUANON: Sa kardad?

CLARINDA: Kardan. Aga ma tulen sinuga. Olen sinuga, jään sinuga. Viimse hingetõmbeni sinuga.

JUANON (*väsinult*): Mu sõbrad on tapetud, olen kaotanud sideme oma mõttekaaslastega ja laev on purjetanud minema. (*Irooniliselt.*) Meid sinuga võib nüüd veel ainult Jumal aidata. Ent vaevalt hakkab ta ennast vahele segama. Niisugusel ajal nagu praegu, kardab igauks igauhte. Keegi ei usalda kedagi. Keegi ei aita kedagi. Keegi ei ava ust. Laps annab üles oma vanemad ja vanemad lapse.

CLARINDA: Mis sul on, Juanon? Issand aita!

JUANON: Haav tuleks pesta. Ja siduda.

CLARINDA: Kuhu see Aquilina ometi jääb? Oota, ma toon ise, mis vaja. Kohe! (*Suudleb.*) Kohe! (*Suudleb.*) Üks hetk!

Clarinda tormab majja, kaks trepiastet korraga võttes. Juanon langeb rinnuli kaevule, vaikselt oiates. Ilmub toaneitsi kompsuga.

AQUILINA: Senjoriita...? (*Vaatab otsivalt ringi.*)

JUANON (*pead tõstes*): Ah sina oled, Aquilina? Ta tuleb kohe.

Aquilina läheneb, kiindunult talle otsa vaadates. Juanon silitab ta põske, see on märg. Aquilina nutab.

AQUILINA (*on rabatud talle osutatud hellusest ning suudleb tormakalt Juanoni kätt*): Teie olete väga kahvatu, don Juanon. Mis teiega on? Samal hetkel avaneb maja rikkalikult ilustustega kooratud uks ja Püha Ameti nuuskurid, laternad käes, täidavad silmapilkselt õue.

Nende selja taga seisavad don Manuel ja donja Aldonza.

Rõdule ilmub Clarinda ning katab heitunud näo kätega.

Juanoni pimestab ere laternal valgus, ta tõstab käe, et kaitsta silmi.

Aquilina seisab, suu lahti, komps käsivarrel, ja on nagu puuga pähe löödud.

Vaheriidel Goya gravüür nr. 63.

Miren que grabes

Näete, kui auväärased nad on

Piinariistadega keldrisse viib trepp.

Toolil istub Kõrge Vaimulik, madalal pingil kurnatud, ent rahulik don Juanon. Neist tagapool kõnelust protokolliv munk.

LILLI PROMET

KÕRGE VAIMULIK: Niisiis, teie ütlesite puhtaverelisuse kontrollimisel, et teie esivanemate hulgas juute ei leidu.

DON JUANON: Jah, Teie pühadus.

KÕRGE VAIMULIK: Aga selle vaikisite maha, et üks teie esiisadest oli maur?

DON JUANON: Minult seda ei küsitud.

KÕRGE VAIMULIK (*leebelt*): Mu poeg, meil on küllaldaselt aega vestelda.

DON JUANON: Jah. Ka minul pole sel korral kiiret.

KÕRGE VAIMULIK (*jätab jultumuse märkamata*): Kas te olete kunagi inimese õnne üle mõelnud?

DON JUANON: Korduvalt, Teie pühadus.

KÕRGE VAIMULIK: Isegi?

DON JUANON: Jah. Ma arvan, et sel päeval, kui väiksemgi plekk langeb poeedi aule, kaob tema õnn.

KÕRGE VAIMULIK: Asja juurde! (*Küüsi väga lähedalt silmitse-des.*) Kas te täna suvatsete vastata küsimustele?

DON JUANON: Jah, Teie pühadus, kes vaikib, see nõustub.

Trepist laskuvad alla kaks palja ülakehaga piinameistrit, nahkpõlled ees. Nad jäävad piinapingi kõrvale ootama. Üks paneb käed risti rinnale, teine püüab oma selga sügada.

DON JUANON (*neid vaadeldes*): Ma olen mõtelnud veel...

KÕRGE VAIMULIK (*huviga*): Mida?

DON JUANON: Kas Püha Inkvisitsiooni meetodeid on võimalik veelgi täiustada ning mida sellest rikkusest järelpõlved kord üle võtavad?

KÕRGE VAIMULIK (*suleb silmad*): Mu poeg, kas te mõistate oma süüd?

DON JUANON: Ei, Teie pühadus.

KÕRGE VAIMULIK (*murelikult*): See on paha, väga paha. Teie süü on ränk, olete levitanud õelaima Antikristuse eest võitleja Voltaire'i õpetust. Olete rüvetanud usupuhtust.

DON JUANON: Teie usupuhtuse taga ei näe ma küll midagi muud kui iga loova mõtte paanilist kartust ja vihkamist.

PIINAMEISTER: Kireb iseendale kukelaulu.

KÕRGE VAIMULIK (*silmitseb oma küüsi*): Kelle käest te saite Voltaire'i kogu?

DON JUANON: Sõpradelt, kellelt isegi nemad (*näitab peaga piinameistritele*) ei suudaks oma kaasaegseima tehnikaga ülestunnistust välja kiskuda.

KÕRGE VAIMULIK: Kellele te selle raamatu edasi andsite?

DON JUANON: Ma ei vasta.

KÕRGE VAIMULIK (*naeratades*): Polegi oluline.

PIINAMEISTER: Küll valu paneb kanad ja luuletajad kaagutama.

KÕRGE VAIMULIK: Nimetage «Ketivastaste Looži» peamehe ja liikmete nimed.

DON JUANON: Seda ma ei tee.

KÕRGE VAIMULIK (*leebelt*): Mu poeg, te ju teate, et me oleme sel juhul sunnitud piinamisvõtteid kasutusele võtma.

DON JUANON: Jah, Teie pühadus, ma tean seda, et te sel viisil

püüate hundist koera teha ja inimesest kodulooma. Teie pühadus, kui ma kisendama peaksin, siis ärge pange seda pahaks.

KÕRGE VAIMULIK (*leebelt*): Mu poeg, piinamise menetlus toimub ainult halastusest teie vastu. Meie ei soovi teile valu teha, meie püüd on vabastada teid ketserlusest ja päästa teie hing, sest rüvetatud hingega ei saa teie astuda Jumala kohtu ette.

Don Juanon vaikib.

KÕRGE VAIMULIK: Noh, säärasel juhul me oleme sunnitud teid tunnistama paljastatud ketseriks, kristliku koguduse kõdunevaks liikmeks. Ma küsin viimast korda — kas räägite?

Don Juanon ei vasta.

KÕRGE VAIMULIK (*piinameistritele*): Piinata!

Don Juanon tahab midagi öelda. Kõrge Vaimulik annab piinameistritele käega märku oodata.

KÕRGE VAIMULIK: Te tahtsite midagi öelda?

DON JUANON (*noogutab*): Inimeste kurjusest sünnivad lohemaod. Piinameistrid haaravad don Juanoni ja panevad venitamispingile.

Kestev, luust ja lihast läbilõikav piinatu valuröök kestab ka veel pärast seda, kui tuleb ette vaheriie uue gravüüriaga.

Vaheriidel Goya gravüür nr. 8.

Que se la llevaron.

Ent ta rööviti!

Don Manueli jõukas maja.

Perekonna sugupuu portreedele on lisandunud veel üks — don Manueli oma.

Suures koldes põleb tuli, on õhtutund nagu eelmiselgi korral. Ainult omavahelised suhted on muutunud. Don Manuel on don Felisardo vastu usalduslik ja aupaklik, kuna peigmees tunneb end ses majas hoopis enesekindlamana kui varem.

Clarinda istub jäigalt tikkimisraami taga. Ta pole enam veetlevalt isekas, kes oma tahtmisi püüab maksma panna ja usub, et õige hõlma ei hakka keegi. Ta püüab oma muret ja hirmu varjata, ent ometi on näha, et ta mõtted on pidevas rabeluses.

Donja Aldonza ja don Manuel istuvad kolde ees. Käed seljal, silmitseb don Felisardo uut portreed, pikk-kõrvalist eeslit seinal.

DON FELISARDO: Ei ole halb, sugugi mitte. Väga loomutruu. Kunstnik on tabanud peale välise sarnasuse ka karakteri põhiolemuse.

DON MANUEL: Ah teie leiate, armas don Felisardo, et pilt on õnnestunud? Mulle ka tundub nii. Ma ei armasta idealiseerimist, eelistan olla, nagu ma olen. Kunstnik peab kujutama tõde, kas pole?

Donja Aldonza noogutab kinnituseks.

DON FELISARDO: Öök, sarnasus on otse hämmastav. (*Ta tuleb kolde ette käsi soojendama.*) Don Manuel, teie majas on väga, öök, hubane.

DON MANUEL (*rõõmustades*): Ausalt, don Felisardo, ma armastan oma maja väga. Eks ole ju kodu inimese kindlusepaik.

LILLI PROMET

DON FELISARDO: Kas ta pole ainult teie jaoks, öök, pisut kitsavõitu?

DON MANUEL: Kuidas nii? Ei ole. Milleks meile suuremat? Ja kui Clarinda abiellub, siis kahele — minule ja donja Aldonzale — on ta küllalt lahe.

Donja Aldonza noogutab naeratades.

DON FELISARDO (*nõustudes*): Kahele on ta muidugi paras. Öök.

DON MANUEL: Muuseas, ega teil midagi selle vastu pole, kui me teie pulmapäeva kindlaks määrame?

Clarinda pureb huuli, kuid vastu hakata ei julge.

DON FELISARDO: Ärme ruttame, ärme ruttame, don Ma-nu-el. Laseme äreval sündmusel mööda minna.

DON MANUEL: Millist sündmust te mõtlete?

DON FELISARDO: Aga autodafee, don Manuel!

DON MANUEL: Ah õigus! Õigus küll.

DON FELISARDO: Ja mida senjoriita Clarinda sellest arvab?

Clarinda ei vasta ega tõsta silmi töölt.

DON FELISARDO (*oma sõnu nautides*): Öök. Niisugust avalikku autodafeed ei ole juba teab mis ajast peale korraldatud. Üks huvitavamaid, millest veel siiani rahvasuu räägib, oli kohtumõistmine Garcia Melero üle. Senjoriita, te olete seda lugu kindlasti kuulnud?! — Ta hammustas poodul sõrme otsast ära, et see talle õnne tooks.

Clarinda tõrkab nõelaga sõrme ja karjatab. Ta paneb sõrme suhu, et verd välja imeda.

DON MANUEL: Ma tean seda lugu, aga see oli ju... see oli ju kuueeteistkümnendal sajandil!

DON FELISARDO: Ettevaatust, senjoriita! Ettevaatust! Muide, kas senjoriita soovib autodafeed pealt vaadata?

Clarinda ei vasta.

DON FELISARDO: Ma mõistan teid. Ega ketseri põlemine ilusat vaatepilti paku. Isegi kui ta juba söestunud on, põleb ta seestpoolt ikka veel edasi, kuni ta kere viimaks lõhkeb ja sisikond välja purtsatab. Öök.

Kõlab gong.

DON MANUEL (*kergendustundega, higist laupa pühkides*): Don Felisardo, need on väga sünged jutud. Öhtusöögi aeg on kätte jõudnud, donja Aldonza palub meid rooga võtma.

DONJA ALDONZA (*kergendustundega*): Palun! Palun, don Felisardo, asume lauda.

Kõik tõusevad üles. Just siis siseneb teener Pedro.

PEDRO: Tuldi Pühast Ametist.

DON MANUEL (*vähemagi imestuseta, vähemagi ärevuseta*): Palu sisse.

Tuleb Püha Ameti Ametnik kahe sõduri saatel.

DON MANUEL (*kummardab Ametnikule*): Palun võtke istet.

Ametnik istub don Manueli tugitooli, kolde ette. Sõdurid jäävad seisma kahele poole ust.

DON MANUEL: Vabandage, don Felisardo, öhtusöök tuleb natukeks edasi lükata.

AMETNIK (*don Felisardole*): Ma vabandan, et olen sunnitud häirima

teie õdusat, perekondlikku õhtutundi. (*Don Manuelile.*) Kas te lubate esitada endale mõned küsimused?

DON MANUEL: Jah, muidugi.

AMETNIK (*ka tema soojendab selle maja koldetule paistel oma käsi*): Kas ka teie tütre toaneitsi viibib praegu majas?

Clarinda paneb käe kohkunult suu ette.

DON MANUEL: Ma usun küll. Kas kutsun ta?

AMETNIK: Kutsuge.

DON MANUEL (*helistab. Ilmub teener Pedro*): Kutsu Aquilina.

Kõik on äärmises ootepinevuses, eriti Clarinda.

Uksele ilmub Aquilina ja teeb nixsu. Aquilina mõistab küll sündmuse ebatavalisust, kuid ei pea seda endasse puutuvaks. Seepärast on ta naiivselt kartmatu ja väikselt juhm.

AMETNIK: Las tuleb lähemale.

DON MANUEL: Tule lähemale, Aquilina.

AQUILINA (*tuleb lähemale*): Kas nii või?

AMETNIK: Vasta igale küsimusele täpselt. Ja ära valeta.

Aquilina noogutab ja teeb nixsu.

AMETNIK: Sind süüdistatakse selles, et tegeled nõidumisega.

AQUILINA (*rabatult*): Mina?

AMETNIK: Kas sa tunnistad seda?

AQUILINA: Mis te nüüd! Ei!

AMETNIK: Kas sa käisid linnamüüri ääres, kus poodu rippus?

AQUILINA (*jahmub*): Käisin . . . küll.

AMETNIK: No nii. Miks sa seal käisid?

AQUILINA (*jalalt jalale tammudes*): . . . Niisama.

AMETNIK: Õisel ajal niisama?

Aquilina on ummikus, ta vehib kätega, kehitab õlgu, kuid öelda ei mõista midagi.

AMETNIK: Käisid poodult hammast välja tõmbamas! Oli nii?

Clarinda ahhetab. Don Manuelile on see ootamatuks uudiseks, donja Aldonza lööb vapustatult käsi kokku.

AQUILINA: Ega minul polnud seda vaja!

AMETNIK: Kellel siis?

Clarinda vaarub.

AQUILINA: Ei tea.

AMETNIK: Aga kes teab? Senjoriita Clarinda, oli see tema?

CLARINDA (*tõukab huulilt sõna, mis ei taha tulla*): Jah.

Aquilina vaatab talle pika, mõistmatu pilguga otsa.

AMETNIK: Noh, kas nüüd tunnistad, et tõmbasid poodu suust hamba välja.

AQUILINA (*väga tasa ja lõõdult*): Jah.

AMETNIK: Mis vahekord sul don Juanon el Buenoga oli?

AQUILINA (*ei mõista*): Mis asi mul oli?

AMETNIK: Oli ta sinu peigmees?

AQUILINA: Minu? No mis te nüüd!

AMETNIK: Sa ju suudlesid teda.

AQUILINA: Mina? Kunas? Ahjaa . . . See oli, kui ta tuli, siis rõõmust musitasin teda.

LILLI PROMET

AMETNIK: Don Juanon tuli sulle järele?
 AQUILINA: Minule? Häh! No kuulge!
 AMETNIK: Kas ta ütles, kuhu ta kavatses sinuga põgeneda?
 AQUILINA: Ei tea, mis häda tal oli seda mulle rääkida?
 Järsku hakkab Aquilina mõistma, mis temalt tahetakse: et ta ise lõksu läheks. Segadus ja hirm haaravad teda, tahe end kaitsta.
 AMETNIK: Oli see sinu komps, millega sa põgeneda tahtsid?
 AQUILINA: Ei olnud!
 AMETNIK: Kelle see oli? Sa ju lubasid tõtt rääkida!
 AQUILINA (*ei tea, kuidas on tal kasulikum öelda, et Clarindat paljastamata ennast kaitsta*): Minu.
 Clarinda ohkab kergendatult.
 AMETNIK: Kas ehteasjad olid ka sinu omad?
 AQUILINA: Ei... ei olnud.
 AMETNIK: Kelle siis? Olid need teie omad, senjoriita?
 CLARINDA (*vaevatult*): Jah.
 AMETNIK: Tähendab, sa tahtsid põgeneda senjoriita Clarinda riiete ja ehetega?
 AQUILINA: Mis? Mina? (*Ta vaatab abiotsivalt oma leivavanemate poole, kelle näod on nagu läbitungimatu müür, ja mõistab enda kaitsmise mõttetust*): Jah.
 AMETNIK: No niiviisi. (*Sõduritele.*) Ära viia.
 AQUILINA: Jumalaga, senjoriita Clarinda! Näete, mul tuligi kaevu hüpata. Jumal õnnistagu teid.
 Clarinda käed tõusevad talle järele, kuid langevad samas lõdvalt alla.
 DON FELISARDO: Senjoriita, teil on hea süda. Kuid ega te ometi säärasele närukaelale ja nõiale kaasa ei tunne?
 DON MANUEL ja DONJA ALDONZA: Uskumatu!
 Clarinda vihkav pilk suleb neil suu.
 DON MANUEL: Kõik see on äärmiselt ebameeldiv, aga nüüd on see möödas. Donja Aldonza palub meid kõiki õhtusöögile.
 Donja Aldonza avab suu.
 AMETNIK: Don Manuel ja donja Aldonza, ka teie vastu on tõstetud ränk süüasi, mille kohta on kogutud juba piisavalt tõendeid. Mul on teile esitada areteerimiskäsk.
 Don Manuel ei saa esimesel hetkel sõna suust. Donja Aldonza vaatab mehele pärani silmi otsa.
 DON MANUEL: Milles meid siis süüdistatakse?
 AMETNIK: Teie majas avastati suurima ketseri raamat. Teie teenijatüdruk tegeles nõidusega ja pidas salaühendust vandeseltsiga. Aga sellest teie ei teatanud. Teie majja tuli varjule ja kaitset otsima teie salaliitlane ja donja Aldonza sugulane, tagaotsitav ohtlik kurjategija Juanon el Bueno.
 DON MANUEL: Ma ei mõista, don Felisardo. Ma olen teid igati abistanud ja teie meelega järele toiminud... Mis see siis nüüd tähendab?
 DON FELISARDO: Jah, don Manuel, mis sellesse puutub, siis tegite seda laimatult, ja, öök, keegi ei saa siin teile midagi ette heita.
 Sõdurid viivad don Manueli ja donja Aldonza ära. Nende järel lahkuvad Ametnik, noogutades pead don Felisardole ja senjoriita Clarindale.

Maja on järsku elutu ja kõle.

Clarinda avab suu ja kisendab. Siis vajub pikkamööda näoli põrandale.

DON FELISARDO (*ei tee seda märkama. Ta seisab portreede ees*):
Õök. Need olid tõelised eeseldajad.

Ta soojendab kolde ees käsi. Siis helistab kella. Ilmub teener Pedro.

DON FELISARDO: Kata laud kahele.

Pedro lahkub.

DON FELISARDO: Tõuske ometi, senjoriita!

Clarinda tõstab pea ja vaatab läbi näol rippuvate juuksesalkude üles. Ta ilme on jäik nagu mask.

DON FELISARDO (*armastusväärsest, kerge vestluse laadis*): Teate, mulle meeldis kangesti, kuidas teie isa ükskord ütles. Ta ütles nii: «Ühes auväärse perekonnas ütleb mees: «Mina tahan nii.» Ja naine peab ütlema: «Minu mees tahab nii.»»

Tuleb teener.

PEDRO: Laud on kaetud.

Don Felisardo sirutab Clarindale käe. Clarinda võtab käe vastu, toetudes sellele, et püsti tõusta.

Vaheriidel Goya gravüür nr. 53.

Que pico de oro!

Milline kuldsuu!

Kirik, kus toimub inkvisitsioonikohus.

Ühel poodiumil seisavad mustade ristide all Diego ja Lopezi põrmuga puusärgid. Mustadel ristidel nende näopildid.

Teisel poodiumil on elusad ohvid. Madalal pingil konutavad kõrvuti äratundmatuks muutunud don Juanon ja Aquilina. Algul näivad nad peaaegu nägudeta, hallid ja liikumatud. Pikkamööda hakkavad nad endaga sarnanema, muutuma iseendaks.

Don Juanon kannab häbirõivast *sambenito*'t — kollast kottsärki musta ristiga. Vööni paljal Aquilinal on nõörkõis kaela ümber.

Peas on kummalgi teravatipuline koonuskübar — *caroza*. Don Juanoni *caroza*'le maalitud tuleleegid on suunatud ülespoole, mis tähendab elusalt põletamist.

Aquilina *caroza*'l on leegi ots alla suunatud, mis tähendab, et inkvisitsioon on tema karistust pehmenanud: süü omaksvõtmise tõttu ta puuakse ja alles seejärel põletatakse.

Aquilinal ja don Juanonil on jalas kollased riidest pätd ja käes kustunud rohelised küünlad, mis sümboliseerivad elutahti.

Vaimulikud kannavad stoolat või mungakuube, *grande*'d galamundrit.

Elevus, naudingu ootepinevus on viimseni üles kruvitud.

Ühel tribüünil istuvad külalised, teisel inkvisitsioon.

Aquilina nõrke ja variseb pingilt maha. Ta piserdatakse veega üle ja tõstetakse tagasi pingile istuma.

LILLI PROMET

AQUILINA (*toibub. Ta jääb vaatama leeki don Juanoni caroza'l*): Ah teie *caroza'l* on leek ülespidi? Nad põletavad teid elusalt, sest teie ei kahetsenud...

DON JUANON: Ma kahetsesin. Ma ütlesin neile: «Kahetsen, et jään päikesest ilma, kuust ja tähtedest.» Ja kõige rohkem kahetsesin, et jään ilma pirnidest ja küpsetest melonitest... Ja oma kitarrist.

Aquilina vaatab teda imetlusega. Ta ilme on selginud, mahe ja armunud.

Vali sumin, hüüded ja kõnelused.

Need vaibuvad järsult: inkvisitsiooni sekretär astub kirikukantslisse. Kõik kuulavad ahnelt ja vahivad punnissilmi, et ükski sõna, žest ega ilme neil kaduma ei läheks.

AQUILINA: Don Juanon, ma kardan neid.

Don Juanon nihkub Aquilinale lähemale, nii et nende põsed peaaegu kokku puutuvad.

SEKRETÄR (*kantslist*): Pühakirjas on öeldud: kes minusse ei jää, see visatakse minema nagu ärakuivanud viinapuuväät! Need kuivanud väädid korjatakse kokku ja visatakse tulle. Ja need peavad põlema!

Ta räägib tuliselt, hingestunult, häält paisutades, milles jääb kõlama ähvardus ja manitsus kõigile kuulajaile.

SEKRETÄR: Tõuse üles, oo Issand!, ja pea kohut oma asja eest! Löö maha, oo Issand, oma viha raske hooga paganad, juudid ja ketserid!

Vaheriidel Goya gravüür nr. 24.

No hubo remedio

Ei mingit võimalust

Ootav inimurd kiriku ees: ahvi-, hundi-, eesli-, kassikoonulised, nahkhiirelised ja pikk-kõrvalised.

Õudne ja groteskne stseen.

Avaneb kiriku ilustustega koormatud peauks. Väljuvad: Suurinkviisiitor saatjaskonnaga, Püha Tribunali eesistuja, ausekretärid, kantakse välja dominiiklaste priori roheline rist ja Püha Ameti purpurpunane lipp, millel rist, mõök ja nuut.

Lipu ja risti ees langeb ootav inimhulk põlvili.

Tulevad tõrvikutega mungad, kes laulavad *miserere*'t.

Miserere

Jumal ole mulle armuline
oma helduse pärast,
kustuta minu üleastumised
oma rohke halastuse pärast.
Pese mind hästi
mu ülekohtust
ja puhasta mind mu patust.

LILLI PROMET

Kahe preestri vahel astuvad paljajalu surmale määratud ketser ja nõid. Nende taga kantakse kahte puusärki ja kahte musta risti Diego ja Lopezi näopildiga.

Inimhulk on jabur, joobunud, hulluks läinud. Kostavad rõõmuröögatused, pillutakse õhku mütse, kübaraid ja kingi. Julmus ja iharus on nad arutuks teinud. Nad sülitavad kirstudele ja ohvritele näkku, naised tõstavad seelikusaba üles ja näitavad tagumikku.

Don Juanon tõstab vaevaga pea.

Inimhulk jääb silmapilguks vait, iharalt kuulda tahtes, mida ketseril öelda on.

DON JUANON: See, mis minuga juhtub, võib teie kõigiga juhtuda. Vaikus. Siis vile. Siis metsik röökimine.

Minni Nurme

*

Valkjas maakirik kumeral künkal
mu lapsepõlve koolitee ääres
kurblik hingekell karge taeva all
ja külaõues pesunööril
kadunu karedad riided
surisängi tekk ja padi

Aga jões lumemineku suurveed
kallastel pajuokste urvatibud
põldudel mulluse kündja mullavaod

*

Mu metsamaja valgus
on päike ja küünal
Päike jääb järjest harvemaks
küünlatunnid järjest pikemaks
Küünlaleegi vabisev vari
koltunud albumi kohal

*

Päev valmis end tõtluseks seab
iga ratas pöörlema peab

suur tohutu masinavärk —
ees kord suuna- kord keelumärk

kiirust igal sammul on vaja
nagu veski neelaks aja

nagu veski sõeluks ivi
ja mürinal jahvataks kivi

*

Mida koi ja rooste rikub
kaob parata ei saa —
kambriseinad kallakil
tühjad tuuletoad
leivalõhnatu hingetu kolle
Miski meenub — mu mõtete luigelaul
vastu kajab ja siinsamas kambris
näe seisab mu pulmalaud
pikk pidulik roogasid täis
ning kohe ka viiulimehed on kohal
ja vihiseb pulmaviis
Või see on vaid tuppa lõõtsuv tuul
mis lõikab mu südamest läbi
Miski koliseb kuskil
vist kääksub uks
või kiigutab tuul vana hälli
nagu äiutaksid muldsed käed
ikka ja igavesti

Ma lävel seisan —
siit sisse ja välja
kummargil välja
üle murenenud künnise

*

Mu päevad pole
veel õhtul ja on hommik
Veel pole lõõnud
mu kell — viimane sõna
targu on ütlemata

Jaan Kruusvall

JULIANI VALU

Julian Oroksi süda valutas väga nälgivate neegrilaste pärast Kesk- ja Edela-Aafrikas. Kogu lõunapoolse päeva, mil Julian kodus istus, raamatut luges, kuuma kohvi jõi ning ahju küttis, valutas ta süda hirmsasti. Kogu aeg olid tal silme ees nälgivad neegrilapsed, nende vaid nahaga kaetud luustikud. Peale lõunat, kui toas oli juba palav, valutas Juliani süda neegrilaste pärast veel hullemini. Julian oleks tahtnud välja värsket õhu kätte minna, kuid vihma sadas ja Julianil polnud õiget vihmamantlit ega korralikke kummijalanõusid. Erilist vajadust välja minna tal küll polnudki, sest täna oli puhkepäev. Ometi kiskus Juliani tänavale. Enne õhtut jäi vihm üle ja nii õnnestus Julianil viimaks jalutama minna. Jalutades mõtles Julian jälle õnnetutest neegrilastest ja südames needis end oma madala valuläve pärast. Meelehärmis otsustas Julian osa valu viinaga kõrhist alla loputada ja selle eesmärgiga seadis enese restorani ukse taha järjekorda. Järjekord oli aga tohutult pikk ja reaalne lootus restorani sisse saada paistis olevat alles kesköö paiku. Sellepärast hülgas Julian varsti oma kavatsuse. Ta kõndis niisama mööda linna ringi.

Kella kümne aegu seltsis Julianiga kõhn, pulstunud karvaga ja ära-riaiatud sabaga koeranäss. Algul virutas Julian koerale kinganinaga tagumikku, aga et koer sellest ei heitunud ja endiselt jäi Juliani truuks saatjaks ning seltsimeheks, siis Julian halastas ta peale ja lubas tal enda kannul käia. Varsti vahtis Julian kogu aeg üle õla tagasi, kas koer talle ikka järgneb. Koeranäss tegi seda. Ja Julian hakkas koeranässi haletsema. Kui nad parajasti valmistusid mööduma valvegastronoomist, läks Julian hilja avatud poodi sisse ja ostis lihaletist rõnga kraakovi vorsti. Väljunud poest, kutsus Julian koeranässi enda juurde ja pani talle vorstirõnga kaela. Siis vaatas Julian, mis edasi saab.

Koer läks esimese ettejuhtuva põõsa alla, kraapis käpaga vorstirõnga kaelast maha ja lõi veel säilinud hambad sellesse. Ilmselt oli mahlakas vorst maitselt hea.

Julian jälgis tükk aega koeranässi tegevust ning alles siis, kui koeral vorst otsas oli, ärkas ta justkui unest ja valu südames Kesk- ja Edela-Aafrikas nälgivate neegrilaste pärast hakkas paisuma ahastusseks.

JAAN KRUUSVALL

KALA

Kui Kaljo Vainumäe veel päris väike poiss oli, kuulis ta tihti metsas ühte lindu laulvat — tsilk-tsolk, tsilk-tsolk. Siis ta veel ei teadnud, et see lind on väike lehelind. Pealegi ei näinud ta seda lindu kunagi ligidalt. Lind istus kõrgel puuladvas ja laulis sealt oma laulu, Kaljo oli aga all, südames seletamatu lapsejoovastus, mida tekitas metsa müstiline arhitektuur. Kaskede valged tüved läbisegi kuuskede tumedate tüvedega olid nii pikad ja sirged ning ulatusid taevasse, mis oli tema jaoks nõnda kättesaamatu ja hirmus, et hingel hakkas kõhe.

Ükskord oli Kaljo emaga metsas, kui 158 Nõukogude lennukit lendasid nendest üle Berliini pommitama. See oli vist sõja eelviimasel aastal. Lennukite arvu suhtes võis ema ka eksida, sest ta luges neid sõrmedel, Kaljo ei lugenud, kuid lennukeid oli tõesti kohutavalt palju. Nende mürin täitis metsa kümneks minutiks või koguni enamaks. Ja kui lennukid olid eemaldunud, vaikisid linnud veel kaua aega.

Üks äärmiselt imelik unistus oli Kaljol aga kogu elu olnud. Tema tahtis kodukaevust kala saada. Juba nelja- või viieaastaselt — Kaljo täpselt ei mäletanud —, kui kedagi kodus polnud, laskis ta kaevu oma esimese püünise. Püüniseks oli kapi otsast leitud haviõng, mille sappa ta kinnitas jupi villast sokinõelumise lõnga. Ja selle asjandusega, millel polnud söötagi küljes, tahtis Kaljo kaevust kala saada. Loomulikult lõppesid tema katsed fiaskoga.

Kuid kaevust kala Kaljo siiski kord sai. Kui ta palju aastaid hiljem, pärast teises paigas elamist oma kodu tuli vaatama, otsis ta taas vana kaevu üles. On ju teada lugu, et majad põlevad maha, aidad tassitakse palkhaaval laiali, nii et kohtagi on raske üles leida, kuid kaev jääb. Vähemalt nii kaua, kui püsivad rakked. Kaljo kaevul olid paekivist rakked. Kaev oli alles. Keegi oli raketele vaid oksa visanud. Kaljo kõrvaldas need. Siis ta vaatas kaevu sügavusse. Vesi kruusatatud põhjal oli endiselt selge, Kaljo kaev asus ju allikail.

Ja kae imet, mahajäetud kaevus ujus kala. Kaljo otsis pöösastest pooleldi läbiroostetanud ämbri — vanadel majaasemetel võib neid pea igas pöösas leida — ja, laskumata mälestustesse, mida see ämber tas esile manas, kinnitas selle oksliku teiba külge ning hakkas kala püüdma.

Mõne minuti pärast oli kala käes. See oli kuldkarpkala, umbes viiekilone pontsakas. Tükk aega hoidis Kaljo kala käes, mõteldes, kuidas see küll kaevu võis sattuda. Vahest oli mõni part laskunud kaevule puhkama, kui see suurvee ajal pilgeni vett täis oli, ning pardi sulgedest oli välja libisenud eelmisest veekogust sinna takerdunud karpkala-

maim — kõik võis olla, kuid fakt oli fakt, Kaljo kätel oli kaevust püütud kala. Kaljo oleks võinud kala sealsamas kaevu juures ära praadida, kuid tal ei olnud panni. Seljakotis oli tal küll võid, soola, leiba ja pudel «Starkat». Ta pani kala nüüd nende hulka.

Siis läks Kaljo endale uut eluaset otsima. Naabrite eeskujul. Koduks olnud metsaküla oli tühi. Ja Kaljol ei olnud enam isa ega ema. Kaljo läks. Aga lind metsas tegi endiselt tsilk-tsolk, ja Kaljo teadis nüüd, mis lind see on.

SURM

Rein Reinholdi poeg Sankström suri 1972. a. mais. Surm ei olnud hirmus, sest Reinu süda jäi uneajal seisma. Külma kevade tõttu hoiti surnut kaua kodus ja kui neljandal päeval, see on päev enne matust, lahkunule kalmistul hauaauku kaevati, siis nenditi, et maa oli seest veel jääs. Rein Sankström maeti oma isa ja ema kõrvale ja perekonna matmisplats oli seega täis. Rein Reinholdi poeg Sankströmi matusepäeval oli aga nii soe, et sült peiemaja sahrvis hapuks läks, kraadiklaas näitas pluss kakskümmend kraadi Celsiust. Paljud matuselised arvasid, et parem oleks koosistumise võinud teha restoranis, tellitud toitudega. Kuid vana kombe järgi istuti siiski Sankströmi kodus poole ööni koos ja joodi viina. Samuti prooviti laulda. Matuseliste hulgas oli paar noort inimest linnast, need teadsid uusi, moodsaid laule. Parajasti olid moes folk-laulud.

Teisel hommikul oli osa matuselisi veel kohal. Sel päeval tuldi Sankströmidele uut elektriliini panema. Paigaldati uued postid, vanad kõrvaldati. Matuselised ise saagisid Sankströmi aias elektriliini posti maha. Post kukkus põsastarale ja mitu kärbitud läikiva tuhkpuu põõsast sai kannatada. Reinu isa, Reinhold Sankström, oli omal ajal toonud tuhkpuu seemned Hiinast. Kui elektrikud hakkasid uutele postidele traate tõmbama, siis läks Reinu öde Henriette tagatuppa ja nuttis seal veidi aega.

Kui majas viimaks uus valgus sees oli ja matuselised mõne tunni pärast lahkusid, läks Henriette maja taha põllule kartulikuuhja lahti võtma, et seemnekartuleid valida. Rein oli sügisel haige olnud ja kartulipõld jäi üles kündmata. Põllul lamasid elektriliini vanad roostetanud raudtraadid, elektrikud olid jätnud need kokku korjamata.

LII JA LEOPOLD

Lii ja Leopold. Nad olid juba seitsmekümneaastased, kuid ikkagi käisid veel kohtamas nagu viiskümmend aastat tagasi. Leopold sõitis kohale teisest linnast, viskas kivikese Lii aknaklaasi pihta ja Lii tuli välja ning mõlemad vanakesed läksid koos jalutama. Nad hoidsid teineteisel käest kinni, kõndides mööda jõeäärset parki, kus iga puu oli neile tuttav ja oskas midagi kõnelda nende noorusest. Kuid keegi ei tunne puude keelt, isegi teine puu mitte. Elu oli nii veerenud ja saatus niimoodi tahtnud, et Lii ja Leopold ei saanud abielluda, aga vastastikust tóotust — igal aastal paar korda kokku saada — nad ei unustanud. Nende suhted ja sõprus oli sama puhas kui vanasti, nende kurameerimispäevil. Ja nad ei püüdnudki suurema läheduse poole, või kui püüdsid, siis ei kõnelnud nad sellest. Paar korda aastas külastasid nad muuseumi, kus mõned pildid neile juba ammu ja nüüd ikka veel meeldisid, või siis vestlesid. Nende vestluste sisu oli naljakas ja naiivne. Ning oma vestlustes nad andsidki teineteisele endast parima. Neis vestlustes oli tunda austust teise kui inimese vastu ja neil ei tulnud üle huulte ühtegi sõna, mis oleks võinud haavata teist.

Vanakeste abikaasad, Meinhard ja Maara, olid Lii ja Leopoldi kokku saamistest teadlikud. Nad suhtusid külma vaikimisega (või vaikse külmusega) nende veidrasse kiindumusse, kuid oli aeg, mil nad oma kodus armukadetsesid ja skandaalitsesid. Oli ka aeg, mil Meinhard ning Maara Liile ja Leopoldile proovisid kätte maksta. Kord sõitis Meinhard Maarale külla, Maara oli autobussijaamas Meinhardil vastas. Autobussijaamast sõitsid Meinhard ja Maara viimase korterisse ja seal, ees toas diivanil võtsid nad teineteist, endal hing kinni. Järgmine kord sõitis Maara Meinhardile külla, et korrata seda, mis tema juures oli juhtunud. Kuid nüüd millegipärast ei julgenud nad teineteisele silma vaadata ja neil oli igav. Nad ei teinud midagi muud kui jõid likööri ning kui öhtul rohelisse läksid, siis aelesid veidi aega pöösastes.

Kolmas kord juhtus Meinhard Maara linna komanderingusse. Nad läksid restorani, jõid end kurvastusest purju; kogu öhtu silitas Meinhard laua all Maara külmast värisevaid põlvi, aga hiljem ei lasknud hotelli korrapidaja Maarat Meinhardi numbrisse sisse. Ja Meinhard läks ilma Maarata magama. Maara aga sattus veerand tunni pärast kainestusmajja. Rohkem pole Meinhard ja Maara enam kohtunud.

Aga Lii ja Leopold käivad ikka veel kohtamas.

KAARLI ELU

Sündimisest saadik oli Kaarel ikka tahtnud surra. Aga ta elas kolmekümne kolme aastaseks, enne kui see tal õnnestus. «Õnnestus» on küll veidi ebatäpne sõna, sest selleks ajaks, kui surm tuli, oli Kaarli eluisu väga suur, ta oli elu mõistma ning armastama hakanud ja kannatused ei tundunud talle enam koledad. Kuid surm tuli õigel ajal ja kogu eelnev elu oli nagu ettevalmistumine selleks. Ühtlasi teadis Kaarel juba lapsest peale, et tal on täielik õigus surra. Muid õigusi tal ei paistnud olevat ja mitte sellepärast, et elu olnuks mõttetu. Kaarlile vaid näis, et ta on iseseisev; vanemadki löid tema juhuslikult, isegi vastutahtmist, ja tegelikult poleks ta iial saanud sündida, kui vanemad poleks omavahel kohtunud ühel sügisel hallil sõjajärgsel päeval Põhja-Eestis, maakonnalinna raudteejaama platvormil rongi oodates. Kuid mis puutub siia, see tähendab, mis on Kaarli surmal ühist raudteejaama platvormiga? See vanemate kohtumispaik oli välja mõeldud, see oli niisuguse mõtte vili, mis ainult korra tärbab peas. Kaarel polnud oma vanemaid kunagi näost näkku näinud, võib-olla nad liikusid kusagil rahva hulgas, turuplatsil, laulupeoväljakul või raamatukaupluse ees, kuid neil polnud silti küljes ja Kaarel ei saanud neid ning nemad Kaarlit ära tunda. Ja kas Kaarel olekski neile ligi tormanud, kui neil ka silt küljes oleks olnud? Ei oleks. Kaarel oleks lihtsalt vihastanud, et keegi tahab tema vanem olla, ja eemale rutanud sellest neetud paigast, kus tema nimega spekulieritakse ja käiakse. Ja kust oleks Kaarel võinud teada saada, et sildil on just tema nimi? Ning kust võisid vanemadki teada, mis on Kaarli ees- ja perekonnanimi?

Kaarel oli oma ees- ja perekonnanime saanud võõrastelt inimestelt, kes olid püüdnud teda üles kasvatada, lohutuseks õnnetule saatusele. Nii et poleks aidanud ka kuulutus ajalehes: vanemad otsivad oma poega, sest pojalt puudus vanemate nimi, rääkimata kasvatusel ja hooldisusest. Võib-olla oli Kaarel valmis tehtud mõne hoovipoolse maja mansardkorruse pimedas kambris viinauimas ja peale sünnitamist oli ema poisi kuhugi trepikotta jalamatile jätnud. Aga võib-olla oli Kaarli ema surnud sünnitamisel või oli ta pärast sünnitamist haigeks jäänud ja kaua ravimatut haigust põdenud, mis ta viimaks hauda viiski. Ning ema viimane ohatud sõna oli: Kaarel! Vahel tahtis Kaarel, et oleks nii olnud. Ja et kusagil oleks ema kalmuküngas, kus võiks käia istumas. Samuti oleks Kaarel vahel isaga tahtnud kokku saada, eriti nooremas eas — olgu isa siis kes tahes, sadamapäät või portfelliga minister. Aga vahest olid Kaarli vanemad mõlemad korralikud inimesed ja kaotasid poja sõjamõllus.

JAAN KRUSVALL

Kaarel oli kolmekümne kolme aastane, kui ta merre uppus. Leinama jäid naine ja neli last. Keegi ei tea, millises kohas Kaarel uppus, tema laipa ei osanud keegi kuskilt otsida. Võib-olla ei uppunudki ta merre, vaid järve või jõkke. Igal juhul ta jäi kadunuks. Võib-olla lamab ta kusagil põhjas seal, kus inimesed praegu suplevad, suvest ning soojust veest mõnu tundes.

Kaarli naine ja neli last sõitsid endisest elukohast kohe minema. Nad tellisid asutusest veoauto ja juhi abiga laadisid peale oma varanatu-kese. Palju neil kraami polnud: laud, toolid, taburetid, riidekapp, suur plekist vann, mõned kohvrid lauanõude ning tühja-tähjaga. Ei ühtegi raamatut. Suur, vanaaegse raamiga pilt oli küll. Pildil oli kujutatud traktorit kündmas. Vagu oli lai, muld pruunikas, paepealne. Traktoristi rinnal säras orden.

Auto sõitis ära teadmata suunas. Naabrid, kel aega oli, jäid järele vaatama. Auto kadus tiheda kuuseheki taha — nii paljut see vaadata sai. Ainult üks elanik, kes kõrgel välja peal varajast kartulit võttis, nägi, kuhu auto kolikoormaga veeres. Masin suundus sügavale metsa, üksainuke tee seal oligi. See viis metsavahimajani ning lõppes seal. Kuid praegu ei viinud see sinnagi, sest teetrumm oli ulakate poiste poolt katki tehtud.

Aga pärastpoole, mitme kuu möödudes tulid sealtkandi küladest kuuljutud: keegi naine otsivat endale lehma talveks sööma peale, raha tal nii palju polevat, et lehma päriseks osta, aga piima olevat vaja. Peagi selgus, et otsija polnud Kaarli naine; lehmaotsija luukas, oli viiekümneaastane ja lastetu.

Oli saabunud jällegi imelik aeg. Märtrid ja enesetapjad olid moodi minemas. Kuid muidugi pole Kaarli surmal enesetapuga midagi ühist. Kaarel oli üks meeter ja kaheksakümmend sentimeetrit pikk, kaalus kuuskümmend neli kilo, tal olid pruunid silmad, mustad juuksed, põskhabe, seljas villane kampsun, jalas teksased ja sandaalid ning oma uppumispäeval töötas ta Aegveere piimavastuvõtupunkti juhatajana.

RONG

Seisti perroonil, väljumiseni oli seitse minutit aega, kuid rongi polnud veel ette antud. Oktoobrilapsed oma liblikavõrkudega seisis ootavas rahvahulgas kesksel kohal. Inimesed ei teadnud rongi hilinemise põhjustest midagi, rikke tõttu ei töötanud ka jaama raadiosõlm. Oli

JAAN KRUUSVALL

pühapäevane päev. Siit jaamast pidi üks noor abielupaar alustama oma kuuajalist pulmareisi. Nagu kiuste polnud mitte kusagil näha ka jaamakorraldaja mütsi, muidu oleks võinud tema käest küsida, millest selline korralagedus. Jaamakorraldaja oli peitnud oma vormimütsi pintsaku alla, et keegi teda ära ei tunneks, kui ta rahvasummas sõpradega, keda ta samale rongile saatis, töö ajal salaja viina võttis. Jaamaülemat ennast polnud kohal, sest ta oli eelmise rongiga sõitnud raudteelaste kongressile. Rahvas sumises, saatjatel oli saadetavatest isu täis ja vastupidi. Kostasid fraasid: «Kui rongi lähema viie minuti jooksul ette ei anta, siis ma kaeban raudteekonna ülemale, tema on mu tädimehe vend» ja «Ei tea, kas jõuan veel lipata pakkide hoiuruumi, mul jäi kohver välja võtmata.»

Viimasele küsimusele vastati: küll sa jõuad, kui kiiresti lippad! Siis eralduski perroonil sagivate inimeste seast väikest kasvu elavate liigutustega mehike. Mehike jooksis kiiresti jaamahoonesse ja, läbinud selle jooksusammul, jõudis jaamaesisele väljakule, kus kulges hoopis rahulikum elu kui perroonil. Siit, väljakupoolselt küljelt läks mehike treppi mööda käsipakkide hoiuruumi jaamahoone all, kus oli hoiul tema kehv sumadan.

Pakkide väljaandmise luugi taga oli pikk järjekord. Mees võttis järjekorras koha sisse ja et igav poleks seista, hakkas lugema taskust kougitud ajalehte. Ta luges tähelepanelikult. Ajalehes oli kirjutatud järgmist:

Müüa kaks noort paaritatud
LAMMAST ja noor KOHIOINAS
Nortsu küla...

Müüa kiiresti kaks noort KIT-
SE. Teateid saab Rakverest...

Müüa MAJA koos kõrvalhoone-
tega (palkehitis)...

Müüa VOODRILAUDU!!!

Müüa ruske MULLIKAS (poegib
märtsis)

Müüa (perenaise haiguse tõttu)
kiiresti punane LEHM!!!

ELAMISPROBLEEM nr. 1 ehk korterid.

... I etapi nimekirja tuleb panna need, kes on linnas või asulas elanud vähemalt kaheksa aastat ja kellel tuleb elamispinda perekonna iga

JAAN KRUSVALL

liikme kohta kuni 3 m², niisamuti need, kes elavad barakis, keldrikor-
teris või lammutamisele määratud majas ...
... Kunda filmiklubi «Prisma» avaseanss on pühapäeval ...
... kainestusmajas puhkasid Vladimir Kontaruk, Stanislavas Levandro-
vicus, Antonas Subačius, Paul Mürrik ...

TAGASIKÄIGULE TÕKKEPUU ETTE!

Leitud raha. Kätte võib saada
kingsepatöökojast Komsomoli
tn ...

Varsti oli mehike järjekorras esimene. Ta ulatas ametnikule numbri
ja peagi sai pagasi kätte. Mehike hakkas kiirel sammul perroonile
tagasi minema. Käigu peal avas ta sumadani ja võttis sealt paberkotist
moosipiruka. Samuti sulges ta sumadani ja astus moosipirukat nosi-
des viimaks perroonile.

Seal ta veendus, et rong oli juba läinud.

Heljo Mänd

LAPSEMEELNE

Kusagil eiteakuskohas,
kusagil
on Kuldne Laht.
Seal kuldne rohi vohab.
Ka kivid kullast. Kullast liiv ja lill
ja laine säbruline vaht.

Kuldtüdruk mängib seal kuldpruun,
kuldpruun ta puus,
ta rind ja õlg
ja pihani tal langeb juus
kui nisupõld,
kus tuhlab tuul.

Teokarbid peos ja ümin suul,
ta astub vette. Lapsemeelselt
teokarhist laevad saadab teele.
Ta laulab neile laulud lastiks
ja mastiks päiksekiire.

Prink pilvepuri kiirelt-kiirelt
viib laevu teda otsima.
Kus on ta, kus? Kuis fundu teda,
mis märgi järgi otsida?
Ent kusagil eiteakuskohas,
kusagil
on poiss ja pill
ja igatsused samad. Sama lapsemeelselt
neid pillikeeltelt saadab teele
ja helid lindudena lendavad,
neid pilgeni täis maa ja taevas,
kuid Kuldse Laheni ei kandu nad.
Niisamuti kui Kuldse Lahe laevad
kõik kaugel võõrsil randuvad.

HELJO MÄND

NAISELIK

1

Tasa valvab mu akna all vaikus,
rahu istub mu ukse ees järil.
Kui tuled, tule kesköö paiku,
ära midagi küsi ega päri.
Parem on, kui sa üldse ei tule,
ent kui ilmud, siis vaata mind viiv.
Ära vaata, vaid silmad sule,
ma ei teagi, kas olen siin.
Mine ära, ei, ära mine,
su silmade säramine
on sünge kui loitsude keel.
Ära loitsi mind ära! Ära loitsi!
Su poole ma siis juba hoidsin,
kui sind ei olnudki veel.

2

Üle kuu,
üle kuu,
üle kipaka kuu
on pilve vallatu vari.
Tähed varju eest varjule pagevad
kui kepsutatav kitsekari.

Üle suu,
üle suu,
üle kutsuva suu
on sinu suu nagu mari.
Ära sosista soojalt ja lubavalt,
su sosinaid tuulan kui sari.

HELJO MÄND

1467

Oli kuu.
Oli suu.
Tuli tuhinal tuul
ja lainel läks vahuseks hari.
Miks formad nii uljalt, mu lipulaev?
Võib-olla ma olen su kari?

Lennart Meri

VIRMALISTE VÄRAVAS

Peatükke reisiraamatust

Olen selles raamatus suurel määral kasutanud autentset materjali Cooki, Forsteri, Wrangelli, Dahli, Saueri, Billingsi, Middendorffi, Cochrane'i, Mülleri, Baeri, Bogorasi, Maasiku, Jochelsoni ja Ehini teostest ning oma reisipäevikutest. Ometi ei käsitle mu raamat Kirdeväila avastamislugu.

L. M.

KADRIMÄNG

Vanas ja kuulsas Kuressaare linnas elas mitmesaja aasta eest lugupeetud kõrtsmik nimega Klaus. Ta oli aus leskmees, ja kõrtsitoimetustes abistas teda Kadri, vaikse ja pelgliku olemisega teenijätüdruk, kes imekombel oli pääsenud Haapsalu tapatalgutest ja põgenike vooris Saaremaale jõudnud. Sestsaadik kui moskvalane Narva linna kindlalt enda käes hoidis ja Eesti mandrit juba kolmandat aastakümnet kolme kuninga suur ja surnuterohke sõda laastas, nälga külvav ja sadamaid vilja väljaveoks sulges, ei olnud vaikes Kuressaares meremeestest puudu. Neid tuli lähedalt ja kaugelt, nii omamere sadamatest kui Öresundi väina tagant ilmamere teedelt. Meremehed joovad meelsasti, ning koos Klausi läbimüügiga kasvasid tema kõrtsi kuulsus ja tema enda tähtsus. Seepärast ei ole selles ka midagi imelikku, et ta vanast peast veel teist korda abiellus, küll mitte Kadriga, nagu see juturaamatule kohasem oleks, vaid möldri jõuka lesega, ja et nende arvukast järelpõlvest vähemasti kaks noorisandat on tänaseni truuks jäänud niihästi linnale kui Klausile tulusale ametile. Seevastu ei jätnud Kadri enesest pealtnäha kõige vähemaidki jälgi järele ja lahkus siit ilmast veelgi vaiksemalt, kui ta sellesse oli astunud. Õpetajahärra Jüri Kuur, kes selleks ajaks juba Saaremaale oli pagendatud Tallinna sakstekoguduse ja auliku rae häbemata teotamise pärast ja kellel siin oli küllalt aega olnud mõtteid mõlgutada inimese saatuse üle, jõudis Kadrit mattes elu mõttetuse kibedale äratundmisele. Kantslist oli ta Kadri maist eluteed võrrelnud nutukülviga ja surma rõõmulõikusega, kuid õhtul, kui ta vilttuhvlites jalgu küdeva kolde poole sirutas ja mõtlikul moel oma kadakamarjaviina rüüpas, mis ju Saaremaal — kas siis siinsete kadakate erilise tõu või hoopis maapõues leiduvate soolade tõttu — on alati peenema maitsega olnud kui Madalmaadel, hakkas võrdlus teda vaevama kui liialt leebe ja ebatäpne. Sest, nii tundus talle, Kadri ei olnud oma elupäevil jõudnud ühtegi seemet külvata, isegi mitte nutuseemet, mis oleks kellegi põues võinud oma soolast idu

LENNART MERI

ajama hakata, ta oli hääletu, jäljeta linnuna elust läbi liuelnud, tukkunud nagu kivi sügaval merepõues, mis võib ju seal olla ja võib sama hästi ka mitte olla.

Kuid kõiki neid nukrameelseid kahtlusi inimese kohast ajaloos ja inimese osast sündmuste ahela kokkusõlmimisel ei pruukinud ega võinudki teada kahekümneaastane Kadri, kui ta ühel maikuu hilispärastlõunal harkisjalu endise piiskopilinnuse taga sadamasillal seisis, kalakorv käes, ja laskis kevadisel tuulel oma hõõguvaid ihuliikmeid jahutada. Mandripõlves oli meretuul tähendanud läänetuult, nüüd oli see idatuul, kuid alati, nii kaugele kui ta oma mälu hämaratesse käikudesse ulatus tagasi vaatama, oli meretuul toonud kergust ja vabanemist millestki, mille olemasolust ta enne seda ei olnud teadlik. Ja siis veel need laevad! Räägitagu meremeestest mis tahes, ja kõrtsis oligi nende suuvärk vahel nii jõle, et Kadri ei julgenud pilku tõsta, aga kui nad oma valgete ja triibuliste purjede all sadamasse liuglesid ja siis äkki nagu nõiaväel kõik purjed raade vastu plagisema hakkasid ja grootvuhinal kokku vajus nagu Haapsalu linnusemüür ja laev nõnda täpselt ennast teiste vahele kiilus ja koliseva ankruketi endast välja sülgas ja tasakesi õõtsudes paigale tardus, siis, jah, siis oli rinna all selline tunne, et lendaksid ise valge kajakana nendega kaasa. «Ullabella», luges Kadri kolmemastiliselt volrikult, mida nüüdsama silda hakati siivitama, ja kalanaised teadsid rääkida, et see tulnud Narvast kanepi-, vaha- ja tõrvalastiga.

Kuressaare ei olnud ka tollal kuigi suur linn. Nii juhtuski, et mõne aja pärast sakstekambrit kraamides nimetas Kadri Narvast tulnud ilusat laeva isand Balachile, kes juba teist kuud nende juures peatus, ilma et keegi oleks öieti teadnud, miks. Öhtuti istus ta laevameeste seltsis, tellis nendele viina ja kuulas nende röömsaid luiskamisi rändavatest saartest Österbotteni pärapõhjas, harva mõne sõna sekka poetades, hommikuti jälle krabistas oma paberite kallal ega pannud miksiks Kadri koputamist pruukostile. Varsti pärast seda lahkus isand Balach kõrtsist. Ta kõndis aeglasel sammul sadama poole ja leidis vaevala «Ullabella», kuid selle kapten ja kaubasaksad olid ikka veel foogti juures tolli õiendamas. Vahimadrusel sai peagi villand hollandi keele purssimisest, aga et isand Balach oli mõõgakandja, pidas ta õigemaks kajuti uksele koputada. Sealt väljus kolmekümnendates aastates mees, kes jahimehe kombel kandis nahkpükse ja saarmapalistusega kuube, muidu aga oli riietatud peenelt ja rikkalt.

«Ma näen, et te ei ole meremees,» ütles Balach viisakalt kummardades.

«Ei, seda ei ole ma tõesti,» naeratas nahkpüks ja vaatas küsivalt Balachile otsa.

«Mu nimi on Johann Balach,» lausus too kübarat kergitades.

«Oliver Brunell,» vastas nahkpüks, paigalt liikumata. «Millega võin teid teenida?»

Kuid Balach lasi pilgul ruttamata libiseda üle nahkpüksi tugeva ja väljakutsuva kogu. Siis lausus ta oma mõtlikul viisil:

«Ma vist ei eksi, oletades, et teil on pikk reis seljataga?»

Aga et nahkpüks selle peale musta ega valget ei kostnud, naeratas Balach natuke ja ütles:

«Kas te ei tahaks mulle headmeelt valmistada ja täna õhtul minu külaline olla?»

Kui nahkpüks oligi imestunud, ei reetnud seda miski peale hääle, mis seekord kõlas juba kannatamatult:

«Ma kardan, härra Balach, et nii ootamatu küllakutse eeldab niisama veenvat põhjendamist.»

«Vaadake, ma olen doktor Gerhard Kremeri sõber ja abiline.»

«Pagana pihta!» Nahkpüks oli ühe hüppega sadamasillal Balachi kõrval. «Te ei taha ometi öelda, et olete Mercatori abiline?»

Ja alles siis, kui Balach rahulolevalt noogutas, pahvatas nahkpüks naerma, laksatas endale tatari kombel vastu reisi ja kordas Balachi imestunud pilkude all:

«Missugune saatus! Mu jumal, kui te teaksite, missugune saatus!»

Rõõmusegane hämmeldus virvendas nahkpüksi näos ka siis veel, kui ta sakstekambri laua taha istet oli võtnud ja Balach küünlad süütas.

«Missugune saatus meid täna küll kokku viis,» imestas ta lõpuks vaikselt ja hardalt. Samal hetkel kolksatas uks, valgustatud sõõri ilmus Kadri ja aetas lauale suitsutatud kalakesi, soolatud kurke, marineeritud seeni ja kadakamarjaviina. Mehed jälgisid teda äraoleval pilgul. «Tänan, Kadri,» noogutas Balach, «me ei vaja sind enam.» Kadri kadus pimedusse, uks sulgus. Nahkpüks valas klaasi täis, uuris seda vastu küünlaleeki, aetas klaasi lauale tagasi, vaatas Balachile otsa ja lausus:

«Iga sõna, mis täna õhtul siin Kuressaare linnas meie vahel langeb, muudab maailma kaarti.»

Heldene taevas, mõtles Balach, ma kukkusin selle sümpaatse poisiga siiski sisse! Aga ta ei kergitanud kulmugi, ta oli harjunud kuulama ja jutustajaid langetatud pilguga toetama.

«Mu härra,» jätkas nahkpüks, «ma tulen tõepoolest pikalt reisilt. Ma tulen Jäämerelt, kus me avastasime läbipääsu Ugooriasse ja sealt edasi kõige lühema laevatee otse Aasia südamesse ja Hiinasse, mis nüüdsest peale ei asu kaugemal kui Navarra Narvast.»

Hetkeks oli kambriis väga vaikne, ja nad kuulsid sadama kohal tiirutava kajaka kisa, öövahi löksutit, meremüha, mis siinkandis ei vaibu päeval ega öösel, suvel ega talvel.

«See on ju ... Kirdeväil?!» ütles Balach ja tema hääle oli äkki kähe.

«See on Kirdeväil,» kordas nahkpüks, «ja nii see pange ka kirja: Issanda armulisel 1581. aastal jutustas Oliver Brunell Kuressaare linnas kuulsa kartograafi Mercatoruse sõbrale Johann Balachile sellest, kuidas avastati Kirdeväil.»

NOSTALGIA

Võtsin kaasa lambanahast kasuka, kaalu vähendamiseks jätsin maha telgi ja magamiskoti. Sellega on mulle ühed teed avatud ja teised juba suletud, ainult et ma ei tea veel, missugused. Tean ainult reisi nime-tust: Kirdeväil. Ja sihtkohta: Uelen. Eks kõla see lootusrikkalt? Nagu suliseks vesi üle kumerate kivide. See on tšuktšide ja eskimote küla Beringi väina ääres, Aasia idapoolseimal neemel, mis sirutab ennast kümnekond laiuskraadi läänepoolkera piiridesse (169° 40' W). Sinna

LENNART MERI

on kolmteist tuhat viissada kilomeetrit, kui kõik kõrvalepöiked kaasa arvata, millest ma praegu veel midagi ei tea. Olen ma üksi? Kristallkarahvin kliriseb poleeritud seinal vaikselt rataste rütmis, vaip summutab möödujate sammud, mööda ööhämarat koridori jõuab minuni sinakas triip sigaretisuitsu: minu kupeekaaslane, õilsate näojoontega kahvatu naine. Ta on väikest kasvu ja habras ja ikkagi tundub hoopis tugevam atleetilisest madrusepoisist, kes niisama vaikides seisab järgmise akna taga. See ongi kogu perekond, ema ja poeg, hispaania emigrandid. Nad on teel Kuubale, kust loodavad leida uue kodumaa või vähemalt vana emakeele, kuid poisi õpinguaastate kestel jõudsid nad Tallinnaga harjuda, vahest kiindudagi sellesse Vana Hea Euroopa sadamalinna, ja nüüd kiirgavad nad mulle oma leebet tänu ja vaikivad abitult. Kaks inimest võivad kaunikesti üksi olla. Minul ei tulnud ekspeditsiooni korraldamisest Tšuktšimaale midagi välja. Nii me seisamegi, igaüks omal aknal, igaüks omas maailmas. Tuul litsub vihmatriibud lamedaks, klaasi taga haigutab pimedus, milles süttivad ja kustuvad kollased tähed: minu kaaslased Kirdeväillas. Üks neist, kes Tartust jalgsi Tšuktšimaale läks, istus Narva taga kaevu äärde puhkama ja kirjutas päevikusse järgmised read:

«Kõnni oma teed ja rända kõige tooremate metslaste, kõige kiskjalikumate loomade seas: igas kliimas jälgi Inimest, olgu ta tsiviliseeritud või metsik, kuulugu ta mis tahes rahvusse, kummardagu mis tahes jumalat, nagu ta heaks arvab, ning tema kommete tooruse üle langeta säästvaid hinnanguid. Solvanguid ja halba käitumist, mis sulle su ettevõtmisel osaks võivad saada, ära tasu samaga. Ära tee välja juhuslikest seikadest, mis nii mõnigi kord on inimesi heade kavatsuste juurest eemale peletanud ja maailma nii mõnestki kasulikust teadmistest ilma jätnud. Ära sega end poliitikasse. Ära eales unusta, et kõige kaasakiskuvamaks uurimisobjektiks on Inimene ise.» (1820)

Need read on Punapealt, ja tema ei ole mitte ainus teekaaslane. Tema vandetöötuses väärib allakriipsutamist veendumus inimeste erinevuses, täpsemini öeldes veendumus, et inimeste erinevus ei või olla aluseks nende hindamisel. See meie päevil enesestmõistetav mõttekäik oli möödunud sajandil uudne. Avastusreisija ei otsinud inimest, vaid iseennast. Ja kui talle selgeks sai, et vastavastatu kasutab lõunalauas kahvli asemel riisipulki ja erineb temast ka veel näokujult ja karvakasvult, toimus inimese avastamise asemel hoopis vastupidine protsess. Muusika, see kõige hapram ja küllap ka kõige täpsem tagasipeegeldus inimeselt, on tänapäevani paljudele jäänud ületamatuks läveks. Keegi mu sõpradest ütles kord, et tadžiki, india või araabia muusikat võib kuulata ainult snoob. Mind ei tee kurvaks see ülestunnistus, vaid sellesse peidetud hinnang. See lõhnab poleeritud kirjutuslaua ja raadio järele. Muusika kuulamiseks tuleb muusika juurde minna. Steller liikus mööda Kamtšatkamaa metsi, õppis itelmeenidelt juuri kaevama ja kala varitsema, jõekohinat ja loomade häáli jälgima, ta omandas nende väärtuste skaala ja sealsed mäed ei meenutanud talle enam kauneid alpimaastikke, vaid nälga. Alles siis hakkas ta itelmeenide muusikat kuulma ja mõistma. Ta oli sellest vaimustatud ja kui ta võrdlebki nende laule Orlando di Lasso loominguga, siis muidugi mitte sarnasuse pärast, vaid soovist lugejale mõistetavaks teha loomingu absoluutne

LENNART MERI

väärtus: lootusetu üritus, sest puudub ühismõõt. Suhe muusikasse ongi minu arvates kõige tundlikum mõõdupuu, ja selle järgi hindan Stellerit väga kõrgelt. Tahan nüüsiis öelda, et viimaseks suureks avastuseks ei ole Antarktika sõsarmandrite kaardile kandmine, vaid ikka inimese enda avastamine inimese enda poolt, ning selles mõttes seisame igavesti keset Suurte Avastuste Ajajärku. Kui ma nüüdsama üle lugesin kõik Krašeninnikovid, Cookid, Sarõtševid, Billingsid, Sauerid, Wrangellid, Matjuškinid, tabasin neis äkki midagi väga tuttavat: nii või teisiti ilmneb neil kõigil oma inimlikemal hetkil kosmiline nostalgia. Avastaja istub vastavastatuga lõkke ääres, sööb tema katlast, joob tema kruusist, kuulab tema laule — ja tunneb piinavat igatsust Inimese järele. Sellest olid vabad ehk üksnes Steller ja noor Forster, ja nii muutub nende enneaegne hukkumine otsekui möödapääsmatuks.

Need ongi mu reisikaaslased. Tahaksin sõrmitseda nende saatusi, jälgida nende ristumisi. Mõnest on teada rohkem, teisest hoopis vähe. Hiiumaa külakirikus sai Saare perepoeg endale nimeks Jaan-Priit. Kes ta oli? Miks sattus just tema Vilkitski meeskonda, kellele langes osaks kahekümnenda sajandi suurim avastus Põhjas? Maasikute talukoha kauaigatsetud pärija ristiti Laiuse kirikus Augustiks. Pärija? Ühiskondlike seaduspärasuste suur masinavärk asus raginal tööle ja heitis sädemeid pildudes kõrvale sajad tuhanded tõenäolised variandid, kuni loodi omalaadne meistriteos: August Maasik ei pärinud oma isatalu, kuid Maasiku nimi anti ühele mäekurule Banksi maal Beaufort'i mere idaosas, ja mees ise hakkas Alaskal kandma hüüdnime Bolševik. Nüüsiis sammub meie ees aadlikke ja talupoegi, kommuniste ja kommersante, teadlasi ja kurjategijaid, venelasi, eestlasi, jakuute, sakslasi, tšuktše, inglasi ja viikingeid: suur minevik ja suur olevik. See on üsna kirju rida. Nad ei ole ühe isa energilised lapsed, nii õilsalt kui see lause ka kõlaks, ja vähemalt üks neist on hiljem kohtuotsuse alusel maha lastud. Ühine on neile ainult Kirdeväil. Seal üleval, piki Jäämere randa astuvad nad hämarast minevikust hetkeks ajaloo kiirtevihku, välgatavad sädemena läbi päikese triibu, täites oma lihtsa või keerulise, kuid alati raske ülesande, ning kaovad seepeale igaveseks, enamasti nimegi jätmata. Ent kui laevakaravan tuleval nädalal itta purjetab, ei puudu neist suurelt ülevaatuselt ükski.

VÄGA EBATÄHTIS ISIK

Iga kord, kui tõstan pilgu Halldori kronomeetrile, aeglustab ta oma käiku, et seda hiljem mitmekordselt tasa teha. Musta sekundiosuti järeleandmatus edasipõrkumises varjab ennast juba praegu hetk, see teatav hetk, mille kestel pean oma vabadust realiseerima. Oleme jäävangis aega kaotanud ja suuremad raskused on võib-olla ees. Seda teab kinnitada või ümber lükata üksnes Dicksoni kapteninspektor Mainagašev. Tema ütleb, mina valin. Vabadus on vahel kaunikesti talumatu. Mainagaševi nimi kõlas Dicksonile lähenedes ikka sagedamini. Siit ida poole hakkab see jälle vähenema, ning mõne tuhande kilomeetri järel on kusagil piir, kus öeldakse: Mainagašev arvas nii, aga Nemtšinov

LENNART MERI

arvab naa. Sealt edasi kasvab Tšuktši mere kapteninspektori võim, kuni see Pevekis tiheneb energiaks, millega laevakatlaid köetakse.

Laulalamp võiks ka mitte põleda, kuid siis hiiliks kajuti akendest sisse pimedate suveööde kaame poolvend, hävitaks värvirõõmu, kaotaks meie ümber varjud. Meil on polaarpäev, täiskäik ja vaba vesi.

«Vippide puhuks,» muigab Halldor ja täidab klaasid *Rémy Martin*'iga, mis on ostetud Dunkerque'i maaklerilt härra R. Dekytspotterilt. Vipp on moodsates muinasjuttudes seesama, mis kadakasaksale oli *von* või vene kaupmehele *knääz*, ning naeruväärseks muutub ta alles siis, kui ta lahti riietada, lühendi õilistunud salapärasus dešifreerida: VIP, Very Important Person, Väga Tähtis Isik. Vippide residents asub Valge Maja lähedal, vippide autod kihutavad tänava keskteljel, teatrietendusele pääseb vippide eriukselt, mida valvab kõiki vippe nägupidi tundev usaldusmees, kes eraelus ka ise on vipp ja kelle veelgi vipim naine ongi vipisündroomi looja.

«Igaks juhuks,» arvab Halldor, sest see võib ju kujuneda lahkumiseks, kuid võib sulada ka tavaliste vahikordade halli ritta, kust mälu teda eales enam välja ei kisuks. Täna on Kara meres esimene jäävaba ja peaaegu muretu öö. «Viljany» liigub kõige kiiremal käigul otse lõunasse, Jenissei suudmesse, Dicksoni saare reidile. Hommikul valin maalemineku ja mõtlen esimesel unetul maaööl kaua selle üle, kas ma ehk Halldori kajutis juba ei aimanud, et lahkun. Ei aimanud. Ma ei olnud isegi kahevahel. Laevast lahkumine tundus ebareaalne nagu lahkumine Maalt. Elasin üle kummalise kahestumise, avastasin laeva masinate sihiteadlikkus tampimises, kohvitasside vaiksuses pöriinas, laualambis, eelseisvates juttudes üha uusi ja kaalukaid põhjendusi laevale jäämise kasuks, ning maalemineku võimalust kaaludes kujutlesin selles osas kedagi teist, keda oli huvitav ja pisut kahjugi jälgida Halldori muga-vast tugitoolist. Kas ta tõesti raatsiks lahkuda?

«*Rémy Martin* on midagi muud kui tookord.»

Tookord? «Joogipiiritus», seisis tookord menüükaardil.

«Sa olid külmast kange nagu pulk.»

Nii see oli. Ma rändasin käest kätte nagu teatepulk. Kamtšatka tundras oli äkki talv: tuisk, kõrgvesi, jäätulek. Leidsime siiski mootorpaadi. Korjakid andsid kasuka selga: «Jätad Tigili poepidaja kätte.» Tigil oli maailma lõpus. Olime lumest pimedad ja külmast nii kanged, et ei olnud enam jõudu väriseda. Öö tabas meid suures deltas, vastu Ohhoota merd. Seal oli jääd vähem, kuid laine peksis paati. Pöördusime tagasi. Tinases tardumuses nõudis see niisugust pingutust, mille järel kaob huvi edasise vastu. Kaldavarjused silmasime MPT-d. Ta oli ankrus ühegi tuleta, lume ja jää koorma all tontlikuks moondunud, ning viirastus läbi tuisu pimedate lina nii äkki, et arvasime teda meelepetteks. Kloppisime oma viis minutit. Valgeks jäätunud rauduks avanes kriikusudes heledasse ja kapsasupilõhnalisse maailma, ja pärast me ei häbenenud heitmast unesoojadesse koikudesse, mille meile loovutasid laeva kõhus varju leidnud kalurid. Tigili maandumisrada asus saarukesel keset jõge, kus rabinal liikus jää, ja raja lõpus seisis Alfredi telk. Alfred oli Moskvast, geoloog, lonkas ja tal oli pakk sigarette. Suitsetasime ennelõunati ühe ja pärastlõunati veel ühe, ning neljandal päe-

val tuli lennuk. Jooksin poodi kasukat ära viima. Kui ma kabiini ronisin, ajas Alfred oma kasuka seljast.

«Võtke! Jätate Petropavlovskisse maha!»

«Ja teie?»

«Mul on veel üks. Seal üleval on miinus nelikümmend, külmute ära.»

Külmusin isegi kasukas ära. Sain võorastemajas voodikoha ja läksin «Kalevi» dressis otse allkorruse restorani. Kolm kaptenit viipasid mu nurgalauda, ja nii ma nägin esimest korda Halldorit. Ta ei olnud ei noor ega vana. Ta kuulus nende igavesti kõhnade inimeste hulka, kelle näod ei muutu, sest seal pole millelgi muutuda, jooned on järsud ja lõplikud nagu puulõikel ja neid siniseid silmi ja rebasekarva juukseid leidis juba Ottari nahkpurjedega laevas. Kaptenitele ei jäänud märkamatuks mu ühekülgne supidieet, ja järgmisel päeval panid nad koju sõidurahad kokku. Ma ei kirjutanud kviitungit, kirjutasin paberile ainult oma nime ja aadressi ja püüdsin seda neile rinnataskusse torgata. Nad kelpasid naeru hirnudes mu eest ära, karates üle ühiselamutoa tosina voodi, ning esikohale selles tõkkejooksus tuli Peedo, ehkki ta polnud nii pikakoivaline nagu Halldor. Kutsusime teda Peetriks, ja nii tunti teda kogu Kaug-Ida laevanduses, teiste sõnadega Vaiksel ookeanil. Viimase maavärisemise ajal kukkus ta sadamas laevatrepilt, murdis luud ja suri Nõmmel, kõigest mõni tänavavahe eemal, kuid mulle teatati sellest Kamtšatkalt, ja oli liiga hilja. Ka see on kapteni surm. Tookord arvasin, et kohtumine Halldoriga on Kamtšatka reisi lõpp-punkt. Seda ta ju oligi, aga iga lõpp-punkt on jälle millegi uue algus. Nii ka täna, mõne tunni pärast. Ilmaski ei suudaks ma praegu uskuda, et mulle ei jää aega Halldorile hüvasti öelda. Võib-olla masendab see mind kõige rohkem, võib-olla ka pori, millesse sisse vajun, kui sean sammud rohelise hoone poole, mille mastid reedavad sadamavalitsust. Könnin nagu unes, sest hüpe ühest maailmast teise on olnud liiga järsk. Astun kedagi kohtamata tuppa, kust kostab morse piiksumist, noogutan radistile, võtan raadiotelefoni toru, kutsun «Viljanyt» ja palun kaptenit silda. Aknast näen «Viljanyt» kilomeetri kaugusel keset Jenisei terashalli reidi, mida tuul kiiresti ajujääga täidab. Seljakott soonib õlgadesse ja Dicksoni saar paistab silmapiiril kättesaamatu kaljutüükana. Reidikaater on toonud mu valele poolele, väikeses mandrialevis maha pannud, siit ajujääga Dicksonile pääseda on võib-olla keerulisem kui Dicksonilt edasi Tšuktšimaale. Jälgin liikumatut laeva, kujutlen madrus Maklakovi Halldori uksele koputamas, küllap Halldor on Mainagaševi juurest tulles oma paraadvormi jälle dressi vastu vahetanud, võib-olla magamagi heitnud, istusime ju öö otsa üleval, kuid nüüd avab ta silla ukse, nüüd võtab mikrofoni, nüüd ütleb. Mida ta ütleb?

«Lennart või?»

Nii täpselt ta ütlebki.

«Tahtsin sulle hüvasti öelda.»

«Sant jah, et niiviisi välja kukkus. Oleks sul rohkem aega olnud...»

«Aga ei ole. Millal sa välja sõidad?»

«Kohe. Näed isegi, laht on lõunaks jääd täis.»

«Tervita siis Faridi ja kõiki teisi.»

«Tingimata. Mida mõtled teha nüüd?»

«Ei tea veel.»

LENNART MERI

«Otsi Mainagašev üles. Katsu enne lõunat saarele pääseda. Pärast lõunat võib juba hilja olla.»

«Kes kõneleb? Kes kõneleb? Jalamaid lõpetage kõnelused välismaa keeles!» kostab äkki valjuhääldajast kellegi sümpaatne hääl.

«Head reisi siis!»

Ma ei ole kindel, kas see Halldorini jõudis, sest tundmatu satub hoogu ja müristab oma filoloogilist ebakompetentsust eetrisse, kuni sekka kärgatab Halldori hääl, ja siis peab tundmatu leppima kõigiti auväärse teise kohaga. See teeb meelega pisut rõõmsamaks. Ostan poest kammi, vana jäi laeva vannituppa peegli ette. Jätan seljakoti kellegi kabinetti, kes lubab mind ülevedamisel abistada, ja sammun kõrge plekk-korstnaga baraki poole, milles paikneb katlamaja või leivatööstus. Alevik lõpeb siin, edasi tulevad pruunid kaljud, mis sulevad vaate ookeanile. Nende taha kaobki «Viljany». Ta läheneb tasasel käigul ja on sel päeval väga kaunis oma längus mastide, pimestavalt valge teki-ehituse ja kõigi nende inimestega seal sillal, masinas, köögis ja kajutites. Siis kaob kalju taha vöör, mille lipuvardasse lapsed joonistavad olematuid lippe, ning kohe selle järel esimene mast. Hetkeks näen veel oma kajuti akent, Halldori külgaknaid, siis kaovad sild, korsten ja tagumine tekilaadung, ilusad uued elamisvagnid Tallinna Masinatehasest, suured elektrimootorid ja trümmitais Kunda tsementi, mida me Kolõma ja Tšuktsimaa uusehitustele viime, kaob ahtrihitus, lipu viimane sähvatus, ja see kõik on nagu pikaks venitatud unenägu, millest loodad kunagi ärgata. Ka hiljem näen «Viljanyt» ikka vaikselt ja saatuslikult kaljude taha libisemas ja pikapeale tõrjub see pilt, see meeletu pikk hetk kõik muud laevamälestused tagaplaanile.

Kardan, et olin liialt nõudlik, aga lõpuks sõidab kaater välja. Jää litsub ja jahvatab meid, tõstab kõrgele üles ja laseb, külg ees, tagasi vette plärtsatada. Ta ei liigu kruvi, vaid veejoa jõul, kuid ümberminek näib vältimatu ja pääsmislootus tühine. Seon seljakoti rooliputka külge kinni ja valmistun halvimumaks, sest, kummaline küll, iga halva olukorra kõrvale mahub olukord, mis on veel halvem, isegi lõpmatult palju halvem, ja see teadmine ei toida enam pessimismi, vaid ettevaatlikult pead tõstvat optimismi. On õhtu ja päike hakkab paistma, kui jõuame tühja randa, kus on ainult üks kümneaastane poisike, kes mind tähelepanelikult silmitseb. Küsin teed võorastemajja ja häbenen oma hääle kõla. Komberdan traktori savikates roobastes kaldast üles. See on lage, kõigile tuultele avatud saar, siin-seal ristuvad roomikute triibulised jäljed ja kaovad küngaste taha, hajuvad tundrassa. Bensinivaate, porri vajunud tsistern, rauakolu. Siiski: päike. Ja sammud — poiss kõnnib kannul ja jääb niisamuti seisma. Esimesed baraki tüüpi majad, pronnakad tulekustutusveetünnid mõlemal pool ust, laudpurded üle mürkroheliste laugaste, kihiseval pinnal konservikarbid ja pudelid, pleekinud loosung vananenud lubadusega. See ei ole Dickson, see on lahtimurdumise meeleeolu.

«Nüüd tuleb teil vasakule käännata,» kõlab poisi hääl. Olen ta vahepeal unustada jõudnud, aga ta püsib kannul, tõsine ja imelik.

«Kuule, sul oleks aeg koju minna!»

Pearaputus.

«Küllap isa-ema ootavad juba?»

Pearaputus.

«Siis ehk saadad mind võrastemajani?»

Päike ripub endiselt taevas. Teisel pool õhukest vaheseina on väljakäik. Teise korruse aknast paistab ladu, mille ees kõnnib valvur. Kolmkümmend sammu edasi, kolmkümmend tagasi. Nüüd jääb tal üks samm puudu, tema imestab, mina imestan kaasa. Veidi eemal lõhub mees taburetti põletuspuudeks. Ööpäike kütab, kärbes sumiseb topeltakende vatis. Kesköine paar jalutab kaugel tundras veejuhtme-kaanel, saepuruga täidetud ja meetrikõrgustele postidele rajatud ehitisel. Nagu painajalik müür lookleb see üle küngaste, läbi oru ja jõuab väikese tundrajärveni, hõbedase veepeegli, kus kõik rahuneb ööpäikese liikumatutes kiirtes, lamendub ja vaibub, kaugused astuvad aknast sisse.

«Oktoobris olin uuesti merel, «Minnal» ja andsin paberid merekooli. Seda ma mäletan täpselt, et matemaatikaeksam oli Võidupäeval,» jätkas Halldor oma kohvijuttu. Siis kostis sundtranslatsioonist kauaoodatud käsklus: «Tekimeeskond paigale.» Masin vähendas tiirusid ja Halldor tõusis.

«Kui palju teid esimeses lennus oli?»

«Kolmkümmend kuus.»

«Ja palju neist on jäänud?»

«Kuusteist,» kehtas Halldor õlgu ja läks silda. Heitsin magama. Läbi une kuulsin ankruketi kolinat ja muigasini. Tund või paar hiljem sikutas madrus Maklakov mind jalast:

«Kapten kutsub silda!»

Unesegasena tormasin üles, kuid Halldorit ei olnud. Kamo kergitas uskumatult kõrgele oma kaarjad kulmud ja lausus jahedalt:

«Te lasete kaptenil oodata?»

«Kus ta on?»

Duellandikumardusega ulatas Kamo mulle väikese musta reidimikrofoni, nii öela väljanägemisega riista, et pidin selle käest pillama. See on Kamo laad.

«Jah, ma kuulen!»

«Ma olen Mainagaševi juures. Tead, prognoos on halb. Mida sa teed?»

«Kui halb?»

«Võime kolm nädalat teel olla, isegi rohkem.»

«Kas ma pean praegu otsustama?»

«Jah. Reidikaater viib mind laeva ja rohkem ta ei söida. Näed isegi, triivjää. Kui tahad maale minna, on see su ainus võimalus. Mis sa teed?»

«Oota...»

«Jah?»

«Halldor, ma lähen maale.»

«Kahju. Peatse nägemiseni.»

Peatse nägemiseni! Rohelisel neemel?...

Trepil trügis dessa juurde, kõrvitsasuurune pakk kaenlas: «Siin on mõned võileivad ja konservid ja suitsu; te ju suitsetate «Priimat?» Suitsetan küll, miks ei suitseta, aga kui ta veel halvemaks muutub,

LENNART MERI

lähen «Ekstra» peale üle. Aitäh, poisid, aitäh, mehed, tervitage Faridi, kui ta ärkab. Ja läheneski reidikaater täpse kaare ning kiirabisireeniga. Hüppasin kaatri vööri, järgmisel hetkel hüppas Halldor kaatri ahtrilt laeva trepile, käed ei ulatunud tervitama, kaater tuiskas eemale, Halldor sammus trepist üles. Ja nüüd kajavad taburetilõhkuja kirvehoobid üle tundra.

MEREMEES KUIVAL MAAL

Päike paistab läbi päevakardinate suurde saali. Särgiväel noormehed, lipsud pooles vinnas ja käised üles käänatud, veavad merekaartidele pliiaatsijooni. «Üks hetk,» öeldakse mulle veel enne, kui jõuan midagi küsida, «šeff vabaneb kohe.» Mainagašev, ainsana kaugesõidukapteni mundris, kõnnib lauast lauda. Maailmas ei ole võimsamat propagandat kui targasti korraldatud töö. See maja torkab juba kaugelt silma oma rohelise värviga. Tuulekojas varitses mind maailma kõige pikem jalamatt ja selle taga värskelt vahatatud kriuksuv linoleum.

«Šeff palub teid,» noogutab noormees ukse poole, mille taha Mainagašev on kadumas: lühikest kasvu, viulimängija temperamentse parukaga ja lõunamaiste näojoontega.

«Tammerik rääkis mulle,» löikab ta aega hindava inimese moel ära kõik sissejuhatused. «Millega võin teid abistada?»

See on meeldiv, kiire ja täiesti viljatu vestlus. Olen lõksus.

«Mul ei ole mitte mingit võimu lendurite üle.» Olin ilmselt lootnud midagi, mis tema karakterile risti vastu käiks. Täna hommikul oli selgunud, et järgmine lennuk itta väljub paremal juhul nelja-viie päeva pärast.

«Astuge meie poole sisse, tutvuge seniks meie tööga,» arvab Mainagašev. ««Viljany» jäi jässe kinni ja te võisite saada mõnevõrra romantiseeritud kujutluse Põhja mereteest. Meie võitleme romantika vastu, selles ongi meie töö.»

«Aga jääluure? See allub ometi teile?»

Ta vangutab pead.

«Me rendime lennuki. Lennukil on päevane marsruut. See on enamasti suletud ring, mis algab ja lõpeb siin.»

«Kas te lubate mul nendega kaasa sõita?»

«Ei luba, sest mul ei ole selleks õigust. Komandör lennukis on kapten laevas. Tema peab vastutama iga inimese eest. Ja vastutabki.»

Aga ma taban tema tõsisel pilgus naeruvine, mille ta samas tihedate kulmupuhmaste alla peidab, nagu oleks ta juba liiga palju ütelnud. Tõlgin selle teate endale umbes nii: kulla inimene, kui sa oled õige rändaja, kui sa meie Põhjamaa inimesi tunnend, siis peaksid ise teadma, mida teha.

Tean.

TAEVASED LOOTUSED JA LOOTSID

Varahommik, tundra, maandumisväljak.

Olen siin varemgi olnud, tagasiteel Jakuutiast. Siis maandusime tihedas udus, ja kõik oli kitsas, pime ja ohtlik. Milline meeletu! Ei

LENNART MERI

ole sinisemat avarust kui varahommikuses tundras Jäämere ääres. Tehnikud askeldavad päevi näinud erkpunase lennuki ümber. Kajakad tiirlevad ranna kohal. Tukkuvast alevist läheneb väike buss, vedades enda järel pikka tolmukoonalt. Ja nüüd lööbki minu tund, sest bussist pudenevad meeskonnaliikmed ja glatsioloogid. Nad peavad minu varitsuspaigast mööduma.

«Seltsimees komandör, mul on teile üks paber ette näidata», ja paber on mul tõepoolest kaarditaskus valmis pandud.

Komandör jääb mu ette harkisjalu seisma, möödab mind pealaest jalatallani ja ütleb puhanud inimese raudse kindlusega:

«Ei mingeid pabereid.»

«Ma tahan teiega kaasa tulla.»

«Ei tule kõne allagi.»

«Mul on paber.»

«Minule paberid ei loe.»

Kuid lennukini on paarsada meetrit, ja selle maa me kõnnime koos. Me astume ruttamata, nagu komandöridele kohane, ja kaotajaks pooleks osutub see, kes esimesena asjast juttu alustab.

Me vestleme muust.

Mõnikümmend meetrit enne lennukit jääb komandör seisma ja ütleb ülerõhutatud ükskõiksusega:

«Noh, näidake siis, mis teil seal on?»

«Nii et paber ikka loeb?»

«Mis sa teed,» ohkab see sümpaatne mees, «paberite ajastu.»

Ta laseb pilgul üle dokumendi libiseda ja murrab selle hajameelselt kokku.

«See on tüütu sõit. Kümme tundi loksumist.»

«Kuhu me läheme?»

«Noh, ümber Novaja Zemlja ja Oraani saarte.»

«Kas te mind siis ka kaasa võtate, kui ma teile ütlen, et ma selle paberi ise koostas, masina peal ümber tippisin ja alla kirjutasin?»

See on tõsi. Dokumendi pealkirjaks on «Õiend» ja selle tekst kõlab nii: Käesoleva ettenäitaja, seltsimees see ja see, sooritab reisi nii- ja niisugusel marsruudil, mille parimaks kordaminekuks palutakse jõudumööda kaasa aidata. Ise kirjutasin alla. Kes veel võiks nii tobedale paberile alla kirjutada? Ma ei suudaks piinlikkuseteta seletada, miks ma reisin ja et ma sellest võib-olla midagi kirjutan. Hoopis lihtsam on lasta paberil seda deklareerida. Lihtsam ja paraku veenvam.

«Kas te mind nüüd ka veel kaasa võtate?»

«Pagana pihta,» puhkeb komandör naerma, «nüüd just võtangi!»

«Valvel!» hõikab nahkjopiga noormees, niipea kui ületame selle nähtamatu ja täpse piiri, kus lennuki juht lakkab olemast erajuttu puhuv Mihhail Vassiljevits ja muutub meeskonda käsutavaks komandöriks. Aga ma ei ütleks, et nad just «paigale tardusid». Esiteks on nad selleks liiga palju koos lennanud. Teiseks ei ole komandör nii noor, et uppuja kombel määrustiku külge klammerduda, ja ammugi mitte nii vana, et määrustik temas inimese oleks kõrvale tõrjunud. See ei olegi määrustik, mis kõiki hetkeks paigale sunnib, liikumatult küll, aga selles asendis, milles parajasti lennuki trepi ümber kobaras koos

ollakse, äsja vallapääsenud anekdoodi helk näos — see ei ole määrustik, vaid reiside alustamise igivana komme, mis ulatub siia tundra mättalisele maandumisrajale neist hämaratest aegadest, mil iga reis algas esimesest sammust. Nii. Ja nüüd oleme juba ühise saatuse ja ühise esmärgiga kõidatud teelised.

«Vot,» torkab komandör pöidlaga mulle abaluude vahele, «prošu ljubitj i žalovatj.»

«Tere,» ütleb nahkjopiga noormees, kes äsja oli kõiki valvele käsutanud, «mind kutsutakse Jurkaks, ma olen teine piloot.» Ja tigeđa näoga mees, keda bussi juures äärepealt oleksin komandöri pähe kõnetanud, pistab käe pihku ja arvab, et olemegi juba tuttavad, sest meil on ühised tuttavad. Kuis nii? Jevgeni Georgijevitš sõidutas Antarktiises Smuuli. Kui väike on maailm, võiks nüüd käsi plaksutades hüüda, ja nagu alati, on selles kulunud väites omajagu tõtt, täpsemalt on pool sellest tõde ja pool vale. Polaarmaailm on väike, sest siin on vähe inimesi ja nad paistavad kaugemale. Inimest kohata on siinmail sündmus, erinevalt Viru tänavast, Nevski prospektist ja Viidendast avenüüst. Kas ei järeldu sellest, et suurlinnade maailm oma anonüümsuse, kalgi ükskõiksuse ja inimväärtuste inflatsiooniga on juba praegu jõukohatult suur? Siiski tunnen ennast Tallinnas ikka veel peremehena ja kipun riidlema, kui keegi põiki üle muru kõnnib, oma kooliõe õuduseks, kes ühiskonna-teadusi õpetades kipub unustama, et ühiskonna mänguväljakuks ei ole klassiruum oma nelja rahuliku seinaga ja kümne käsuga, vaid tänav, millel varsti ei olegi enam algust ega otsa, ainult kaks seinaga, kaks lõputut müüri, mille varjus võivad närbuda meie lilled ja koolduda käsulauad, kui me õigel ajal peale ei passi. Siin aga olen kodus, olen siin kõikjal oma kodus ja omade vahel, ning kui ma õhtul esitaksin avalduse, võiksin hommikul Jurkaga koos tööle hakata.

Lennuk on jaotatud kolmeks. Vööris töötavad piloodid ja tüürimees, keskmine osa on sisustatud laboratooriumiks ja vaheriididega eraldatud sabaosas paikneb ladu: kolm paaki varukütust, pikk toru lae all, mille küljes kõlguvad päästevestid, erkpunased nagu lennuk ise, ja ülearu-sena näiv kummipaati. Kui ütlen: laboratoorium, võib see äratada ebatäpseid assotsiatsioone. Siin ei ole valget värvi, katseklasse ega pedantsust. Pigem on see poissmeeste köök või mustlaste rännuvanker, kogu ruum on vooderdatud pehmekarvalise musta flanelliga, puuduvad ainult haaremidaamideks kostümeeritud filoloogid. Kummiski küljes kolm härjasilma suurust akent, nende ääres helesinise plastkatte ja torujalgadega sööklalauad, mida Venemaal millegipärast Riia mööbliks kutsutakse, kaks tugitooli, taburetid, millel on liha raiutud ja kala roogitud, ning piloodikambri vaheseinas mõoteriistad, mõned neist nii õrnad, et ripuvad vedrude küljes. Sealsamas ka pliit: mitte laboratooriumide efektnen nupurohke riistapuu, vaid punakaks tõmbuva hõõgtraadiga lihtlabane ühiselamupliit, mis lülitatakse sisse veel enne, kui lennuk on jõudnud ennast maapinnalt lahti rebida. Tehnika elab oma elu, inimesed oma. Teevesi pannakse kahe kannuga tulele. Pliidi kohal ripub praepann, nurgas seisab veeämber, ja mootorite ühendatud hobujõud virvendavad tema pinnalt tagasi delikaatse rõngasmustrina. Valkjate juustega noormees tõmbab linnapüksid jalast, seab nad viikide järgi riidepuule, riputab riidepuu päästevestide

LENNART MERI

vahele, tõmbab džiinsid jalga ja astub pliidi äärde. Teine laotab kollaste magusalõhnaliste bensiinivaatide vahele välivoodi, riietub dressi, heidab pikali ja tõmbab kasuka üle pea. Tal on sellega nii kiire, nagu jääks ta kuhugi hiljaks. Teine vahetus? Või tuleb ta sünnipäevalauast? Pole minu asi — ta magab juba. Lennuk on äkki laest saadik kohviaroomi täis. Poisid keedavad kohvi ja minu poole ei vaatagi. Mis liig, see liig. Kaon lendurite ruumi, koputan tüürimehele õlale.

«See määratud jää — mis see on?»

«See pole minu ala,» vastab hoopiski mitte tigneda näoga Jevgeni Georgijevitš, «aga meil on selle ala spetsialist.» Ta jätab lükati sinna-paika, tõuseb ja juhatab mind valkjate juustega noormehe juurde:

«Valeri, seleta talle oma jääteadust.»

Kohv on suurepärane, parim, mida mulle sel aastal Siberis on pakutud.

«Määratud jää tuleb deltat,» seletab Valeri. «Madalamad harud külmuvad põhjani kinni, jääminekul kippuvad pangad ümber, põhjamuda jääb peale.» Libiseme üle suure jäävälja, millest läheb põiki üle jalgrada, ja risti sellega — autotee, autotee, mis algab ja lõpeb Kara meres! Kummaline saatus maanteele, nagu oleksid aastad aja voolus oma koha vahetanud. Valeri seletab, tööd katkestamata. Ta istub sõidusuunas, aken vasakul käel. Laual on karp värvipliitseid, ruutmeetri-suurune paberileht ja käekell. Minutis läbib lennuk neli kilomeetrit, ja iga minuti järel kasvab jääkaart nelja kilomeetri võrra kahekümne miili laiuse ribana. Valeri kõneleb, kuid ta pilk on pööratud aknasse, jääväljale, käsi liigub lennukiga kaasa, aeg-ajalt paberil tingvärve vahetades, peaaegu pimesi ja masinlikult. Iga paari minuti järel ulatab radist tüürimehele paberilipiku kursi ja koordinaatidega, tüürimees liigub radari ja meie laua vahet, siin on tal oma kursileht lükati ja joonlauaga, kuid Valeri pilk riivab neid ainult harva; lennuki suunamuutusi tajub ta mingi kuuenda meelega, sest koos lennukiga käändub ja pöördub ka värviliseks viirutatud ala tema kaardil, mis kirendab nüüd juba kõigis toonides peale ühe: vaba vett peaaegu ei olegi.

«Kui kõrgel me lendame?»

«Ametlikult on meie keskmine töökõrgus kolmsada kuni kuussada meetrit, lubatud on kuni sada meetrit üksikute laskumistega viiekümne meetrini. Mida madalamal, seda kehvem.»

«Väiksem vaateväli?»

«Seda ka. Ja kui juhtub midagi, mis sa hing siis teed.»

«Vaadake aga, et te midagi viltu ei pane,» karjutakse mulle kõrva. Komandör kiikab üle mu õla päevikusse.

«Teiesuguste vendade pärast on mõnel mehel talongid läinud. Kirjutab, et halb nähtavus ja pidevalt viiekümnel meetril, ning ongi kuri karjas.»

Ta pilgutab silma ja ma mõistan. Tõmban ühe rea maha, näitan talle päevikut.

«Sedapsi,» irvitab ta tunnustavalt. «Ja kõik puha eesti keeles, mis? See arv tõmmake ka maha!»

«Aleksi Sergejevitš, see pole ometi lennukõrgus!»

LENNART MERI

«Mis see siis on?»

«See on Valerka tööstaaž. Ta on juba kümnendat aastat jääluures.»

«Heldus, kui kiiresti aeg kaob! Eks astuge ka meie poole sisse, veerand tunni pärast näitan teile Soovide neeme...»

«Luba, ma vaatan ka,» ütleb Valeri, kui komandör on lahkunud. Ta laseb pilgul üle lehekülje libiseda, noogutab, lükkab märkmiku mu poole tagasi.

«Mu ema on eestlane,» ütleb ta. See on mõeldud ainult selgituseks, mitte usalduslikkuse või sõbralikkuse võitmiseks, ning mulle muutub veel sümpaatsemaks see tasakaalukas noormees siin tühja jääkõrbe kohal, mis liidab inimesi mitte rahvuslike, vaid hoopis lihtsamate ja kindlamate tunnuste järgi. Siin maailmas on iga kolme tuhandes inimene eestlane — minu jaoks täiesti piisav hulk, et tunda ennast oma maailma osalisena ja kaasvastutajana.

«Valeri, kas vahel on ka hirmus?»

«Kas just hirmus, aga tüütu küll. Muidugi on ka hirmu olnud. Kord läksime põlema. Radar oli vana, ei pannud pingele vastu, kohe kõrval on tagavarapaagid, saad isegi aru, bensiini täis...»

Tuhkagi ma sellest aru saan, oskan ainult hobuse kombel mornilt noogutada, sellal kui tehnik kannu kummutab ja kohvijuga vaikse pahinaga kruusi täidab, summutades mootorite müra, bensiini karmu ja Jäämere külma hinguse, mis luurab meid sealpool kolmemillimeetrist alumiiniumplekki, ühtaegu lähedal ja väga kaugel.

«Sa olid eelviimasel laeval, eks ju?»

«Pagan võtaks, Valeri, see olid siis sina?!»

«Jah, kummaline küll, eks ole?» imestab ta rahulikult. Valeri tunneb väikestele ligipääsmatutele saaretüügastele püstitatud ilmajaamade mehi hääle järgi, viskab neile alla värsked kurke ja ajalehti, kuid Leningradi trammis istuksid nad kõrvuti pingil, üksteist tundmata. Meil õnnestus läbi murda need viimased viiskümmend või viisteist meetrit, vertikaalset kõrgusemeetrit, mis eraldasid minu laeva tema lennukist, «Viljany» kaptenisilda Valeri helesinisest töölauast, ja see on isegi Põhjala ruumi, aja ja inimsuhete paindlikkuse juures haruldane. Tajusin sel hetkel selgesti, peaaegu füüsiliselt maailma keerulist läbipõimumist, meie saatuste olenemist kümnetest ja sadadest teguritest, mis tunduvad salapärased ja väljaspool tahtejõudu, nagu too lennukimüra uduse Jäämere kohal, aga kui hakkad niidiotsi harutama, jõuad lõpuks ikka mõne rohelist või punast pliiatsit käes hoidva noormehe juurde, kes parajasti lükkab ära laubale langenud valkja juuksepahmaka. Selles kogemuses pole absoluutselt midagi uut peale tema konkreetseuse.

Juhiruum on täis sinist lõpmatust ja päikesevalgust. Vasakult ilmub Novaja Zemlja põhjatipp, suur lahmakas maad laugete ja vooljate mäekuplitega, mis on pruunid nagu seemisnahk. Hobusekabjana sirutub Soovide neem sirendavasse merre, ja alles polaarjaama tumedaid majapabulaid silmates mõistan siinse looduse vägevust ja inimese suurust, kes on suutnud klammerduda kaljujärsakusse, juuri ajada keset valgeid jäävälju, keset lipusinist merd, mis laiub meie ees niisama tühjalt ja pidulikult nagu kauge Barentsi aegu. Temast pudenes siia kaljude vahele hollandikeelne sõna *Eck Begierde*, tühi sõna lödisevas

tühjuses, mille tuhandeaastased tuuled on nühinud nii siledaks ja voolujooneliseks, et isegi sõnal poleks olnud millestki kinni haarata, kui seda poleks kandnud põlvkondade linnutiivaline lootus. Eck Begierde, Soovide neem, Möss Želanija, tõlgime seda praegu, ometi oleks Igatsuste neem õigem, sest Barentsile terendusid selle taga soojade laiuskraadide pagoodid ja pärlid, kauged muinasjutumaad, kus Kuu on kummuli ja Põhjanaanel ripub palmide ladvus. Ent me ei lõnguta isegi tiibu neile mehistele esmaavastajatele, vaid suundume edasi põhja ja muudame kurssi alles siis, kui silmapiir ühest kohast käriseb ja valge sätendav puri ennast rünkpilvesse mähib.

«Fösöii,» lausub selja taga tüürimees, ja selle deheroiseeritud lühendi tähendus jõuab minuni alles siis, kui lennuk on pöördunud lõunasse ja nägemus vaatepiirilt kadunud.

«Franz Josephi maa?!»

Tüürimees noogutab.

«Minge kuplisse, sealt ehk paistab veel.»

Ei paista, kuid see-eest paistab sootuks uus maailm. Üks kuppel on meil laes tähtede või päikese kõrguse mõõtmiseks, teine vasakul pardal (või peaksin merekeeli ütleva: pakpoordis?) tüürimehe istme taga, suur nagu alligaatori punn silm. Selles ma istungi, küünarnukk, õlg ja pea lennukist väljas justkui lahtises spordiautos, ja näen võibevat tiivaotsa, mootori rasket sigarit propelleri liikumatu nimbusega, kõrgustüüri nagu lennukikerest väljasirutatud peenikest sõrme, ja lõpuks näen ma veel lennuki akende helkivat rivi, just nagu järsku näeksin omaenese elu väljastpoolt.

Ma näen muidki saladusi siit kuplist, mille läbipaistval põhjal vedelavad kellegi pliiatsijupp ja roheline kustutuskumm. Kirjutuslaual neid ei märkakski, kuid siin hõljuvad nad lihtsameelselt üle arktilise mere ja nende all on sada meetrit simajat tühjust. Jälgin, kuidas sellest tühjusest sünnib udu. Ta tõuseb merest pikkade triipudena, häbenemata minu juuresolekut, tõuseb teravaservaliselt ja väänlevalt ning ometi ranges paralleelsuses, nagu hiidkammi piide vahelt, umbes nagu liivajoomed madalas rannavees. Need ongi joomed, sest nende vahel liigub tuul, kustutades mere helgi. Milline sinine, optimistlik maailm! Taevas kõigi oma pilvedega peegeldub meres, nagu oleks see ahtunud vaikseks järvesilmaks, nagu oleks taevaski üksainus pilvelaam. Me võtame kõrgust, ja hetke pärast avaneb all hoopis uutes värvides ja mõõtmetes kolmekorruseline maailm. Jääsaared mere tumenenud pinnal ujuvad mööda nagu pilvehiiglased, vaba vee mustavates laugastes peegelduvad taevapilved, mis on pööratud tagurpidi ja tardunud peadpöörivas sügavuses teispool vee klaasjat pinda, ning ise me lendame pilvede kolmandas kihis, mis aegapidi tihedamaks muutub. Veel vilksatab mööda jääväli helesinise järvega, nagu tükk taevast, järgmisel hetkel tardume paigale, jääme liikumatult rippuma hämarasse tühjusse, milles pole enam valgust, värve ega kiirusetaju, ammugi mitte mootorite monotoonset ärkvelolekut. Meie musta flaneliga drapeeritud võlvialune on muutunud kasahhi jurteks kõrgel mägi-karjamaal, mis on täis vaikseid öhtueelseid toimetusi, kohe süüdatakse lõke ja pannakse bišbarmak tulele, puuduvad ainult hobuste purista-

mine viltseina taga ja pikavarreline dombra, millel mustasilme Naobat oma laulu tähtede poole saadaks.

«Nagu jurtas.»

«Nagu piimas. Meil öeldakse — rahulik nagu piimas,» täpsustab tüürimees. «Teie karavan on kusagil siin kinni.»

Ma ei mõista algul, mis karavanist ta räägib. «Viljany»?! Olen jõudnud laeva unustada ja näen teda nüüd meeltesähvatuses. Lennukimüra, ja Halldor vajutab vasksele uksekingile, mille madrus Maklakov teise vahi ajal on «Sidooliga» läikima nühinud. Ta astub soojast roolikambrist jäisele sillatiivale, pilk taevas, silmad kisis, kuid müra kaugeneb ja kustub hoopis. Kas see oligi lennuk? Oli, oli, võiksin siit ülevalt lehvitada, kuid meie teed on juba lahknenu.

«Kas lööd äkki kampa?» küsib Valeri.

«Kuhu?»

«Radist ütleb, et homme läheme Franz Josephi maale.»

«Neljaks päevaks,» lisab teine piloot.

Aitäh, sõbrad, aitäh ja hüvasti!

Maandudes peletame kajakaid laidudelt.

Triivjaamad, Jeannette'i saar, CII—13, CII—14, loen päevikust, Mazuruk, Pevek, Nemtšinov, Kupetski, kahe maailmajao nimed ja aadressid anti mulle kaasa, nagu võiksin ma muidu kaduma minna, ja võib-olla nad kartsidki seda. Veel üks lause, Kolesnikovilt: «Kui oleksin päevikut pidanud, oo!» Tehke seda nüüdki, Aleksei Sergejevitš! Lennukimüra koidu ajal, kargasin uksele, tüürimees viipab: «See on IL-18, lendab kaheksa tuhande meetri kõrgusel meist üle, ärge kiirustage!» Hommikul tegid nad tiiru maandumisväljaku kohal ja kõigutasid tiibu, sellal kui neile musta baretiga järele lehvitasin, keset tundrat, madala taeva all, mis neelas lennuki. Jälle üksi.

EESKIRJADEVASTANE EESKIRI

Kui järjekindlalt otsast otsani läbi lugeda kõik eeskirjad, mis meid trammis, mererannas, mänguasjade kaupluses, kirjaümbrikul või lipsupakendis varitsevad, võiks pooled huumoriajakirjad kinni panna ja nende asemel uusi eeskirju trükkida. Nagu näiteks neid, mis ausaid (ja ka autuid) nõukogude saunalisi püüdsid kaitsta Oidipuse komplekside ja Lesbose saare igandite eest. Dicksoni võõrastemaja koridoris rippus kuus paari volangiderohkeid plüüškardinaid. Nende vahel, aukohal särasid võõrastemajade kasutamise eeskirjad, suurepärased eeskirjad eeldusel, et peale nende autori on kõik ülejäänud kroonilised kõrilõikajad või vähemalt alkohoolikud. Jäägu see tema südametunnistusele. Segadust tekitas üksnes viimane punkt, mis karmilt keelas tulekustutusvahendite «eesmärgivastase sisselülitamise». Vaatasin imestunult ringi: ei lülitatavaid ega lülitajaid. Miski ei kinnitanud maadvõtvat kahtlust, et olen sattunud seni tundmatu tulekustutajate sekki tegevusväljale, ja peale suure raudtünni välistrepi kõrval, kus ujusid pabrossikonid, ei olnudki siin midagi tegevusele provotseerivat. Hiljem suutsin märksa õiglasemalt hinnata anonüümse autori peeni psühholoogivõimeid, sest lennuki ootamise pikkadel tundidel tabasin end

LENNART MERI

järjest sagedamini veidralt soovilt tünn kolinal ümber lükata, niipea kui ööd küllalt pimedaks on muutunud.

Mõtlesin ka sellele, et ainus elukutse, mis meil kaitstud ei ole, on reisija oma. Ometi on reisimine paljude jaoks elukutse, kui ta just haigus ei ole. Reisijatel on ühised ees- ja tunnusmärgid, nad jagunevad töövõtetele järkudesse nagu treialid või kõrgushüppajad, neil on ühine kannatamatu karakter ja peaaegu et ühine keelgi. Nad on head, energilised ja solidaarsed. Enamasti see neid oluliselt edasi ei aita, kuid varem või hiljem jõuavad nad ometi pärale. Aga millise aja-, närvi- ja rahakuluga! Kui jõuan koju, mõtlesin, asutan reisijate ametiühingu ja koostan ühe ilusa eeskirja selle kohta, kuidas eeskirjadevastaselt reisida.

Võib-olla on see jäänud Peetri-aegsetest sakslastest? Ei ole ju suuremat kontrasti kui kirjatähe riiakas pedantsus ja slaavi muretu südamlikkus, kaks maailma, mis teineteist pimesi ja röömsalt välistavad.

Paarkümmend minutit juttu vedude osakonna juhatajaga, maadami, kes loomu poolest on kõike muud kui sadist ja võiks eraelus osutada koguni armsaks vanaemaks ning laupäevaõhtuti küpsetada lastelastele pannkooke; kakskümmend minutit juttu, mis algab pariteetselt ja lõpeb ühepoolset, ei anna mingeid tulemusi. Lennukit ei ole ja kõik. Ja mis sellest, et lennuplaanis on ette nähtud, ikkagi ei ole lennukit, sest pole küllalt reisijaid. Ta ei hakka ometi ühe inimese pärast välja lendama, ütleb ta, alandlikke peanoogutusi eeldades, ja suleb oma päeviku järsu plöksatusega. Selline kuiv plaks võib mõttet viia kärbsetapja peale — plaks, ja eluniit on läbi; või, oletan, vanglakuks klõpsatusele: äkki mõistad, et kõik lootused advokaadile, nõrredelile või meeletult kappavale hobusele on asjatud. Päevik sulgub, ja ma näen Dicksoni prahihunnikuid ning ennast tänavaluuaga igapäevast leiba ja korda teenimas. Tunnistan, et sel hetkel oleksin meelsasti midagi eesmärgivastaselt sisse lülitanud. Tõmban ohkeks kopsud täis, kuid kopsumaht ei ole mul suur; oleks Tiit Kuusik seda teinud, oleksime hoopis kiiremini lennukile saanud. Siiski piisab ka olemasolevast, sest tädike, teadmata, millise sõnakuju kavatsen õhule anda, tõstab ebaledes sõrme, aeglaselt ja vastumeelselt, nagu oleks tegemist sootuks võõra inimese äärmiselt vastiku sõrmega, ja ütleb:

«Ma võin ju proovida...»

Ning arusaamatuks otstarbeks tõstetud sõrm valib kaheteistkümnest nupust ühe ja vajutab sellele oma maniküüritud küüne nagu mürgihamba. Sellel hetkel otsustan pannkoogid moosiga maadami ankeedist jäädavalt kustutada. Kakskümmend minutit vaielda, selle asemel et üks kord proovida?!

«Kuule, Kolja, mul on siin üks noormees, tahab itta...»

«Ja siis?...»

Sel hetkel prahvatab üks lahti ja vaheseina tagant ilmub karvane eksistentsialist. Olen teda juba mitu päeva silmas pidanud ja liigitanud nende kilda, kellelt võiks saada näpunäiteid tulekustutajate seksti tegevuse kohta.

«Mitte üks, vaid üheksa,» hõikab ta hingetult.

«Kuule, Kolja, mitte üks noormees, vaid üheksa...»

«Siis tarvis mõtlema hakata,» kõlab selektorist vastus.

Võtan karvasel tulekustutajal vattkuue varrukast kinni, lükkan ta ukse taha ja sööstan tornitrepist üles, «Võõrastele sisseminek rangelt...», aga viimane sõna on näpuga näitamisest nii kulunud, et võib olla ka «soovitav». Igatahes on see õige uks ja õige trepp, millest pidin üles jõudma enne, kui Kolja mõtlema hakkab, sest ka tornidispetšer võib hakata mõtlema vales suunas. Ta istub seljaga minu poole suure puldi ääres.

«Te lubasite mõtlema hakata,» sööstan ta kallale, «me nimelt tahame...»

«Kõik on korras,» irvitab poiss, «on teil asjad pakitud?» Siin on tööpoolest kõik korras, akvaarium lõhnab puhtusest, osoonist ja soojenenud juhtmetest, kaardid ripuvad seinal, trafod sumisevad, mõõteriistad vilguvad, eestriist puistatakse lauseid ja numbreid, võib-olla seguneb sinna ka Valeri lennuki hääl, ja kogu seda tipp-topp majapidamist valitseb oma pöördtoolilt Kolja, kes pakub suitsu ja hooletu liigutusega aeg-ajalt lülitab ühed saatused magistraalteele, teised kõrvalteedele. Tarvis kultuur tuua õhust tagasi maa peale, ütleks Juhan, aga minule käib ka nii, olen nõus talle torni järele ronima, ja järgmine kord alustangi siit, selle asemel et siin lõpetada.

KOOLIVENNAD APELSINITAEVAS

Siiski on ka meie lennukil saatja, kui kolmveerand tundi hiljem oma-koostatud sõiduplaani järgi lahkun Dicksonilt, ja kui ta minekule pöördub — kiiresti vähenev täpp roostekarva tundras, mis püüab öhtupäikesese loojumatuid kiiri —, näen iseennast Franz Josephi maale sõitjatele järele lehvitamas ja veel kord mõistan mahajäämise hinda ning liikumise rõõmu. Nagu minu tänased piloodidki: nad saabusid hiljuti Antarktist ja neid ootas pikk ning muretu puhkus. Nad ei pidanud vastu ja põgenesid selle eest. Täna on nende esimene reis, ja siin, Taimõri igipäikeses, kuumal keskööl piloodiruumi vaikuses valitsevad nad taas ruumi, aega ja oma saatust.

«Tareia,» noogutab Igor Nikolajevitš maa suunas, kuid see on minule tühi kõla. Tunnen üksnes selle suure poolsaare idaserva, ja ammugi ei oskaks ma kujutleda palkmaja, mille lävel praegu istub koolivend, ruudulisest vihikust rebitud leht põlve peal, pliiaats käes. «Tere, Lennart,» kirjutab ta, jääb siis kuulama, ning veendudes, et mootorimürin ei tule Pjassina madala kaldakääru tagant, vaid apelsinikarva öötaevast, mõnelt ringihulkuvalt lennukilt, jätkab: «Kell on 0.45. Päike paistab. Sain praegu teada, et prof. Tihhomirovi järele tuleb homme hommikul lennuk, ta peab sõitma Soome. Seetõttu saan Sulle kirjutada. Üldiselt siit ju mingisugust ühendust Suure Maaga ei ole.

Olen Tareis, s. o. Lääne-Taimõri ainukeses asustatud punktis. Siin on viis maja, ilmajaam ja kümme kalurit ning meie ekspeditsioon. Loodus on maru huvitav — tundra, mäed. Tööd on kole palju. Tohutult on kala. Noh, eks sügisel jutustan.

Nüüd Sinust. Jurtsev sõitis Tšukotkale juba 15. juunil. Seetõttu tema täpset asukohta ei tea. Siia saad tulla niimoodi: 1) Lennukil Moskvast Norilskisse (5 tundi, 80 rubla); 2) Norilskist Valjokki, seal on vesilennukite sadam. Sm. Han ütleb, millal lähevad lennukid Tareisse

LENNART MERI

värske kala järele. Teine võimalus — kaatriga, aga need käivad harva. Tarei asub 500 km Norilskist Pjassinasse jõe mööda põhja poole, Tarei jõe suubumiskohas Pjassinasse.

Olen siin veel paar nädalat, teised jäävad augusti lõpuni. Teha oleks Sul siin palju. Rahvas on lahke.

Lõpetan. Jubedalt tahan magada, seda saab vähe, sest ei ole veel kohanenud päikesepaistelistele polaaröödega. Parimat. Sinu Ants.»

See kiri ootab mind paari kuu pärast kodus.

Kahe reisija kohtumine on hoopis tõenäolisem kahe naabri kohtumisest. Millegipärast meenuvad Fred Hoyl ja punanihke-teooria.

Tarei ääres kirjutatud read ja Tarei kohal mõeldud mõtted ei ole isegi mitte esimesed siinmail sündinud eestikeelsed laused. Siin on ennegi koolivendi liikunud.

Matrikli number 3019:

«Vanemate inimeste juures torkavad soomesugu jooned teravamini esile. Keegi vanataat oli niivõrd ühe meie kodumaise eesti tegelase nägu, et Fuhrmann hõikas: «*See on ju korteri-hoone Jüri!*»»

Need read on Taimõri «ülem-šamaanilt», nagu Middendorffi siin kutsuti. Tema puhul haarab mind alati süütunne. Eks oleks ju maailm vaesem, kui me Goethet tunneksime üksnes füüsikuna, Chamissot botaanikuna või Borodini keemikuna? Midagi sarnast on tabanud Middendorffi: teadusemehe sära neelas selle vaikse poeetilise leegi, mis tema rännuteid valgustas. See oleks siiski vaid pool häda. Kuid teaduse ajalugu ei suuda usutavalt seletada, kuidas Middendorff tuli toime rännuraskustega, mis olid suuremad kui Rossil, Parryl, Livingstone'il või Stanley'l. Teaduse ajalugu jääb siin vastuse võlgu, sest ta on teaduslike ideede ajalugu. Karakteridraama, eetika, inimvahekorrad saatus taganeb temas ja lahustub ideede draamas. See on tema kandetala ja tema Achilleuse kand. Teadus on kumulatiivne, ta ehitab ennast ühest otsast ja hävitab teisest, vastandina kunstile, mis üle aastatuhandete ulatab meile «Iliase», muutumatu ja igavesti noore. Möödunud sajandi keskel oli Middendorff Põhja-Aasia parim tundja, ja oma elu loojakul ei olnud ta seda enam. Ta võiks kaduda teaduse ajalukku, muutuda juubelisessioonide ja akadeemikute väärivate sügisõhtute mängukanniks, kui tema reisipäevikutes poleks säilinud ajatu väärtus: inimene. Middendorffi taasavastamine, tema taasloomine seisab alles ees, ning lootust selleks annab karakteri erakordsus.

Läbi kogu Siberi saadab Middendorffi teadmine, et ta ema poolt põlvneb eesti talupoegadest, et ta vanaisa ja vanaema olid Klooga mõisa pärisorjad. Taimõri väikerahvaste hulgas rännates ei asu ta neist väljaspool, ei suhtle nendega suure maailma esindajana väljast sisse, vaid samastab ennast nendega ja jagab nende pilku seest välja, suure maailmale. See enese samastamine ei ole pragmaatiline, algelistest oludest pealesunnitud otstarbekus, ehkki ta osutus otstarbekaks, ainumõeldavaks ja päästis uurija elu olukordades, kus ellujäämine oli vähe tõenäoline. Selle juured on sügavamad ja keerulisemad. Taimõril karutantsu jälgides kirjutab ta järgmised read: «Ka tuisuse ilmaga nägin assja suguharu¹ seda tantsu tuisuses tundras nii hardalt ja andunult

¹ Idapoolsete nganassaanide endanimetus XIX s.

tantsimas, et lumi oli lõpuks siledaks tambitud nagu rehepõrand ja tantsulised pärlendasid higist. «Tout comme chez nous,»¹ pomisesin habemesse.» Võrdluste, assotsiatsioonide, igatsuste ja tulevikuunistuste lähtepind on täiesti konkreetne. «Penikoorem,» mõtiskleb ta, vahetades Jenissei jääl hobuse veokoerte vastu, «kas ei viita penikoorem sellele, et kunagi etendasid veokoerad eestlastelgi tähtsat osa?» Ja kõige järsemalt vastandab ta ennast oma kaasaegsetele siis, kui kirjeldab põhjarahvaste elulaadi. Seal, kus tsaariametnikud nägid vaid barbaarsust ja «paganausuliste häbiväärset veiderdamist», näeb Middendorff kultuuri ja muusikat. Kirjeldades Taimõri nganassaanide kauneid rahvarõivaid, lisab ta sapiselt: «Ja seesuguseid leidlikke samojeede kutsutakse metslasteks! Ilmselt ainult sellepärast, et nad keelduvad ristimisest, ei otsi asunikega kontakti ja käituvad iseteadlikult, tunnetades oma jõukust ja sõltumatust. Nad olid sõitnud oma kelkudel minema ja jätnud tundrasse vedelema mitte ainult ülempreestri, vaid koguni assessori enda, Turuhanski maakonna piiramatu ivalitseja, sest too oli neid härrandlikult, võib-olla koguni ülekohtuselt kohelnud.»

Võtnud osa põdrajahist, mida nganassaanid pidasid vibu ja nooltega, pillab ta iroonilise märkuse tsarismi koloniaalpoliitika kohta: «Rootsi Lapimaal tõrjus püss saja aasta eest välja vibu ja nooled, ja Aafrika rannikualade neegrid on juba üle kahe sajandi püssidega relvastatud. Millega seletada niisugust erinevust? Kõige vähem minu sõprade loidusega! Ei, nad on moodsatest relvadest nimme nii kauaks ilma jäetud. Väikeste ülestõusude pikk ahel, mis Siberi haaramisele järgnes, tõi enesega kaasa pärismaalaste tulirelvadega varustamise korduva ja järjest rangema keelu. Nii viisi jõuti absurdse olukorrani, kus valitsus, kes on enda kätte haaranud püssirohumonopoli, keelab jahipidamistarbeid oma alamatele, kellele küttimine on ainsaks elatusalaks ja kellelt ta samal ajal sisse nõuab makse nendesamade karusnahkade näol, mida tuleb küttida.» Middendorff kirjeldab Põhjala eluvorme vähimagi eelarvamuseeta; eurooplasel «langeb nagu kae silmilt, ja äkki ta mõistab, et neis algelistes oludes peitub täiuslikkus, mis on loodud tuhandeaastase aretustöö tulemusena». Öhtuti istub ta koos kodakodanetega alasti lõkke ääres ja puhastab oma põdranahast ürpi täidest. Suguharu pealik ei usu, et Middendorffil kodus täisid ei olnud: «Ei, räägi, mida tahad, aga kolm tükki pidi sul ikkagi olema, muidu oleksid sa surnud,» vangutab pealik Toitšum halvaks panevalt pead, sest üle kõige hindasid nganassaanid ausust. Toosama Toitšum asus pool aastat hiljem kõhklemata pikale retkele, et päästa tundrasse mahajäetud Middendorffi elu. Sügisjää oli purustanud ekspeditsiooni paadi, millega koos hukkusid kalavõrgud ja viimased kuivikud, ning kroonilisest näljast ja üleüldisest pingutustest kurnatud teadlane varises kokku. Selles olukorras otsustas ta end ohverdada ja üksinda tundrasse maha jääda. «Mehi võis päästa ainult viivitamatu lahkumine. Kui mu saatjatel² õnnestuks küllalt ruttu samojeedidega kohtuda, avaneks ehk võimalus ka mind ära tuua. Kui nad samojeede niipea ei leia, püsib ikkagi lootus, et nad ise eluga pääsevad. Ja kui samojeedid on juba talvelaagrisse lahkunud

¹ Täpselt nagu meie pool (pr. k.).

² Middendorffi saatsid sellel retkel neli meest.

ning kohtumist ei toimu, siis oleme saatusekaaslastena ühiselt hukku-
misele määratud.» Usun, et need rahulikud read oleksid meeldinud
Robert Falcon Scottile. Võib-olla oleksid nad niisama kuulsad, kui nad
oleksid jäänud viimseteks. Kuid Middendorff kandis Taimõril ülem-
šamaani tiitlit: loodusteaduslike vaatluste kõrval ravis ta päevast päeva
inimesi. Ta oli arst, Tartu ülikooli diplomiga arst, kes viie aasta eest
oli oma väitekirja motoks valinud Chamisso lause: «Neile, kes ihkavad
näha tsiviliseerimata maailma, soovitan ma muretseda doktorikraadi
kui kõigiti mugava reisikübara.»¹ Ta ei liikunud tundras assessori kom-
bel, vaid omainimesena, ning on liigutav teada, et vana Toitšum ruttas
teda päästma, pöördus lumetormi tõttu tagasi — ja asus uuesti pääste-
retekele, mis pidi kõigile tunduma matuserongina: kusagil kaugel põh-
jas, kaljuses tundras, mida katsid sügavad hanged, elutus maastikus,
mida nganassaanid usuliste eelarvamuste tõttu kunagi ei külastanud,
sügavas kaljupraos, mis oli mattunud ligi kolme meetri paksuse lume-
hange alla ja mida tõenäoliselt ei õnnestu enam leida, hingas viimaseid
tunde tema sõber, kelle nimegi ta vististi ei osanud hääldada. Midden-
dorffil oli kaheks päevaks koeraliha, tema valge pointeri, Eestist kaasa-
toodud truu sõbra liha, aga nüüd oli juba kahekümmes päev... «Mind
haaras kirjeldamatu hirm hulluksminemise ees, hirm pigistas südame
krampi, muutus väljakannatamatuks. Teadvus oli mitme päeva kestel
kaunis segi paisatud, sest olgugi, et ma iga üksikut päeva püüdsin üles
märkida, olin siiski kahe ööpäevaga eksinud, nagu hiljem selgus.» Loo-
tuse kaotanud Middendorff astub meelegeitliku sammu, mis oleks või-
nud saatuslikuks saada: viimaseid jõuvarusid kokku võttes roomab ta
kaljupraost välja ja hakkab lõuna poole komberdama. See oli ime, et
nad kohtusid — Taimõri tundra on mäGINE —, kuid puánt on muus:
nad kohtusid ja pöördusid kaljulõhendisse tagasi, sest Middendorff
tahtis oma «parimat termomeetrit» päästa...

... Tundub, nagu oleks vihm Taimõrist üle käinud. Poolsaar läigib
ja leegitseb otsekui asfalt pärast suvist äikest, võrdlused siit lennuki-
istmelt on soojad ja esteeditsevad. Asjatult püüan kujutleda kalju-
mägede vahele suletud järve, mis aeglaselt kattub kohutava jääga,
kaljusaartega hiidjärve, mille vastaskallas kaob silmapiiri taha. Selle
asemel terendab tugitoolist vasakul neem, kuhu Middendorff ei jõud-
nud, kuid millele ta andis Tšeljuskini nime...

Ent tahaksin osutada veel ühele olulisemale, vahest kõige olulisemale
joonele selle hämmastava inimese karakteris. Südame avarusega käis
käsikäes pilgu avarus. Seistes kahe jalaga keset oma vastuolulist ja
valulist aega, ulatub ta nägema kaugesse minevikku, kus on peidus
paljude probleemide juured, veelgi enam aga kaugesse tulevikku, kus
ta loodab näha inimpüüdluste kuldseid vilju. Külmast ja näljast nõr-
kenud ajus töötas optimistlik mõte, mis jõudis meiegi päevist kaugele

¹ Raamatus «Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist I» (Tln. 1968) on see Midden-
dorffi humanistliku ellusuhtumise mõistmiseks oluline moto kahjuks pea peale
pööratud; lk. 154 loeme üllatusega: «Ma ihkan näha tsiviliseerimata maailma ja
vahetaksin meelsasti oma doktorimütsi mugava reisikübara vastu» (!). Selline
«tagasi looduse juurde» õhkamine oli Middendorffile täiesti võõras. Teadust kui
progressi kõige olulisemat hooba ei olnud ta nõus vahetama ei sooblimütsi ega
troonipärija mentoritiitli vastu.

ette: «Jah, ma julgen väita, et siinsete kõrgete laiuskraadide all, kus ma praegu viibin, võiks isegi juurvilja edukalt kasvatada! Kuid ärgem mõelgem seejuures meie kliimavööndist pärinevatele tavalistele köögiviljadele. Nende asemel, nagu ma juba varem olen kindlaks teinud, tuleks kasvatada Kaug-Põhja taimi, millest mitmed liigid on vägagi maitsvad ja võiksid varakevadiste või hilissügiseste sortidena sobida koguni meie aedadesse. Aga igal juhul oleks paiksetele arktilistele ekspeditsioonidele väga soovitatav kasvatada Kaug-Põhja juurviljaliike.» See soovitus koputab kõigile sööklaustele Murmanskist Ueleni külani, koputab kahjuks hommegi.

... Niisugune oli see kahekümne kaheksa aastane noormees, kes ühel augustikuu keskööl jõudis suure vee äärde. Tal oli seljataga ligi kaks kuud kestnud paadirännak, ilma telgita, et koormat vähendada, ja pea-aegu ilma toiduta, sest kõik inimeseks vajaliku pidid andma kalavõrk ja tundra — nagu nganassaanidelegi. Mõistagi ei olnud tal kaarti. Niisiis jõudis ta suure vee äärde ja maitses seda. Vesi oli soolane. Middendorff kirjutab: «Aerutasime kogu jõust alanud tõusu ja järsu põhjatuule vastu... Suurivaevu jõudsime pangani, kuid see ei olnudki jäämägi, vaid tohutu suur valge kvartsirahn, mille jääminek oli surunud kaljusaare tippu. Kolmeteistkümnendal augustil kell kolm hommikul olime siis lõpuks siis Jäämere äärde jõudnud. Andsin saarele Baeri nime, ja läksime randa.

Saarel avastasime palkonni. Nüüd olin täiesti kindel, et mu ees on Laptevi ekspeditsiooni jäljed. Rannal vedeles kõikjal rikkalikult aju-puid. Vesi oli soolane. Meie ees avanes piiritu laht. Nii kaugele kui pikksilm võttis, nägin ainult avamerd, ei jälgegi jääst ega jääudust.»¹

Taimõri ekspeditsioon oli vaid episood Middendorffi kolmeaastases ekspeditsioonis, mille kestel ta läbis üle 31 000 kilomeetri. Paljude tiitlite ja autasude hulgas, mis talle kaela sadasid, oli Taimõri «ülemšamaani» kõrval ka Tartu ülikooli audoktori ja Tartu Loodusuurijate Seltsi auliikme tiitel ning Londoni Kuningliku Geograafia Seltsi Victoria kuldmedal, tolaeagne suurim tunnustus geograafiliste teenete eest, mis sai Middendorffile osaks niisama noorelt nagu aastakümneid hiljem Nansenile.

Nansenilt üksainus lause: «Selle neeme juurest pöördus maa itta ja moodustas laia lahe, mis sai nimeks Tolli laht.» («Frami» pardal 7. septembril 1893.)

Juttu jätkab kolmas koolivend, matrikli number 10 215, Eduard Toll, 1901. aasta: «See osutus võimsaks kvartsirahnuks... Pole vähimatki kahtlust, et tegemist on sellesama ränikiviga, mida Middendorff Baeri saarel nägi, sellesama pangaga, mida ta kirjeldas. Kui see peaks olema Baeri saar, peaks seda ju kinnitama Foma² palkonni leidmine! Mõne sammu järel ida suunas silmasin läbi «Zeissi» midagi onnivaremete

¹ Middendorff jõudis seega kaugemale põhja kui ükski tartlane enne teda — 75° 36' p. l.

² Kui H. Laptev 1741. aastal koerarakendiga Taimõri suudmesse jõudis, leidis ta sealt eest Foma-nimelise jakuudi küti, esimese ja viimase inimese, kes enne Tolli ekspeditsiooni neis paigus oli talvitanud. H. Laptevi ja tüürimees Tšeljuskini kaardid läksid kaduma.

sarnast. Ma pistsin sinnapoole jooksu, ja tõepoolest, see oligi väike lagunenu hütt, millest püüsid veel alumised palgired, ülemised olid sisse varisenud nagu ukседki, mis vedelesid hoone sees... Puhkasin palgi peal jalgu ja tundsin end õnnelikuna, et olin jõudnud Middendorffi kõige põhjapoolsema jäljeni ja et järelejäänud geograafilisi lünki täites mul avanes võimalus natukegi tasuta tänuvõlga oma õpetajale. — Kui kaunis siin kõik on selles läbipaistvas kesköövalguses, kui koduselt mühab meri, kui võimas on sinne loodus, kui armetu tema kõrval inime.» 30. augustil avastas Toll Taimõri läänerannikul (75° 54' N, 92° 59' O) lahe, millele ta pani nimeks Middendorffi fjord. Toll kirjeldab toda fjordi järgmiselt: «Lõunapoolsel silmapiiril kerkisid punakasroosa taeva taustal teravalt esile mandri mägede tumesinised pehmed kontuurid ja nende tippude kohal voogasid punakad ja kuldsed sulgpilved nagu tuulest piitsutatud tulesambad. Päikesekiir tungis läbi pilvede ja säratas esiplaanil tundra kitsaid triipe, siin pruunikalt, taamal violetset. Hallpruunist erodeerunud gneissist koosneva kalju-neeme jalamil, kus kaootiliselt segipaiskunud rahnud moodustasid varemtevälja, laotus rahuliku kaanena. lahte ajatud jää, sellal kui neemest teisel pool hoovusest kantud pangad poollaulvalt, poolkaeblevalt omavahel kokku rahisesid. Tuulevirras avameri kordas tema kohal madalalt rippuvate pilvede terashalli, mis lahesuudme poole violetseks muutus. Külmas tinahallis vees seisab «Zarja» liikumatult ankrus, päikeseketas kaob aeglaselt silmapiiril õhkuva tulemere taha, sinna kaugele, kaugele, kus on mu kodumaa!»

Meie looduseuurijate seas oli Toll kahtlemata suurim romantik. Ta on vastand Scottile — kui ma Scotti anglosakslikkust puritaanlikkust õigesti mõistan —, avatud kõigile kahtlustele, igatsustele ja nõrkustele ning samal ajal temaga üllatavalt sarnane oma kohusetundelt, veel enam aga tolle rahuliku väarikuse poolest, millega ta talub oma lüüasaamist ja astub vastu hukkamisele. Mõni kuu enne surma ammutab ta jõudu «Kalevalast», mille «Päeva tervitamise» ta jõulukuu pööripäeval oma päevikusse ümber kirjutab, lisades, et «pööripäeva on võimatu poeetilises vormis paremini kirjeldada, kui seda on teinud «Kalevala»»:

Kuu kuldne, kivista pääsid,
päeva kaunis, kalju seesta,
tõusid kuldsena käona,
hõbedase tuikesena
elukohta endisesse,
matkadelle muinastelle.

Tõuse ikka hommikulla
pärast päevada tänastki!
Too meile tervista hüvada,
saada saaki saadavalle,
püüki pöialde lähele,
õnni meie õnge otsa!
Käi nüüd teeda terve'ena,
mahedana matkadasi,

tee oma kaari kauni'isti,
pääse öhtulla ilojele!¹

Tolli päevikut lugedes tekib kahtlus, kas see olekski avalikkuse ette pääsenud, kui uurija oleks ellu jäänud. See on mu ees, kirjutuslaual, tūse kuuesaja kolmekümne lehekūljeline teos, mille sisekaanele on lese kāega kirjutatud neli pleekinud rida: «Minu armsale proua Walterile sūdamlikus kiindumuses. Emmy Toll. Tartus 26. V 1910.» See on lese pūhendus lesele: laevaarst ja zooloog Hermann Walter, matrikli number 12 232, oli neljas koolivend, ja viiendaks oli astronoom Friedrich Seeberg, meie kunagise eesti-saksa sōnastiku koostaja vend, kes samuti hukkus. Tahaksin osutada Emmy Tolli² mehisusele, sest niisuguse raamatu peaaegu kārbeteta avaldamine nõuab peale muu ja eelkōige mehisust. Juba Tallinnast lahkudes oli Toll kojuigatsusest haige, ning igatsus nāris teda öhtust öhtusse kolme aasta kestel. Otsuste langetamine oli talle sageli piinavalt raske, ja vōib-olla just sellepārast ta langetas otsuse alati raskema vōimaluse kasuks. Jah, oleks pāeviku asemel sāilinud üksnes laeva logiraamat oma kiretute sissekannetega, arvatavasti nāeksime «eeskujulikult tegutsevat kollektiivi», kes oma rahuliku ja plaanipārase tōoga kustutas Taimōri loodetipus ja Uus-Siberi saarestikus mitmed valged laigud ning andis dr. Walteri sulest kaks klassikaliseks muutunud uurimust artilise vōondi linnustiku kohta.³ Nūūd aga ei saa lahti tundest, et Tolli pidevalt jālitas tume aimus eelseisvast hukkumisest. Oli ta ekspeditsioonidest vāsinud? Kui sageli olen pidanud «Estonia» korporatsiooni aastapāeva pūhitsema üksinda Pōhjas, kurdab ta 20. septembril, ning sūnnipāeval kirjutab ākki vaatlusandmete vahele: praegu tuleb tūtar koolist, kōnnib ūle Toomemāe... Ta tōötab, juhib, kāsutab, sooritab polaarōös koerarakendi ja ūhe saatjaga kaelamurdvaid ekspeditsioone, millega tana ei saaks hakkama ūkski olūmpiavōitja, ta pilk ei pōõrdu kordagi āra mūūtiliselt Sannikovi maalt, kuid mōtted astuvad lakkamatult ūle kodulāve. Oli see nōrkus? Hoidugem hindamast: meil pole vōrdlusmaterjali. Ta usaldas oma pāevikut, arvates, et peale tema seda keegi ei loe. Kas ta erineski Scottist, tollest Scottist, keda me ei tunne?

Middendorffi lahest on veel teinegi kirjeldus: «See madal kaljusaar, mille ūksikud suured gneissirahnud vedelevad kaldal nagu muistse varisenud kindlusmūūri ehituskivid, tuletab mulle elavalt meelde Tallinna lāānepatareid, mida ma poisikesepōlves nii sageli Rannavārava maelt nāgin: seal, paremat kätt asub sadam, selle taga lahesopis Kadriorg!... Ja nūūd — viimast korda sinuga koos Tallinnas! — Oleme sadamas, tōuseme mōōda treppi «Vellamo» pardale, — veel kord kūbaratega lehvitamist, sōprade «ōnn kaasa!», veel ūks pilk vanale kaunile

¹ 49: 379—422.

² Raamatus «Eestist pārit Arktika-uurijad» on temast millegipārast saanud Eveline, veel ūks nāide, kui ohtlik on ignoreerida algallikaid.

³ H. Walter, Ornithologische Beobachtungen an der westlichen Taimōrhalbinsel im September 1900 bis August 1901. St. Petersburg 1902.

H. Walter, Birds of the Eurasian Tundra. Mem. Boston Soc. Nat. Hist. 6, nr. 3, lk. 111—485, Th. Pleske publikatsioon, 1928.

sünnilinnale, Oleviste tornile, mis tõuseb üle müüride, üle kindlustornide... Fjordile, mille me avastasime ja milles me nüüd üheteistkümnendat päeva viibime, andsin ma Middendorffi auks tema nime. See on minu arvates kõigiti põhjendatud; esiteks oleme täpselt määranud tema asukoha, teiseks areneb edukalt fjordi ümbruse ja selle fauna uurimine, ja nii peaks nime andmine olema õigustatud. Ja kelle nimi vääraks nendes paikades rohkem jäädvustamist kui mitte Taimõrimaa esimese teadusliku uurija, Siberi-uurimise meistri Middendorffi oma?»

Aastase talvitamise järel täienes Taimõri kaart Baeri mäestiku, astronoom Seebergi ja doktor Walteri lahega ning väinaga, mis sai enesele «Zarja» kapteniabi ja hilisema kapteni Mattiesseni nime. Mannermaast kitsa väinaga eraldatud Taimõri saare lõunapoolseim tipp, kaugele merre ulatuv poolsaar, sai endale jällegi Middendorffi nime, kuid ka väina mandripoolsele neemele, mis asub otse Middendorffi poolsaare vastas (kõigest veerand tundi suuskadel), otsustas romantiline Toll anda nime, mis oleks seotud tema eelkäijaga: «Ma panen talle nimeks Hellenurme neem, tänulikult meenutades Alexander Middendorffi kaunist kodukohta, kus nüüd lihtsa graniitrahnu all puhkab selle rahutu vaimu maine põrm.» Jälgides pikkadel suusaretkedel lindude ja loomade liikumissuundi, pillas Toll oma päevikusse märkuse, mis ennustas kahekümnenda sajandi suurimat avastust Jäämeres: «Ma arvan, et Tšeljuskini neemest põhja pool peaks veel saari leiduma, kust need ja teised tulnukad pärit on. Tšeljuskini neeme kihtide kalle osutab põhja, niisiis tuleb selles suunas veel saari eeldada, ja vahest koguni mitte väiksemal hulgal kui Taimõri skäärides.» Severnaja Zemlja avastamine Esimese maailmasõja eelõhtul sai selle vahepeal unustatud ennustuse efektseks kinnituseks.

Veel üks katke:

«7. IV 1901. Palmipuudepäha. Täna öösel oli -30°C . On vaikne ja selge, imekaunis talveilm, rikkalikult valgust; päikese käes sulab juba. Palmipuudepäha kodu: Sa ootad teateid, ja kes teab, millal nad Sinu juurde jõuavad. Lastel on lihavõttepähad ja nad tunnevad rõõmu kevadest. Ojad vulisevad Toomemäelt alla, varsti hakatakse tänavatel kangidega jääd lõhkuma, raud kõliseb vastu munakive ning linn kajab lõökidest, mida ma noorestpeast nii tihti kuulsin ja mis hiljem mulle järele kajasid, manades silmade ette lähenevat kevadet, äratades igatsust pääseda loodusse, linna tänavate vahelt välja kaugesse laia maailma. Nüüd olen laias maailmas, oma eesmärgil, aga kui palju takistusi tuleb veel ületada, enne kui mu ülesanne on täidetud!»

Esimese takistuse ületas Toll alles 1. septembril 1901, neliteist kuud pärast ankru hiivamist: kell viis hommikul möödus «Zarja» kolmanda ekspeditsioonilaevana Nordenskiöldi ja Nanseni järel Euraasia kõige põhjapoolsemast tipust, Tšeljuskini neemest. Laev oli lipuehtes, Tšeljuskini auks anti saluut, «hommikusöögiks panin lauale pudeli Piper Heidsieck'it¹... ja kui siis Mattiessen vahilt saabus, lõbus nagu alati, lõin temaga kokku ja lasksin elada esimest kaptenit, kes vene laeval vene lipu all ümber Aasia põhjatipu on purjetanud».

... Unustasin Halldorilt küsida, kas ta tunneb seda traditsiooni, kas

¹ Liik prantsuse šampanjat.

see traditsioon on üldse säilinud. Me näeme vahel palju vaeva uute traditsioonide väljamõtlemisega seal, kus piisaks vanade säilitamisest. Tšeljuskini neem on ka täna, ka praegu niisama karmiks katseks-igale meremehele, ehkki laeva suutlikkus on tuhandeid kordi kasvanud — kui radarit üldse saabki võrrelda mastikorviga. Tea, kas «Viljany» on Tšeljuskini neemest juba möödunud?

Lennuk hakkab laskuma. Siiski, kes oli Mihkel Fuhrmann? Middendorff: «Akadeemia kava kohaselt oli mulle ette nähtud üksainus reisi-kaaslane. Nad tahtsid meie seltskonda võimalikult piirata, seda enam, et vahepeal laekunud esialgsed andmed seadsid küsimärgi alla võimaluse kaugemale edasi tungida; igal juhul hoiatati mind, et Kaug-Põhja karmides oludes võib iga ekspeditsioonile lisanduv liige maksma minna ühe laiuskraadi. Minu ainus saatja pidi enda peale võtma teatud osa mehaanilistest töödest. Neid esineb liigagi ohtrasti niisugustel reisidel! Minu valik langes eestlasele Michael Fuhrmannile. Ta oli ära õppinud zooloogilise saagi prepeareerimise ja osutus teekonna kestel nii andekaks, et võisin talle usaldada ka iseseisvaid meteoroloogilisi vaatlusi. Selleks jäigi ta hiljem vabatahtlikult maha ühte meie peatuspaika Ohhoota mere rannikul.»

Ja veel üks lause, mujalt:

«Täpsemad andmed F-i elu ning hilisema tegevuse kohta puuduvad.» (ENE II, 361.)

See õnneks ei ole õige.

HATANGA IGAVIK

See on suur jõgi, peaaegu meri. Ta on niisama liikumatu nagu tema kohale tardunud tohutu apelsinikarva päike ja hõgub talumatult. Madal vastaskallas paistab kauge, ebareaalse kriipsuna. On see hommiku-, päeva- või keskööpäike?

Olen jälle reisiija, seljakott jõeveerul, pesunöör põlvkõrguste vaevakaskede vahel, sokid, käterätt ja särk imemas endasse raskeid kiiri, pikutan, teen laisalt suitsu ning mõtlen kohvigi üles panna, lõhnavat oakohvi Hatanga ääres, kus sadakond aastat tagasi nendesamade mätaste vahel istus niisama vaba ja õnnelik Middendorff. Temalgi oli oma eelkõndija, ja sellel omakorda keegi, ja nii ulatub see rida kaugesse minevikku, ainult et me ei mõista iga kord enam jälgi lugeda, loeme neid üksnes paberi pealt, mitte maamättalt, mis praegu mu külge soojendab, ega vanadest lauludest või keeltest. Neis kohtaksime sadu põlvkondi, kes selle tühja tundra asustaksid tiheda ja käratseva rahvahulgana. Need oleksid nganassaaniid — Middendorffi assjad. Eestikeelne «kuusk» on nganassaani keeles *kua*, meie «peni» — *bang*. Sõnades elab mälestus ühisest päritolust. Astun selle ajakuristikute servale: milline kohutav sügavus! Võrtsjärve põhjakaldal, tean, elab kusagil talupere, kes mäletab Põhjasõda — mitte paberi pealt, vaid kogemustest. See üllatas, — aga miks ka mitte? Kõigest kaks ja pool sajandit. Siin jõe vaikselt kaldal on inimese mälu ületanud aastatuhandeid, vastu pidanud kliimavöötmete vaheldusele, looduslikele kataklüsmidele ja sotsiaalsetele keeristormidele, mille ulatusi me vaevalt oskaksimegi kujutleda. Ja kui kõik oli jälle vaikne, ütles ema ühel varahommiku-

LENNART MERI

sel hetkel oma pojale esimest korda: *kua*. Sellest hetkest lülitus väike inimene suurde (aga mitte lõpmatusse) vereringesse, mis üle neljaviiesaja põlvkonna ühendab teda ühe teise emaga. Ka tema ütles *kua* või midagi sellesarnast, ning selle sõna võtsime kaasa meie oma pikale teekonnale loojuva päikese maale.

Missugune paber suudaks võistelda keelemäluga?!

*

«Kõndisin pärioolu vaatama suure paadi nüüd juba auväärseid jäänuseid — see oli minu eelkäija Laptevi laev, mis tänaseks oli siin üle saja aasta losutanud. Leidsin, et ta oli üsna hästi säilinud. Kuuseplangud tõendasid, et ta pärineb Leenalt, ning ehitusviis kõneles niisama kaheldamatult hollandi meistri kasuks.» (A. Middendorff.)

*

Külatänaval ajasin poistega juttu. Ketsid, džiinsid, sviitrid nagu mis tahes vene, eesti või poola külas, aga tõmmud eksootilised näod, ronkmustad juuksed, tugevad põsesarnad. Küsisin nganassaanikeelseid sõnu. Nad läksid iga kord kärinal vaidlema, kuidas ühte või teist häälikut märkida, ja kui lõpuks olid kokkuleppele jõudnud, dikteeris neist üks. Kirjutasin suitsukarbile, nüüd märgin päevikusse ümber. Neil oli oma vaidluse pärast piinlik, ja lühemat kasvu noormees seletas:

«Emakeelt pole ma kirjutama õppinud. Ma oskan inglise keelt ja saksa keelt, aga näete, emakeelt mitte üks raas.»

«Aga kodus?»

«Kodus muidugi, kodus räägime ikka emakeelt.»

«Emakeelt peab tundma.»

«Selge, ega me loomad ole. Tulge kevadel põdrajahile, siis alles näete, mida oskame.»

Ta mõtles veidi ja lisas mõnevõrra ootamatult:

«Aga me kakleme kõvasti. Näete, nüüdsama lähen apteeki kaklema.»

«Heldene taevast — miks?!»

«Noh, hakkad seletama, mõni ei ole nõus, ütleb vastu, ja siis, nagu öeldakse, tuleb konflikt ja panedki ära.»

Me ei läinud apteeki, vaid kinno. Istusin noormeeste vahel, jälgisin, kuidas aknad tumedate eesriietega kinni kaeti — nii et ikkagi keskööpäike! — ja imestasin, kas meil üldse ongi veel inimesi, kes poleks kinos käinud. Vaevast, aga seda tuleks siiski kontrollida. Millise olulise dokumendi me saaksime, filmides niisugust inimest tema esimese kinoelamuse ajal! Raamat, elekter ja film on meil isegi kauges tundras nii igapäevased, et me ei oska enam hinnata nende mõju väljastpoolt. Ent nad vapustavad inimest mitte vähemal määral kui mis tahes piibliimed! Veel enamgi. Kusagilt meenub lugu eskimonoorukiga Baffini saarelt. Ta oli äsja lugema õppinud, ja siis ilmusid mingid tegeledased lugemisostust kontrollima. Noor kütt paluti kabinetti, pandi istuma, anti raamat kätte — «siit siiani!» — ja komisjoni hämmelduseks laskus tuppa täielik vaikus. Lõpuks tõstis noormees pilgu raamatult, naeratas ja küsis: «Eks olnud huvitav?» Mitte keegi ei oskaks kirjeldada eskimonooruki ja raamatu vahel tekkinud salapärasest vahekorda.

LENNART MERI

Nganassaani keelt Sovetskaja tänavalt, kauplusetrepilt:

Nemõ: ema

Nemõ-ma: minu ema

Tanjara sõlõ? Nemõ-ma: Kes ta on? Minu ema.

Sugulusterminid. Arvsõnad. Jne.

Nganassaane on umbes 700 inimest, kellest üle 90% räägib emakeelt. Nende lähemateks naabriteks on jakuudid, neenetsid, evengid, eenetsid ja venelased. Nganassaanide arktiline majandus on õige algeline, põdrakasvatusest olulisem on metsiku põhjapõdra küttimine, mida omal ajal haaravalt kirjeldas Middendorff.

Siin küla taga, maiparaadide tribüüni kõrval otse Hatanga kõrgel kaldal seisab väike mälestussammas: «Igavene au sangaritele, kes hukkusid 1932. aastal klassivaenlase käe läbi.» Kümme nime — kogu rajooni juhtkond. Viimase nime järel märkus: jakuut, hukkus märtrina. Kui halvasti tunneme veel oma ajalugu! See on ju raamatu, elektri ja filmi hind . . .

Selja taga prõksub oks. Koer? Heidan pilgu üle õla ja võpatan ootamatusest. Karvane eksistentsialist on vaikselt mu selja taha hiilinud ja seljakoti juurde varitsema jäänud, too Dicksoni tulekustutajate sektiliige, võidunud vattkuues morn habemik, kes õigupoolest võiks minust nooremgi olla ja nüüd esimest korda suu avab, aga ta ei kõneta mind:

«Laiä taevalina sinal
mesikuldne pilvevoos.
Teised magavad, kuid mina
mõtisklen nüüd ööga koos.»

«Puškin?»

«Jessenin.»

Teeme suitsu.

«Dicksonilt?»

«Halmervongast.»

«Ma pole kuulnudki niisugusest kohast.»

«Kolm maja, jaam.»

«Ilmajaam?»

«Astrofüüsika.»

Ega minagi lobiseja ole. Pardid vuravad madalalt mööda, jõe kohal oma peatset rännukorda harjutades, suur tore kala lööb sulpsu ja paneb vee ja vaikuse kajama, siis tulevad pardid tagasi ja suitsupakk hakkab tühjaks saama.

«Komandeeringusse?»

«Õieti sõidan ma sünnipäevale. Erdeli jaama, kolleegi poole.»

Seda ma imestasin, et tal polnud pakke kaasas, isegi mitte portfelli, mitte midagi peale vattkuue.

«Paras tükk maad.»

«Kord aastas võib endale seda lubada.»

«Aga päriskodu?»

«Kamennostrovski prospekt.»

«Olete siis põline leningradlane?»

«Olin. Ma käin seal harva.»

«Miks nii?»

LENNART MERI

Ta pöörab pilgu keskoiselt jõelt, vaatab mulle esimest korda näkku, otse silma, ja pole võimatu, et habeme all midagi muigele tõmbub, kui ta vastab:

«Nagu te ise ei teaks: mulle meeldib siin rohkem.»

MEIE ILMASTIK

Ühel päikesepaistelisel hommikul ronin lennukist maha lagedal neemel, mis asub Laptevite mere tuulises lahes. Läänes, silmapiiri taga hargneb Leena delta oma tuhande saarega, pindalalt ainult pisut vähem Eestimaast. Seljataga tõusevad madalad, lagedad mägitundrud, Verhójanski aheliku karmid eelmäed. Ja idas, teisel pool lahe tumedat vett, seljaga vastu hämaraid kaljusid, mida ei ulatu veel riivama päikese madalad kiired, sätendab sadamakraanade tuledes vahepeal mitmekorruseliseks kasvanud Tiksi alev.

Tere jälle, mu vanad tuttavad ja uued! Seekord olete mulle väravaks Tšuktšimaale. Kes teab, võib-olla on isegi «Viljany» siin ja lõunaks kolin tagasi oma kajutisse?

Silm ei seleta reidil või sadamas seisvaid laevu, ja meeled ei seleta kaugusi. Alateadvus tegutseb endiselt Tallinna lainel, moonutades suuna- ja vahemaataju. Tallinnast vaadates tundub ju Võru väga kaugel, teisel pool Võru on juba Moskva ja Moskva taga Tšeljabinšk. Kaugused nihkuvad perspektiivis kokku, kaotades oma reaalse väärtuse. Joonlaud ja sirkel kaardi peal kinnitavad äkki, et Tiksist Ueleni külasse on pikem vahemaa kui Tallinnast Islandile.

Ei malda bussi oodata ja hakkan jala astuma. Mul on siin sõber, komsomolitöötaja Dima Sõrovatski, lõbusa olemisega jakuut, kes mind ühel tuisusel ööl lennuki peale saatis ja lahkumisel jakuudi *hoomuse* kinkis. Niisiis tunnen teed. Alevisse on ümber lahesopi viis-seitse kilomeetrit. Lind lõõritab kõrgel kahvatusinises taevas, peaaegu löoke. Rasked kallurid vuravad mööda, pritsides pori ja keerutades tolmu, kahte vaenlast, kes ainult tundrateedel sõbralikus üksmeeles elavad. Too jakuudi hoomus aga rändas edasi eesti muusikasse. See juhtus nii. Kui «Libahundist» filmi vändati, küsis Veljo Tormis, millisena kujutlen selle kauge nõialoo muusikat. Siis meenus mulle Jakuutias Nüüna jõe ääres kuulnud põdrakarjusemäng, vaikne ja pisut salapärane, nagu peabki olema metsamuusika, kus kõige tugevamaks heliks on ööllinnu tiivalöök. Kõheldes viisin jutu hoomuse peale. Ma ei kõhelnud tema jakuudi päritolu pärast. See peopesasuurune riist esineb kõigi metsavööndi rahvastel. Kord kuulsin seda isegi Karpaatides, veelgi erakordsemas ümbruses, sest ta kõlas varahommikuses vaikuses üle oru, mida täitis liikumatu udu nagu piimajärv. Mängijateks olid karjusetüdrukud vastasmäel, aga me jõudsime nende juurde alles poolteise tunni pärast, pidime selleks sukelduma piimajärve ja vastasnõlvast uuesti üles ronima. Vahepeal tõusis tuul, ja kui me lõpuks tüdrukute juurde jõudsime, kostis hoomusemäng kõigest kümne sammu kaugusele. Niisiis ei võimenda kunsti mitte elektroonika, vaid vaikus. Nendest mälestustest lähtudes soovitasingi «Libahundile» Dima Sõrovatski hoomust, ja kõhklesin ma üksnes sellepärast, et Veljo Tormise küsimus tundus mulle palja viisakusena. Kuid ta rajas kogu jaaniööstseeni hoomusele, mida

LENNART MERI

eestlased nimetavad parmupilliks, ja see kujunes vahest filmi kõige meeleolukamaks heliks. Sealt on see pill edasi estraadimuusikasse jõudnud ja populaarseks saanud. Kultuuriajaloo tasemelt vaadatuna on see kõik üsna igapäevane ja seaduspärane, illustreerides rahvuskultuuride lähenemist ja mitmekesistumist. Selles suurejoonelises liikumises osalevad miljonid inimesed ja esemed, kuid alati on õpetlik jälgida ühe märgitud aatomi rännuteed. Igatahes peaks see Dimale rõõmu valmistama.

Olen pool teed maha marssinud, aeg-ajalt mööduvate kallurite poole hääletades, kui äkki mu kõrval peatub «Willis». Uks paisatakse lahti, alampolkovnik ronib esiistmelt taha kapteni kõrvale, ja sõit jätkub. Ei tarvitse just psühholoog olla tajumaks, et sõit jätkub häiritud vaikuses. Nooruke autojuht ei tõsta silmi teelt: küllap ta võttis mu peale luba küsimata ja ootab selle eest peapesu. Selles mornis õhkkonnas tuleb hüpnootiline vaikus viivitamatult purustada, enne kui ta kuristikuks süveneb. Olen elus esitanud igasuguseid küsimusi, kuid sellel hommi-kul Tiksi lahe ääres meeleheitlikult jutuotsi sorides esitan niisuguse, mis mind ennastki hämmastab:

«Kas te eestlasi siinkandis olete kohanud?»

See, mööngem, ei ole just eriti veenev näide seltskondliku vestluse alustamise oskusest. Inglismaal on lihtsam, Inglismaal oleksime sunnitud vestelnud ilmast. Vaikus mu selja taga tiheneb pahaendeliseks ja ma süngestun veelgi enam. Pöördun taha parajasti hetkel, kui kapten pilgu alampolkovnikult ära pöörab ja imelikul häälel küsib:

«Miks see teid huvitab?»

Mu parem käsi hakkab iseenesest kobama kaarditaskut, kus mu isikut tõendavate dokumentide näol on varjul mu hea nimi. Läbitungimatu näoga alampolkovnik hakkab vaiksest naerust vappuma. Ma ei tea veel selle põhjust, aga see ei ole sardooniline naer.

«Saagem siis tuttavaks,» ütleb ta eesti keeles, «Artur Neier.»

Nii viisi saan tuttavaks Tiksi sõjakomissariga, ja autojuht, kelle kõrval olestan enam ei õheta, püüab olukorra kokku võtta ühte lausesse:

«Ega te seda vist küll ei oodanud?»

Ma ei taha talle pettumust valmistada ja noogutan. Hakkame linna jõudma ja ma ei jõuaks niikuinii ära seletada, et reisimiselt selliseid kohtumisi just oodataksegi. Reisimine tihendab aega ja kohtumiste tõenäosust ja vahel harva aitab isegi loll küsimus sellele kaasa. Ning praegu, auto aknast Tiksi lahte jälgides, mida järjest enam varjavad möödavilksatavad neljakorruselised kivimajad, elan mõttes läbi ühe teise kohtumise ja näen lahe vaikselt pinnal peegeldumas kolmemastilise kuunari kaunist siluetti. Varasematel Tiksi külastamistel ei tundnud ma piisavalt tema ajalugu. Seepärast kohtan geodeet ja meteoroloog Th. Mattiessenit siin esimest korda. Taimõri lahes ülendas E. Toll selle mehe «Zarja» kapteniks ning viisteist kuud hiljem, Kotelnõi saare juures «ekspeditsiooni ülema äraoleku ajaks või tema hukkumisel», ekspeditsiooni ülemaks. Mattiessen tõi oma laeva Tiksi lahte, mille rannik siis veel oli asustamata. Seejärel kadus ta mul silmist, et veidi enne surma uuesti esile kerkida, ikka siinsamas Põhjalas, millele ta jäi truuks ka Kodusõja keerises, emigratsiooni pagevate või valgekaarti koonduvate kolleegide kiuste. Mattiessen lõpetas töö, mida Toll oli

alustanud: uuris Leena deltat, mõõtis selle harusid, kaardistas Tiksi lahte ja avastas Sogo kivisöelademe, tulevase meresadama energeetilise baasi, tänu millele me praegu siin linnatänaval üldse sõidamegi.

«Kus me teid maha paneme?» küsib autojuht.

«Kohviku ees,» vastan, teades, et see on hea nali.

Kuid auto peatubki kohviku ees.

«Kunas me kohtume?»

PIDU HAUDADEL

«Täna lõpetame, homme anname lennuki üle ja ülehomme oleme Moskvast ning sõidame puhkusele. Viimati ei läinud mul Pärnust päramootor käima, pilgutasin väimehele silma...»

Üks härrasmeestest, umbes neljakümnene, harjassoeng, päikesepriilid, tumesinine särk, on kapsad peeneks lõiganud ja kõnnib nüüd äädikapudeliga edasi-tagasi.

«Milleks see lihunikunuga pliidi kohal?»

«Et teisest piloodist jagu saada. Saate aru, istume daamiga sööklas, ajame viisakalt juttu, trallalaa-trallalaa, äkki vajub Žora meie juurde — vabandage, seltsimees komandör, meelet läks ära, kui vana teie lapselaps on? Kas te olete nii alatut karakterit näinud? Oh Žora, Žora!»

Žora tunnistab oma komandöri sõnuseletamatu etteheitega nagu ülekohtuselt sugeda saanud kutsikas. Siin on kindlad ampluaad ja rollide jaotus. Nad tunduvad ühevanustena nagu kõik inimesed, kes on kaua aega koos tööd teinud, lõbutsenud ja ohu pikkadel silmapilkudel teineteisele lähenenud.

«Kuule, meil on mingi müra,» hüüab Jura, ja rollid on jalamaid muutunud. Komandöri pilk liigub üle hääletult võbisevate osutite, kabiini sigineb vaikus, kahekõne jätkub žestide ja pilkudega, käed kompavad lülite ridu, ja äkki komandör hüüab — aga nüüd on ta jälle Jura:

«Ventilaator, kuramus, logiseb!»

Tüürimees pistab pea sisse:

«Nabani on jäänud tuhat kuussada kilomeetrit.»

Ja asetab väikese pabeririba Jura ette, kelle nägu vajub tõllakile:

«Mis... lolliks oled läinud või?!»

«Seda on meie kirjanikul vaja,» teatab see vana Mooses silma pilgutamata ja väljub enne, kui jõuan teda saapaga visata.

Meie all on Zarja väin — «Zarja» väin! — vasakut kätt Belkovski saar, paremat kätt Kotjolnõi, ja kursil 90° ületame praegu Walteri neeme traaversi.

«Reedel, 7/20. IX 1901... Täna viienda korda tabab «Estonia» aastapäev mind kaugel Põhjas ja sunnib pilku tagasi heitma ning kaaluma, mil määral ma olen truuks jäänud ideaalidele, mis on kätetud ühingu tunnussõnas «Virtus»¹. ... «Tänast päeva (aastapäeva) pühitse sin ma Stude² martsipanitoridiga, mis oli määratud kellegi lahke anne-

¹ Mehisus (lad. k.).

² Georg Stude — šokolaaditööstuse ja kondiitritoodete äri omanik Tallinnas.

taja poolt 1900. aasta esimeseks pühaks.¹ Panin ta lõunasöögiks lauale. Öhtuse teejoomise ajal kella kümne paiku palusin doktorit mõningaid «delikatesse» serveerida ja *Stokmannshof*i lauale tuua. Mattiessen jõudis koju alles viimase pudeli ajaks...»

«Esmaspäev, 5/18. XI 1901... Nüüd kipun sageli hinge tõmbama sellest «võitlusest», mulle meeldib karunahale pikali visata ja unistustele anduda, unistustele kaugelviibijaist — ja samal ajal on nii palju lähedasi kohustusi täita. Ongi saabunud talv, mis pidi mulle aega varuma töödeks, aga tööisu on vähenenud! Kas see on teise polaaröö paratamatu tagajärg? Aitab, pean ennast kokku võtma, et toime tulla ülesannetega, mis ootavad lahendamist, et võiksin niiviisi ka omalt poolt midagi lisada, selgitada kas või mõned tähed või märgid selles Looduse suures, raskesti kättesaadavas ja raskesti loetavas seaduse- raamatus, või siis vähemalt koguda materjali tema seaduspärasuste täpsemaks tundmaõppimiseks.

Ent kõigepealt mõtlen oma kohustusele hoolitseda meie väikese ühiskonna hea käekäigu eest, kes osalt teadlikult, osalt ebateadlikult teenib «teaduste templis»; mul on õigus rahul olla tema füüsilise seisundiga: toitlustamise eest on hoolitsetud nii hästi, kui seda siinsed olud lubavad, liikumist on meeskonnal rohkem kui vaja tööde tõttu värskes õhus, ja kui need otsa saavad, võib liikumiseks alati uusi põhjendusi leida. Ent vaimse seisundi heaks tuleb meeskonna huvides rohkem teha, et teda ühendaks tihedam side meiega. Seepärast pean soovitavaks, et meeskonnale esitataks rida loenguid, mitte üksikuid ettekandeid nagu mineval aastal. Näitemängu ettekandmiseks puudub meestel esiotsa veel tuju. Kuid püüan seda tõsta. Mis puutub meie «ülemisse seitsmesse», siis eelduspäraselt peaksime talve veetma seltsimehelikus läbisaamises, sest meid köidab ühistest ülesannetest tulenev ühine vaimsus, ja see on kõige tähtsam. Olen kindel, et igauks meist on elust palju õppinud, hiljem läheb igauks oma teed...»

Igauks läks oma teed.

Doktor Hermann Walter, arst ja bakterioloog, matrikli number 12 232, suri 21. XII 1901/3. I 1902 kella 10.30 ja 11.00 vahel meteoroloogiliste vaatluste ajal ja maeti kaks päeva hiljem Kotjelnõi saarel.

«Haud rajati kõrgtundras meie talvesadama suudme läänepoolse neeme kohal, kuhu suvel püstitasime navigatsioonimärgi. See on maastiku kõige kõrgem ja kõige kaugemalt nähtav koht...»

Kõik, mis oli kuidagi vastuolus ümbruse või loodusega, puudutas doktori tundlikke meeli nagu ebamuusika. Walteri maitse oli niisama range nagu Middendorffil, tema eeskujul. Arvan mitte eksivat, oletades, et nagu Middendorffgi oleks ta endale hauamärgiks soovinud lihtsa kivi ja lühikese kirja.»

Vahetan teise piloodi välja, võtan tüüri üle. Tunnen rooli poolratta pehmet, läbihigistatud nahka sõrmeotste all ja aparaadi jumalikku kuulekust — nagu oleksid kõik närvide narmasniidid ükshaaval kokku sõlmitud lennuki noolja kehaga. Lennuk alistub peopesa kergele puudutusele ning heidab kauni kaarega külili, libiseb alla. Vaatan külg-

¹ See on vana traditsioon. Meeskonnale anti kaasa õnnesoovidega kingituspakke, ka võhivõoraste poolt, mis tuli avada sünnipäeval, tähtpäeval, suurte avastuste päeval jne.

aknast välja. Sel hetkel on need minu tiivad, ma tunnen neid oma abaluude vahel. Vana Mooses pistab pea juhikabiini ning tuletab südantlõhestava ohkega meelde, kui väga ta oma perekonna küljes ripub. «Inimene peab juhtima kõike, millega ta kokku puutub,» ütlen enda arust õige targasti, «alates kaamelist ja lõpetades lennukiga.» «Täpselt minu mõte,» lööb Žora põlema. «Sina, Žora, õpi kõigepealt oma naist juhtima,» lahkub vana Mooses torisedes, ja Žora mängib oma täpselt sisseharjutatud ampluaad: sinistes Tom Sawyeri silmades on taevanikisendavat solvumist, mille taga diskreetselt sillerdab vaikne rahulolu selle nii sageli korratud osa õnnestumise üle.

«Žora, kas olete juhtumisi kuulnud kellestki Walteri-nimelisest?»

«Miks ei ole, olen küll, kelleks te mind peate?»

Igaüks läheb oma teed?

*

Viimastel kuudel luges Toll Darwinit, Goethet, Baeri, Kanti, Middendorffi, Huxley't. Teda huvitas liikide areng, elu tekkimine ja elu häving. Uus-Siberi saarestik on mammutite kalmistu. Üks varasemaid uurijaid, keda me Kolõma jõe ääres kohtame, märkis, et kütid on Uus-Siberi saarelt aastast aastasse mitusada puuda mammutikihvu toonud, ilma et varud oleksid vähenenud. Missugune salapärane katastroof lõpetas selle liigi elu? Nagu oleksid loomad une pealt tabatud, nii äkki oli saabunud surm, kõigile korraga, ja igikeltsas külmunud loomadel, kelle liha Toll juba varemalt oli praadinud, avastas ta maos seedimata toitu. Toll otsis lahendust surma mõistatusele, ka Siberi väikerahvaste väljasuremisele, aga tema arutlused põimusid ikka sagedamini tema enda saatusega ja ülikoolikaaslase surmaga. Ta usaldas päevikule teate, et kavatseb kirjutada raamatu Middendorffist, milleks materjalgi on osalt koos, ja raamatu Eesti ajaloost: «Kodumaa-armastusest tulenevate kohustuste hulka kuulub seegi, et oma kodumaad maailmale tõetruult tutvustada, pärast seda, kui oled iseennast põhjalikult tundma õppinud.» 1901. aastal jõudis «Zarja» Bennetti saare lähistel jääservani, ja kui ootamatu tuulepuhang uduesriide paotas, avanesid mõneks silmapilguks kõrged kaljuseinad ja sätendav igilumi. «Jah, see on kaunis, siin võib isegi muskushärgi olla,» olid olnud dr. Walteri sõnad, ta oli kirglik kütt. Kuid laeva söevarud olid lõpukorral, ja talvitamise ajal küpses Tollil plaan kevade tulekul tungida Bennetti saareni kelgu ja paadiga. Ta valis oma kaaslasteks astronoom F. Seebergi, evenki pärisnimega Omuk (Nikolai Protodjakonov) ja jakuut Tšitšagi (Vassili Gorohhov). Ta kirjutas päevikusse järgmised read: ««Kui palju varandusi on peidus Lõunamaal! Kuid üksainus Põhjala väärtus veab mind nagu võimsa magnetiga tagasi.» (Goethe.) Ainus tee Sinu juurde viib üle tolle «võõra sadama» Bennetti saarel.» Kaks nädalat hiljem pakkis Toll oma päeviku plekk-karpi, tinutas selle kinni ja andis Th. Mattiesseni kui ekspeditsiooni uue ülema kätte hoiule. See saatusliku väljanägemisega plekk-karp rändas aegamööda läbi Siberi, jõudis 1903. aasta talvel Teaduste Akadeemiasse ja mõni aeg hiljem, ikka veel kinni tinutatult, Tolli kirjutuslauale Tartusse, kus Emmy Toll ta avas. Päeviku esimeselt leheküljelt luges ta: «... Ekspeditsioon, mida ma nii

LENNART MERI

kaua taotlesin, on alanud. Algas? Kas see on õige sõna? Kus oli algus? Kas see oli siis, kui ma 1886. aastal Sannikovi saart nägin? ...»

Laupäeval, 23. mail/5. juunil 1902 lahkus Toll oma kolme kaaslase seltsis «Zarja» talvituspaigast Kotjolo saare läänerannikul, ja seitsaadiik pole neid enam nähtud. Koerakelkude ja süstadega liikudes jõudsid nad Uus-Siberi saare Vössoki neemele ning läksid sealt merejääle. Paar nädalat hiljem tõusis torm ja purustas jää, kuid ekspeditsioon triivis pangal edasi põhja poole. Toll laskis veokoerad ära tappa. Viimased paarkümmend miili ületati süstadel. 21. juulil/3. augustil astusid mehed maale Emma neemel, kus seati kividest kokku meremärk, mille tippu püstitati süstamõla ja jalamisse peideti pudel sedeliga: «21. juulil jõudsime süstadega õnnelikult maale. Täna asume teele piki idakallast põhja poole. Osa meist püüab seitsmendal augustil olla selle koha peal. 25. juuli 1902, Bennetti saar, Emma neem. Parun Toll.» Kokkuleppe kohaselt pidi «Zarja» neile selle aja paiku järele tulema. Uurimistööks jäi veidi üle kahe nädala. Küllap nad ootasidki Emma neemel niihästi 7. augustil kui paljudel teistel päevadel, ent jääolud osutusid sellel aastal ebatavaliselt raskeks, ning 140 kilomeetri kaugusel Bennetti saarest oli «Zarja» sunnitud tagasi pöörduma. See sündis 19. augustil/1. septembril, kuid Tolli rühm ei saanud kunagi teada, et sel päeval pööras ka saatus neile selja. Esmaspäeval, 26. augustil/9. septembril lisasid nad pudelisse Bennetti saare täpse kaardi, millele on märgitud nende laagripaik. Kaardil on pealkiri: «Meie otsijatele: Tere tulemast saabumise puhul.» Ent siis leidsid nad saare idarannikul soodsama paiga ajupuudest onni ehitamiseks, ja astronoom Seeberg võttis veel kord ette teekonna Emma neemele ning jättis pudelisse täpsustava teate; selles on juba fataalsust: «23. X 1902, neljapäev. Meile osutus sobivamaks ehitada maja kohas, mis siin paberilehel on märgitud. Dokumendid asuvad maja sees. Seeberg.» Seeberg pidas silmas Tolli vene- ja saksakeelset aruannet Teaduste Akadeemia presidendile, kelleks tollase traditsiooni kohaselt oli Vene suurvürst Konstantin. Toll hindas saare pindala «mitte suuremaks kui 200 ruutkilomeetrit» ja kõrgust «mitte üle 1500 jala», iseloomustas kivimeid, kasiinat loomastikku ja linnustikku. «Uduse silmapiiri tõttu jäi maa, kust need linnud tulid, niisama nähtamatuks nagu Sannikovi maa möödunud aastal laevasõidu ajal,»¹ kahetses Toll ning teatas, et nad samal päeval, 26. oktoobril/8. novembril asuvad tagasiteele. Nad olid Bennettil viibinud 97 päeva. Peale muude omaduste iseloomustab Tolli teadlase põhjalikkus, mida asjatundmatud võiksid nimetada pedantsuseks. Kõigepealt lisas ta aruandele üksikasjaliku nimekirja instrumentidest, mida nad olid sunnitud maha jätma. Siis asetas ta aruande koos Pistori ringhorisondiga puust kasti, õmbles kasti purjeriidesse, ladus onni põrandale kasti ümber kivikuhila, ning alles sellest hetkest peale, kui käsi oli paigale asetanud viimase kivi, ümbritseb teda pimedus.

Sada meetrit, seitsekümmend viis, viiskümmend, nelikümmend, — ja meile sööstavadki vastu polaarjaam, kahe aknaga, valgeks lubjatud

¹ Nüüd on teada, et linnud ületavad sageli kogu polaarbasseini.

majake, kuur, ajupuudest kokkukantud aidakoomits, ja meist kõrge-
malt vilksatab mööda raadiomast. Lennuk on lõhkemiseni mürinat täis.
Kui ma taha jõuan, lendab postipakk juba läbi õhu, pardamehaanik
lööb kähku ukse kinni, vajub toolile, nina raamatus. Niisama lihtsalt
see käibki, ja esimese hooga unustad, et side Suure Maaga on siiski
ühepoolne. Ka kirurgid on nõndaviisi välja hüpanud, langevari sel-
jas, aga tagasi jõudmine on väldanud kuid, vahel terve aasta.

Minagi vajun toolile — ja äkki ei usu oma silmi. On see nüüd kata-
stroof? On see nüüd lõpuks käes, mida otsisid? Sest nägin selgesti ja
olin sekundi murdosa vältel veendunud, et järgmisel hetkel riivab len-
nuki võbisev tiivaots kaldajärsakut, ja siis ehk näen ja võib-olla isegi
kuulen oma Big Bangi, heledat leeki, rusude aeglast hõljumist läbi
õhu, mis äkki on täis prügi ja sodi ja inglitiibade ehmunud plaginat.
Parempoolsete akende taga tuiskab meeletul kiirusel mööda tundra
kõrge martsakallas, me ei ole posti heitmise järel mitte kõrgust võt-
nud, vaid kõrgust kaotanud, lennuk ripub mere kohal, tiib vastu pank-
kallast, mille lõhedes vilksavad mööda samblikulaikude pehmed tutid
ja lillede kroonlehed, üksikud valged kroonlehed, nii et võiksin saatust
ennustada. Lähen Jura ja Žora juurde. Kõrgus viisteist, sähvab Žora
ega pööra pead, ei pööra pilkugi ära. Lennuk kihutab piki sirget ja
siledat liivaranda, mis kitsa triibuna palistab saare kõrget kallast, kihu-
tab nagu auto, ja niipea kui ma näen kahte kätepaari tüüridel, osutite
sujuvat voogamist, rahulikku, nagu lainetav rukkipoold, niipea kui näen
valget teelinti, mis kaob lennuki kõhu alla, saapajälgi liival, ajupalke
ja juurteräga, sõmera kruusa pruunikat riba veepiiril ja vett ennast,
mis mõni meeter enne meid äkki kaotab oma läike ja lööb virvendama,
nagu polekski me enam hunnik metalli, vaid tuul ise, — niipea kui ma
seda kõike näen, tean, et mul on hullupööra vedanud, sest olen sattu-
nud nende kahe poisi peole, hüvastijätupeole, millest nad pigistavad
viimase välja. See siin on kiirusepidu, täpsusepidu, ja küllap ka ohu
kiire likvideerimise pidu. Lennuk on silmapilguks kaotanud kõrgust.
Nüüd on lend stabiliseerunud, aga senikaua kui jätkub liivarand, ei raatsi
kumbki esimesena liigutada roolikangi. See on nagu lummus, see ongi
kiiruse lummus, ja kui me sööma läheme, ei raatsi isegi Žora tükil ajal
suud paotada.

«Kuidas te sellisel hetkel töötate?»

«Intuitsioon,» raputab Jura pead, «ainult intuitsioon.»

Nagu alati, et ütle sõna mitte midagi.

*

Ees on jää ja selle kohal sinkjas udumüür, peaaegu õõ.

«Mis tulema peab, tuleb niikuinii! Kõige lihtlabasemate asjade puhul
oleneb palju valikust ja tahtest: Kõige kõrgem, mis meile osaks saab,
kust tuleb see?»

Tolli perifraas Goethest.

Küllap nad hetkeks veel seisatasid onnis kivikuhila ümber. Te ei kujutle, kui vanamoeliseks inimesed siin Põhjas muutuvad, vanamoeliseks ja truuks. «Mis tulema peab, tuleb niikuinii.» Need sõnad võisid kõlada ka Emma neemel, kui merele mindi, ja veel mitmel muul puhul. Muidugi on need kõik oletused. Oli see uppumissurm? Näljasurm? Tabas see neid ükshaaval? Või öösel, ühekorraga?

Järgmisel aastal ei olnud Ida-Siberis ühtegi meresuutlikku laeva. Raskelt kannatada saanud «Zarja» vettis Tiksi lahes. Päästetööde korraldamine näis võimatu. Niisama võimatu näis «Zarja» vanemohvitserile päästetöid edasi lükata. Ta võttis «Zarjalt» paadi, et koos ekspeditsiooni pootsmani, allohvitseri ja nelja randlasega aerudel Bennetti saarele jõuda. Nad tulid selle pretsedenditu retkega toime, viibisid Bennetil kolm päeva ja töid sealt ära eelnimetatud dokumendid ning veendumuse Tolli ekspeditsiooni hukkumises.

Eduard Tolli ekspeditsiooni teaduslikud tulemused avaldati kolmekümne kahe köitelise sarjana.

*

Toll meenub alles siis, kui pool šnitslit on söödud. Tema järel meenub De Long: ilm oli sel päeval tuulevaikne, lumi sätendas, ja lume alt väljaulatuv konksus käsi paistis kaugele. Hetkeks tunnen ennast räbala. Aga kuivõrd me ei saa mineviku suhtes midagi parata, kuivõrd ta ühel või teisel viisil niikuinii meis edasi elab, leides või ka mitte leides meie tänastes tegudes ja tegematajätmistes oma mõtte või häbi, siis söön silma pilgutamata edasi. Raputan värsele kapsale peale pipart ja äädikat. Murran lahmaka kohevat saia. Žora toob kahe kruusiga teed: «Küpsistele pange moosi peale. Hea moos, vaarikamoos.» Vaatan hajameelselt välja. Aeglaselt, nagu trammi akna taga libiseb kolmesaja meetri sügavuses mööda tüüne Laptevite meri, siin-seal mõni valge laineharjake. Mõtlen: kui see ongi poisikeselikkus, kelle pagana asi see on? Ma näen siin ühe päevaga rohkem kui oma täissuutsetatud toimetuses terve aasta jooksul. Ei, seegi ei ole täpne, sest see on väiklane eneseõigustus, mille paikapidavusest mul õieti pole sooja ega külma. Mulle lihtsalt meeldib siin üleval, Jura ja Žora seltsis. Aiman selle eneseõigustuse sentimentaalset tagamaad. Kui ma praegu paudiksin kahe-mastilise kuunariga mööda Laptevite merd, oleks süda rahulikum: nii viisi liikusid mehed, kellest püüan kirjutada. Kuid see oleks halenaljakas anakronism, mis kõige vähem neile endile rõõmu valmistaks. Nende paatoseks oli maailma muutmine. Hüva, ta ongi muutunud. Kas just nii, nagu nemad soovisid, aga see pole enam nende asi.

«Meie lennuk on vist juba välja sõitnud,» arutab Žora.

«Teie lennuk?»

«Millega me homme Moskvasse läheme.»

«Sul mõtted kõik puhkuse juures puha.»

«Saatsime isegi radiogrammi, et tänaseks õhtusöögi viina ostetaks.

FRANCISCO DE GOYA

Ofort nr. 51 sarjast «Los Caprichos».
Nad kasivad end

¿No hay quien nos desate?

FRANCISCO DE GOYA

Ofort nr. 75 sarjast «Los Caprichos».
Kas meid siis keegi lahti ei päästa?

Muidugi kodeeritud. Ei saa ju eetris seletada, et nii ja naa, lippa poodi ja too káarakat.»

«Kuidas see kood siis kõlab?»

«Ehhee, see jäägu parem meie teada. Muidu paned veel kirja, ja siis...»

Lõpupeo kulminatsiooniks on ülelend deltast. Ma ei julge isegi tagantjärele hinnata, kui madalalt me lendasime üle selle kauni ja meeletu maastiku, milles vesi ja maa teineteisest sajakäeliselt ja tuhandejalgselt läbi põimuvad nagu mõnes Kama-suutra ürgses loomisaktis. Lennuk rappub otsekui munakivisillutisel, iga liivakühm, iga veeharu tabab võbisevaid kandepindu rusikalöögina. Haned tuiskavad meie vööri eest laiali, põdrad sörgivad eemale ja jäävad siis imestunult vahtima punast raudlindu, mis unnates rajab endale teed läbi selle kihiseva elu. Kui kauaks veel, oleksin pidanud mõtlema, kui kauaks veel teid, mu linnud, mu loomad, mu vaiksed rüvetamata jõekäärud? Kuid tunnistan, neil minutitel ei mõelnud ma siinse elu haprale tasa-kaalule. Olin liialt haaratud vaatepildi võimsusest, jahmatama panevast kiirusest, mida ei kohta maa peal ega taju õhus, paarisajakilomeetrise delta avarusest, mis isegi Aasia määtmete juures on erakordne. «See oli pilt, mida ma polnud veel kunagi näinud... Äkki valdas mind igatsus kodu ja oma lähedaste järele, kellest ma midagi ei teadnud. Mulle tundus, et Eesti on kusagil lähedal. Ja mis mind siis temast lahutaski? Seal, jõe mööda üles, kaugel teispoole sinavaid mägesid on Jakutsk»... Need ei ole minu igatsused, need on kolmekümneaastase Alexander Bunge noorema igatsused. Kusagil siin, Sagastõri saarel alustas ta uurimisreisija karjääri, mis pool sajandit hiljem lõppes Tallinnas Eesti-maa Kirjandusliku Seltsi loodusteaduste sektsiooni auliikme nimetusga. Tema käe all sai alguse Tolli saatuslik kiindumus Põhjalasse... Ja uskumatu, et kord kuus on Tartust siia saabunud post. Kirjad olid teel veerand aastat, kuid asi pole kaugustes, mis saja aasta eest olid kaugemad, ega tormides, mis olid tormimad, vaid päralejõudmises ja inimese leidmises selles maa ja vee hiiglaslikus labürindis. See looduse meeleheitlik kaitseliin inimese vastu elu nimel tundub nii keeruline, et siia sisenemine nõuab hulljulgest ja väljapääsemine sellele lisaks veel lõngakera. Deltaks on paarkümmend tuhat ruutkilomeetrit ja kül-lap niisama palju saari ja saarukesi, laide ja loode, älveid ja nuprikuid, mis tulvavetes lakkamatult ühinevad, poolduvad või hoopis kaovad, et järgmisest käärust uuesti esile kerkida liivarahuna või leetseljakuna. Kasinad pajuvõserikud kõrgematel kallastel pakuvad silmale vähe pidet, aegamööda kaob ruumi- ja kõrgusetaju, lõpuks isegi kiirus. Kui Zora käsiks välja hüpata, ootaksin eest leida kohevat rannaliiva, nagu vihisevalt kiigelt maha karates. Üksnes mõoteriistad manitsevad ette-vaatusele ja kinnitavad, et need tuvisuurused linnud, keda me enda ees uhame, on tegelikult toredad ja kiired luiged.

PAPID JA ŠAMAANID

Too jakuut, keda Wrangell kohtas, oli kaheksakümne kahe aastane elav, toimekas ning terve vanamees. Kuulakem, mida Wrangellil meile öelda on:

LENNART MERI

1505

«... Jakuudid minetasid oma kunagise kirjaoskuse ja väljavaate hari-
duse saamiseks siis, kui nad lahku löid oma hõimukaaslastest, tatarlaste
hordist. Niisamuti arvas ta (s. t. vanamees), et muiste elanud jakuudid
maades, mis hoopis enam lõuna pool, ning põhjendas oma arvamust
sellega, et omaaegsetes lauludes ja muinaslugudes on juttu kullast ja
kalliskividest, lõvidest, tiigritest ja teistest asjadest, mis nüüdsetele
jakuutidele, Põhjala kaugetele asukatele, kogunisti tundmatud. Üksik-
asju oma rahva muistest eluviisist ja tunasest isamaast ei teadnud
vanamees meenutada sellepärast, et need olla alles hoitud ainult lugu-
lauludes, mis kristliku õpetuse maksmapanekul koos šamaanlusega
kaotsi läinud.»

Nüüd teame, et see oli liialt pessimistlik vaade, kuid just selles pei-
tub katkendi väärtus. Kõigest paarkümmend aastat hiljem avaldas
Middendorff — jälle Middendorff! — jakuudi vägilasmuistendi esimese
katkendi, ja tänaseks on neid üles tähendatud kaheksakümne ümber,
igauks keskmiselt «Kalevala» mahuga. «Nürgun Booturi» näol sai
endale kirjandusliku aluse jakuudi rahvuslik ooper, mis on menukalt
etendunud ka Moskva laval. Võiksime vanamehe vabanduseks öelda,
et ta ei osanud ette näha jakuudi kultuuri sotsialistlikku uuestisündi.
See oleks täiesti väär. Vanamehe näol on meil tegemist haritlasega,
kelle sõnades kõlab mure oma rahva tuleviku pärast. Kuid tema pessi-
mism ei ole sugugi lootusetus. Ta lihtsalt ei usalda Wrangelli. Ta segab
jälggi ja püüab maha salata jakuudi folkloori erakordseid rikkusi, mis
tollal mõistagi ei olnud «kaotsi läinud». Traagiline on vahest see, et
ta vaikis Wrangelli ees, ära tundmata selles kahekümne viie aastases
noormehes — jah, keda? Rousseau õpilast? Või mereväeleitnanti?
Tsaari esindajat? Oma vaikimisega ta just aitaski kaasa jakuudi kul-
tuuri uuestisünnile! Õigeusk levis Jakuutias nagu mujalgi visalt ja for-
maalselt. Armukadedad papid süüdistasid selles oma võistlejaid, luues
legendi kõikvõimsast, imettegevast šamaanist, ning sattusid esimestena
iseenda lõksu. Vanamehe käsituses on šamaan laulik, pärimuste hoidja,
folkloori edasikandja. Rahvaluule pakkus muude väärtuste kõrval ka
oma eetilise süsteemi. Kuivõrd see tulenes kohalikest elukogemustest
ning oli lihtsam ja veenvam kui kiriku dogmaatiline õpetus heast ja
kurjast, osutus ta viimasest ka elujõulisemaks või vähemalt võistlus-
võimeliseks. Seepärast koondus kirikliku propaganda teravik koos
administratiivsete survevahenditega laulikute vastu, kes äkki osutusid
ülendatuteks ja pappidega võrdsustatuteks, sest historistlik mõtlemis-
viis ei ole kunagi olnud misjonitöö tugevaks küljeks. Meie vanamehel
oli piisavalt põhjusti Wrangelli ees vaikimiseks.

Tagantjärele on raske hinnata õigeusu misjonäride kaasautorlust sel-
les romantilises udus, mis šamanismi ümbritseb. Kahesaja-aastase tege-
vuse kestel pidid papid kuidagiviisi oma leiba õigustama. Juba enne
Oktoobrirevolutsiooni hakkas selguma, et šamanism on langenud
Euroopast imporditud paikapidamatute sotsioloogiliste skeemide ohv-
riks. Kuivõrd šamaani kujutati papi rivaalina, pidi ta temaga võistlema
ka jõukuse, sotsiaalse seisundi ja sallimatu mõttelaadi poolest. Ajalugu
on äärmiselt lihtne ehitada monteeritavast raudbetoonist, ning selline
ajaloohoone osutub mugavaks, sest ta on läbinisti tuttav. Selle skeemi
kohaselt on šamaan priileivasööja ning ta jäeti nõukogude võimu esi-

mestel aastatel kodanikuõigustest ilma. Etnograaf V. Tugolukov osutas hiljaaegu (1969), et šamaanid, vastupidi, rõhuvas enamikus kuulusid ühiskonna kõige vaesemasse kihti. Tuleb tähendada, et algelises ühiskonnas oli inimese ja jumala vahekord kodune ja usalduslik; selles ei puudunud isegi lustaka nõökimise varjund, mida saatis teadmine, et tegemist on kombe või rolliga, mida inimene, olenevalt olukorrast, täidab või mängib. Muidugi võis mäng kergesti üle minna realiteediks ja vastupidi. Cook kirjutab, et Alaska indiaanlased hoidsid oma puuslikke aukohal ja lubasid neid maha joonistada alles teatava tõsinemise järel. Samas aga nõustus igamees oma jumalat vahetama vasknööpide vastu: «Ma arvan, et oleksin võinud kõik küla jumalad ära vedada väga väikese hulga raua või vase eest.» Ja Bogoras lisab oma tähelepanekutest, et halva jahi või ebaõnnestunud kalaretkete järel andsid tšuktšid oma kojajumalatele kolki. Sallimatus ja loomalik tõsimeelsus sündisid katoliku, õigeusu ja islami kiriku rüpes alles pärast seda, kui vaimulikud talitused usurpeeris preesterkond, kes monopoliseeris inimese mõttevahetuse «teise ilmaga» ja kasseeris raha tema lootuste, murede, unistuste ja meeleheite vahendamise pealt.

Haritud ja mehine hüdrograafiakapten N. Kalinnikov esitab üsna skeptilise kirjelduse kuulsast tšuktši šamaanist, keda ta oma 1909. aasta reisil külastas. Kui meest paluti loitsida, laulis ta Kalinnikovi saabumise, Kalinnikovi läikivast priimusest, pahisevast sinisest leegist, ja etendusel, milles müstikamaias eurooplane soovis näha spiritistlikku seanssi, midagi üleloomulikku ei juhtunud, nimetab Kalinnikov oma võõrustajat petturiks. Kuid säärane improvisatsioon on vaimse loomingu kõige raskemaid vorme ja eeldab autori suurt kontsentratsioonivõimet, elavat tähelepanu, kohanemiskiirust, head mälu ja psühholoogilist eritlusoskust. Need võimed on muidugi arendatavad, vähemalt teatud piirides. Kui ma ei eksi, oli see doktor Sklifassovski, kes diagnoosis oma patsiente esimesest pilgust. Külastaja sulges enda järel ukse, ja arsti diagnoos valmis hetkel, mil külastaja võttis kirjutuslaua ääres istet. Doktor ei teinud saladust oma tööst. Ta pilk registreeris patsiendi rühi, sammu, naha, silmade ja huulte värvuse, hingamise ja häälekõla, käeraputuse ajal ka naha niiskuse, elastsuse ja temperatuuri ning veel parkümmend muud tunnust. Alateadvus varieeris ja kombineeris neid andmeid ning heitis kõrvale ebatõenäolised lahendid, kuni ring koondu ühele võimalusele. Raadiovastuvõtja remontimise käsiraamat on koostatud samasugusel põhimõttel. Muidugi eeldab see pikaajalisi kogemusi, ajutreeningut ja eritlusoskuse shipärest arendamist, kuid Sklifassovski professionaalsus ei ärata meis umbusku ega tahtmist seda müstiliselt seletada, nagu me šamaani puhul teeksim. Peame oma kaas-aegsete professionaalsust niisama enesestmõistetavaks nagu selle puudumist oma eelkäijate juures. Viga on muidugi meis: me segame ära tehnoloogia ja kultuuri, kui nii võib öelda.

Piirjoon lauliku ja šamaani vahel on minu jaoks üsna ähmane.

Šamaan täitis algelises ühiskonnas tähtsat funktsiooni: ta vahendas Aega — niihästi minevikku kui tulevikku. Ajabarjääri purustamine on inimese olulisemaid tunnuseid, mis ülendab ta bioloogilisest isendist sotsiaalseks olendiks. Šamaan oli kõigepealt laulik ja pärimuste säilitaja, elav sild minevikku, mida ta oma improvisatsioonidega lakkama-

tult tuleviku suunas edasi punus. Siit kasvas välja tema kõrvalharrastus, millel oli suur praktiline tähtsus: ravioskus. Kõik haigusetekitajad pärinesid tollaste animistlike arusaamade kohaselt Ajatust maailmast. Need olid vaimud, tšuktšide *kele*'d, esivanemate solvatud hinged, naabrite kadedad või vaenlaste kättemaksuhimulised hinged, lühidalt — minevik, mis ühel või teisel viisil tungis olevikku, elava inimese kehasse, põhjustades haigusi või surma. Seesugune maailmakäsitlus ei takistanud mitmete efektiivsete ravimenetluste omaksvõtmist (meenu-tagem Virchovit!) eriti neil juhtudel, mil psühhoteraapia, autosugestioonil või hüpnoosil otsustav osa võis olla. Võib-olla peaksime arutlema järgmiselt: keegi ei eita algeliste küttide suurepärasest professionalismist. Imetleme nende juures looduse täpset tundmist, looma või linnu harjumuste, käitumisviiside ja reageerimiste eksimatut ennustamist. Oleks äärmiselt veider oletada, et inimese tundmine sellele tasemele ei küündinud. Vastupidi, ta ületas selle, sest šamaani spetsialiseerumine oli kitsam ja nõudlikum küti omast, ja inimese väärtus tema jaoks mis tahes muust väärtusest kõrgem. See ei olnud humanistlik, vaid majanduslik kontseptsioon, mis sundis inimest märksa täpsemalt uurima kui põhjapõdra või hanekarja käitumist. Šamaanid jõudsid sageli üllatavate tulemusteni. Habarovski meditsiinitöötajate kongressil kahekümnendate aastate lõpul tunnistas doktor Beljavski, et paljud šamaanid ravivad meisterlikult närvihaigusi, ning surus kongressist osavõtnud šamaanil kätt nagu oma ametivennal.

Šamaan vahendas ka tulevikku. Sedagi tuleb teatava piirini mõista asjalikult. Pärimuste hoidjana lahendas šamaan umbes samasuguseid ülesandeid nagu meie ilmajaama arhiiv ilmastiku ennustamisel. Selle ratsionaalseks aluseks oli kõigepealt kogemus, mis oli pikaajalisem küti kogemusest, ulatudes mitme põlvkonna taha. Kuid siingi lisandub veel psühholoogiline taust. Jahi- ja kalastusretk, sõjatee või rännu algus olid kesksed sündmused, mis määrasid aastaks või aastateks kogukonna elu. Ennustamise rituaal vabastas teeasujad stressist, sisendas enesekindlust, andis kaasa aktiivse optimismilaengu, ja seda täiesti sõltumatult ennustuse tulemusest. Tšuktšid ohverdasid rännule asudes põtru ning jälgisid, kummale küljele loom langeb. Küllap nemadki teadsid, et põdral on vaid kaks külge ja tõenäosus jaotub võrdselt. Ent selle tõlgendus andis alati sama tulemuse: retk võib osutuda edukaks, ja see on hea; aga ta võib osutada ka ohtlikuks, ja siis on veelgi parem, et seda juba ette teatakse!

Šamanism on leidnud suurt tähelepanu ja risti vastukäivaid hinnanguid reisikirjades, belletristikas ja teaduslikes uurimustes. Šamaani on peetud šarlataniks, keda ei tule uurida, vaid ümber kasvatada. Teised on temas tahtnud näha parapsühholoogiliste vaimuannetega isiksust, kelle okultsesse kunsti jämedakoeline eurooplane ei suudagi tungida. Lähemal vaatlemisel ilmneb, et need agnostilised tõlgendused ei olegi vastandlikud, vaid üksteisega kattuvad — nagu äärmustega ikka juhtub.

Tahaksin siiski osutada metsade vaikusele, mis kirjutuslaua taga võib kergesti ununeda. Kõik eespool öeldu puudutab ju ainult nähtuse välist külge. Šamanismi põhjused, tema eeldused peituvad muus, peituvad metsade vaikuses ja inimese suurenenud tundlikkuses. Seda on lihtne öelda ja raske kirjeldada. Siberi asustus oli kümneid, sadu ja tuhan-

deid kordi hõredam Eesti või Belgia asustusest, kuid sellegipoolest inime-
mene elas ja rändas ega olnud sugugi meie jakuudi vanamehe kombel
veendunud, et peale metsade on veel lõvide maad ja peale tema veel
teisi hõime. See oli hõljumine läbi hõreda kosmilise lõpmatuse, mida ei
elustanud ükski suitsusammas, isegi mitte raadiolaine nähtamatu võn-
kumine. Meil on raske hinnata selle liikumatu vaikuse psüühilist taga-
maad. Asustuse hõredusega võrdeliselt kasvas inimese mõju inimesele.
Mida tähendab — olla tuhandeid kordi tundlikum? Vastus jääb saa-
mata, sest neid tingimusi ei õnnestu mitte iial enam taasluua. Peame
leppima töigaga: metsa- ja tundravööndi asukas oli sotsiaalsete kontak-
tide suhtes meist tundlikum, ta erines meist. Inimese nägemine, puu-
dutus, lihtne sõna — eriti sõna! — võis traumeerida, põhjustada šoki-
või transiseisundit. Wrangell ja mitmed teised reisijad on osutanud nn.
arktilisele hüsteeriale, patoloogilisele ülitundlikkusele, mida modernsel
ajal on püütud seletada teatud vitamiinide puudumisega. See ei ole
veenev. Seesuguseid ülitundlikkuse nähteid on nüüd teada ka kaugetelt
Lõunamere saartelt, kus kõik tingimused on erinevad peale ühe: asus-
tuse hõreduse.

Selles tundlikus inimmaterjalis kerkisid esile andekamad ja tundli-
kumad karakterid, kes sihipäraselt arendasid eespool nimetatud vaimu-
omadusi: kontsentratsioonivõimet, tähelepanu, mälu, psühholoogioskusi.
Nad kasutasid oma tundlikkuse tõstmiseks lihtsamaid psühhodeeli-
kume, eeskätt kärbseseeneleotist, sugestiivset trummirütmi, meeleolu-
kat hämarust ja nipikaid lavastusvõtteid. Kuid algus peitub siiski lau-
liku improvisatsioonivõimeis, tema võimused kuulajate üle, sõna võimused
inimese üle.

Wrangelli vestluskaaslase pilk ulatus jakuutide hämarasse mine-
vikku ja murelikku tulevikku. Ta vahendas aega. Tema teadmised osu-
tusid äraandlikult täpseteks: «muistne kirjaoskus», millest ta kõneles,
leidis kinnitust alles sadakond aastat hiljem, juba nõukogude ajal
(arheoloog E. Petri), ja selle aluseks oli orhooni tähestik. Kahtlust ära-
tab seegi, et ta väitis šamanismi kadunud olevat. Siin on tema koond-
portree, mille on maalinud poola revolutsionäär W. A. Sieroszewski,
kes möödunud sajandi lõpul viibis Jakuutias asumisel:

«Šamaani rühis on midagi erilist, mis võimaldas mul neid lühikese
aja järel eksimatult ära tunda teiste kohalviibijate hulgast. See erine-
vus tuleb tema näolihaste energilisusest ja liikuvusest, teravast silma-
vaatest, mis lovesse langemise ajal omandab ebameeldiva tuhmi läike
ja hullunud sädeme, kuid see jonnakas pilk erutab ja vapustab ümbrit-
sevaid inimesi. Šamaani ülesanded pole kerged, võitlus, mida ta peab,
on ohtlik. Loitsija, kes sellisesse võitlusse astub mitte niivõrd omakasu
kui ligimese kannatuste kergendamise nimel, ennast ohtudele õilsalt
ohvriks tuues, imetegija kutsumuselt, uskumustelt ja veendumustelt —
niisugune isik avaldab alati väga tugevat mõju.»

Šamaan suri, et oma vastuoludele voli anda ja taassündida luuletaja-
jaks ja teadlaseks.

KUIDAS SÜNNIVAD KIRDEVÄILA LINNAD

Selle asemel et hektari peal kõik kivid üles lugeda, veab Kalju Kilde-maa sajameetrise sihi ja loeb ära üksnes ettejäädavad kivid. See viis on küllalt täpne eeldusel, et siht on veetud äärmiselt juhuslikult. Niisiis torkasin pöidlaga riulisse ja sattusin ajalehetoi metuse arhiivis 1956. aasta peale.

18. 1. 1956. Side töötab jälle! Kaunis on Krasnoarmeiski alev öösel, kui ta särab elektrituledes nagu oaas keset mägede tumedat siluetti. Kaugelt kostab buldooseri te müra, ja äkki, ületades hiiglasliku vahe-maa, kõlab: «Siin Moskva!» Ning otsekohe tunned, et see mägede kes-kele eksinud alevik elab kodumaaga ühist elu.

4. 1. 1956. Ehkki punastele jarangadele määrati 400 000 rubla, «ei saavutatud kultuurmassilise ja kasvatustöö parandamist põdrakasvata-jate seas, halvasti tegeldakse kirjaoskamatus ja puuduliku kirjaoskuse likvideerimisega kohaliku elanikkonna hulgas.

Samal päeval: Mõned kolhoosid ja paljud brigaadid täitsid edukalt riikliku varumisplaanid.

15. 2. 1956. Kolhoosi «Terkiphat» toodi esimene maja. Kolm ööd-päeva põletasid tšuktšid mägedes lõkkeit, et traktoritele teed näidata. (Tahaksin sellele teatele eriti tähelepanu juhtida!)

5. 2. 1956. Ajalehes pealkiri: «Kus osta soola?» Pole külas, pole ka Pevekis. Nädal aega hiljem, 12. 2. 1956: Aioni kaupluses pole petrooleumi, pole leiba; sidejaoskond sai söimata, kui tahtis osta küünlaid. Juhataja Gubanov avab kaupluse kaheks tunniks, ja kaubad on sellel laisal mehel lume all.

13. 4. 1956. Võõrastemaja külalised peavad ise käima järvel jääd raiumas, et vett saada. Ja siia juurde 16. 5. 1956: Võõrastemajas magavad lähetatud kahekaupa voodis.

10. 2. 1956. Kolhoosi «Terkiphat» aastakoosolekule sõitsid kokku karjused. Neile näidati filme «Andruse õnn», peaosas Enn Adusson, ja «Vari ja valgus», peaosas Simone Signoret.

20. 3. 1956. Sanitaarnormide rikkujad võtta kriminaalvastutusele. Nõuda puhastustasu kõigilt elanikelt võrdset, koduperenaised ja lapsed kaasa arvatud. Kuu aega hiljem, 25. 4. 1956 on see seadusevastane korraldus tühistatud.

25. 5. 1956. Kehtestatakse administratiivvastutus «lärmmamise, kak-luste, sündsusetute ringmängude, söimusõnade kasutamise, kodanikele kangekaelse ligitikkumise, hasartmängude korraldamise ja tuleviku ennustamise» eest.

Alevinõukogu otsus nr. 27, 22. 6. 1956, punkt 3: «Keelata autodel Peveki alevis peatumine majade, kaupluste ja asutuste juures, välja arvatud peale- ja mahalaadimiseks.» Sama otsuse punkt 5: «Määrata autode ja siklite liikumiskiiruseks Peveki alevis mitte üle 15 kilomeetri tunnis.»

Nii sünnivad Jäämere ääres esimesed linnad.

NAGU TIIGI INTERNAADIS

Koputan uksele, mille taga minu arvestuste järgi peab elama Viktor Kupetski. Mehel on jalas pehmed flanellpüksid ja toasussid ning seljas

LENNART MERI

punaseruuduline pluus. Ta on keskmist kasvu, tahapoole kammitud tumedate juustega, naeruhimulise pilguga ja kuivatab taldrikut.

«Volodja saatis mind teie juurde.»

«Kumb Volodja?»

«Dicksoni oma.»

«Tulete Dicksonilt?»

«Tallinnast.»

«Te teete nalja.»

«Ei tee.»

«Istuge ometi. Kas söönud olete? Kus te peatute?»

«Vastastoas, Slava juures.»

«Ma ei tunne teda.»

«Mina ka mitte. Ta on teie raadiojaama insener. Koos saabusime.»

«Mis teid siia tõi?»

«Noh, tahaksin natuke ringi vaadata ja siis edasi sõita. Tahaksin Beringi väina jõuda.»

«Siis tulite küll valesti.»

«Miks?»

«Oleksite pidanud Anadõrisesse lendama ja sealt mõne laeva või juhusliku lennukiga edasi. Pevek on ju tupik.»

«Eks seda näe. Ma loodan Nemtšinovi peale.»

«Tunnete teda?»

«Veel mitte.»

«Ta on kaunis karm ülemus. Karm, aga õiglane, nagu raadios lauldakse. Võite ju proovida. Mis teid veel huvitab?»

«Näiteks ilmastik. See on ju teie eriala? Kuidas rahvas siin talvele vastu peab?»

Ta on mulle tooli loovutanud, täidab alumiiniumteekannu veega, asetab selle elektripliidile, pilgutab vandeseltslaslikult silma ja lükkab elektripliidi — nagu tehakse kõigis ühiselamutes — voodi alla. Istun nelinurkse laua taga, mis on kaetud noajälgi täistäksitud valge vahariidega. Laud, riul, kohvripealne, seinäärne taburet ja öökapp on täis raamatuid. Nende põhjal on võimatu tuletada omaniku eriala või huvisuunda, kuid need muudavad toa õdusaks ja mõjuvad julgustavalt.

«Ah et ilmastik?» irvitab ta mulle näkku, nagu oleksime vanad tuttavad, mida me õhtuks tõepoolest ka oleme. «Ah et ilmastik? Noh, märkige siis oma rohelisse kladesse, et Pevekis on temperatuuri aastane amplituud 80 kraadi ja Eestis 70. Juunis on Tšauni lahes 25% selgeid päevi ja Peipsil niisama palju, juulis meil 20%, Saaremaal 30. Absoluutne miinimum on meil miinus 50 ja teil miinus 35. Vilsandil on...»

«Te teate Eestist rohkem kui eestlased Tšuktšimaast.»

«Aga kas te seda teate, et Kiipsaare nukal Tagamõisas on laulvat liiva?»

«Pagan võtaks, seda ei tea isegi Juhan Peegel!»

Ta õngitseb voodi kõrvalt mingi ajakirja ja heidab selle laua peale.

«Ma töötasin Eestis hüdrograafilises ekspeditsioonis. Seal on mu artikkel Kiipsaare nuka laululiivast. Tahate lugeda?»

«Tahan küll, miks ei taha. Kas lubate, ma keedan teile nüüd kohvi?»

Rüüpage kohvi ja kissitame mõnutundest silmi. «Peaaegu nagu vanas

LENNART MERI

Feischneris,» ütleb see vemmilverst. Ta on nimelt põline piiterlane nagu enamik selle ranniku mehi.

KIRDEVÄILA PEREMEHED

Kupetski võtab kaardikepi, astub toolide vahelt kaardi ette ja hakkab seletusi andma. Pilgud pöörduvad seinast seina ulatuvale paari-meetrisele kaardile. Selle külge on nõpsikutega kinnitatud hulk väiksemaid ja päris väikesi pliiatsiga joonistatud skeeme, jääolude operatiivkaarte, mis sündisid mu silmade all kõrvaltoas, kus mulle Moskva inšeneri karulugu ette loeti. Laua taga ja seinte ääres istuvad vormipluuside ja õlakutega kaptenid. Tagumine toolirida jääb kummalisel kombel tühjaks. Surun enda nurka ja löön põlvel päeviku lahti. Pika laua otsas istub ülem Nemtšinov.

«Siin osutub meie prognoos õigeks,» seletab Kupetski nii lihtsate sõnadega, nagu räägiks ta eilsest ja mitte homsest päevast, «me ennustasime, et Billingsil on kaks kraadi alla normi, ja nii see ongi.»

Kaptenid noogutavad — nemand teavad, et see tähendab lisakütust, aeglasemat sõitu, raskemaid vahikordi.

«Severnaja Zemlja juures ennustasime üks kraad alla normi ja eksisime, tegelikult on kõik normis.»

Möistan, kui täpselt sobib Arktika kaubalaevastikule sõjaväeline termin: mereoperatsioonide staap. See ongi staabinõupidamine, kus rinde juhatajaks on ülem, staabiülemaks Viktor ja väeliikide komandörideks need tõsised, vaikivad, jäigalt poolpöördes istuvad kaptenid, kellest ükski ei tee märkmeid, sest see ainult hajutaks tähelepanu kaardilt, millesse on klammerdunud nende ainitised pilgud. Praegu avaneb nende ees jääluure ning kümnete ilmajaamade, õhusondide, hoovusemõõtjate ja naaberstaapide ühistest ettekannetest ja andmetest kokku seatud pilt homsest lahingutandrist, kus nad seisavad silmitsi oma põlise vaenlasega. See on väsimatu vastane, täna niisama julm nagu kümne või saja aasta eest, kuid ta kordab ennast. Ta ei korda väikesi taktikalisi rünnakuid, vaid strateegilisi lahendusi, ja need on siin toas teada veel enne, kui ta oma jõud on lahingukorda seadnud.

«Kuidas on läänebasseini perspektiivid?» löikab äkki vahele Nemtšinovi hääl. «Palun teid hoolega järele mõelda, sest lääne laevade aeglane tulek teeb tõsist muret.» Ta ei vaata Kupetski otsa, temagi pilk on naelutatud kaardile, nagu peaks ta sellega kahekõnet.

«Tuleb välja vedada,» lausub Kupetski kumedalt ja vahib oma ülemust altkulmu nagu tõrelda saanud koolipoiss. Siin on peidus nali, millest taban ainult nalja varju, kuid see libiseb üle toa ja paneb kaptenid naerma, kõige kaikavamalt Nemtšinovi enda. Ta on kiirete, järskude üleminekutega ning surub koosolekule peale värskendavalt ruttava tempo. Ta rusikasse pigistatud käed toetuvad lagedale lauale, mida ei kaunista värvilised pliiatsikimbud, märkmikud, õhikutõusvad inglid kantseliriistadest altaril, ja tema rahulikus liikumatuses on olukorra valitsemine. Ta on isegi noorem enamikust siia kogunenud kaptenitest, kuid ei tarvitse just psühholoog olla, et märgata mehe autoriteeti, isegi populaarsust. «Otsige Nemtšinov üles,» ütles Dicksonil Valeri Lossev. Oleksin ma vastupidises suunas liikunud, oleks Kupetski arvatavasti

LENNART MERI

soovitanud Dicksonil Mainagašev üles otsida. Praegu esitab kaubaveo abi ülevaate kaupade liikumisest. Ülem küsib midagi ja saab vastuseks arvude rodu. Keegi kaptenitest täpsustab tonne ja miile. Arvud, arvud, arvud. Ainsad paberid on seinal rippuvad kaardid. Nõupidamisel ei viibi ühtegi naist. «Palun teid tõsiselt rääkida lühemalt,» ütleb Nemtšinov, ja äkki ei naera enam keegi. Koosolekut juhatab ta isemoodi, kulmukibrutamise ja pilguga, täpse intuitsiooniga, nagu ühendaksid teda siinolijatega vandeseltslaste särtsuvad närviinidid ja teadmine, et keisri rongi õhkulaskmiseni on jäänud loetud hetked. Kas tõesti pidin Pevekis ära käima veendumaks, et maailmas ei ole ühtegi küsimust, mida ei saaks lahendada neljakümneminutilise koosolekuga? Tõsi, kapteni aeg on laeva aeg, ja viimane on täpselt mõõdetav rublades ja kopikates, mida tasutakse omast taskust. Võib-olla peaksime ka kuival maal tulu kõrval hindama iga koosoleku kulu — rublades, sadades tuhandetes rublades? Rubla kannustab, karakter kannustab. Tundsin järjest süvenevat poolehoidu selle mehe vastu. Nüüd on püsti tõusnud noor, lokkisjuukseline kapten. Käsi abiks võttes tõestab ta ägedalt oma õigust karavanist kiiremini liikuda; õigust näib tal niisama palju üle jäävat nagu laeval kiirust, varem valmisseatud võrdlused plahvatavad efektselt ja veenvalt.

«Palun täpsemalt,» ütleb Nemtšinov.

«Viimase ööpäeva jooksul tegime kakssada reeversit. Me liikusime kõige aeglasema käiguga, aga karavan jäi ikkagi maha. Niiviisi ma panen oma masina tuksi. Ükski masin ei kannataks seda režiimi välja...»

Ta naeratab poolehoidu otsivalt ja käsi joonistab kaare, nagu kutsumaks tantsule.

«Ei, kapten N. kahtlemata eksib,» ütleb Nemtšinov, pöördudes kõigi juuresviibijate poole, sest nüüd on talle selge, et tegemist on pigem psühholoogilise kui tehnilise probleemiga. Ta võiks naeratada, nagu tagumises reas mõned vanemad kaptenid käharpea sütitava kõne ajal naeratasid, kuid ta ei tee seda. Ruumi sigineb ebamugav vaikus, sellal kui ta kiretul häälel jätkab:

«Kapten N. kahtlemata eksib. Mehaanikute autoriteetse arvamuse järgi kannatab teie masin kakssada reeversit välja isegi ühe vahikorra ajal. Liikumise kord jääb endiseks, seltsimees kapten, sest teie äärmiselt distsiplineerimatu laevajuhtimine ei garanteeri teie õigeaegset ilmumist *rendez-vous*'le.»

Jõuan selle lause sõna-sõnalt üles märkida ja pean jälle imetlema täpset, pisut vanamoelist vene keelt, mis kaubalaevastikus valitseb. Käharpea vajub hämmeldunult toolile, nagu oleks ta külasimmanil kõigi nähes kõrvakiilu saanud, ja tema abitus näos hakkavad silmad vurinal vilkuma.

Siis tunnen endal nokkivat pilku ning kuulen ülema lausumas:

«Ja mis me selle eestlasega peale hakkame?»

KOHTUMINE ANDERSENIGA

Jääme hiljaks ja teeme sörki. Reidikaatri sireeni kuuleme sadama väravas, kust Slavat läbi ei lasta. Huvastijätuks pole aega. Jooksen heli

suunas, ronin üle söemäe, portaalkraanade kopad vuhisevad hämarduvas taevas, söekamakad potsatavad alla, keegi pistab kiretu virtuooslikkusega ropendama, ning söelasust alla veeredes silman kaid, selle ääres tühja praami ja praami taga teist, mille küljest reidikaater annab otsi ära. Vehin ja nad märkavad mind. Jalg jääb trossi taha kinni ja ma prantsatan praami põhja, mis õnneks on sile. Nad olid lootnud varem välja sõita ja vaikivad nüüd mornilt. «Number 903,» nimetan kaatri juhile oma aluse. Ta noogutab ega vaata mu poole. Mu laev kannab numbrit, mis niipea ei unune. «Külmutuslaevale,» oli Viktor soovitanud Nemtšinovile, ja nad vahetasid iseäraliku pilgu, nagu mulle näis. See on nimelt jõelaev, aga mis tähtsust sel on! Peaasi, et jõuan Beringi väina. Nii ma ka ütlesin. Reidil tõuseb õhtune briis. Ma ei olnud taibanud Viktorilt küsida veeväljasurvet, jõelaevade juures ei tule seda nagu ette, ja olen nüüd üsna imestanud, nähes «Viljany»-suurust laeva, mis lähenedes kasvab ikka suuremaks. See meenutab tankerit või lennukite emalaeva. Elevantiluukarva koketne pealisehitus on koondatud ahtritekile, laeva tagumisele viiendikule või koguni kaheksandikule, kogu ülejäänud osa, nii palju, kui madalalt kaatritl ulatub vaatama, on kaptenisillast võörini laudsile ja tundub õige suur. Alus õõtsub laisalt lainetel, kannab võörimastis ankrusoleku musta märki ja on pime. Teeme tiiru ümber laeva, avastame nõorredeli ja läheneme hüpeldes kõrgele poordile. Ronin pardale, lehvitan hüvastijätuks ja ajan seljakoti seljast. Pevekis süttivad tuled, kaljused rannamäed mähkuvad polaarsügise läbipaistvasse videvikku, millest ei ole veel kadunud suve helk, meri hiilgab ja loksab raskelt vastu kõmisevat parrast. Ootan, et keegi ilmuks või vähemalt pea välja pistaks, mõni akengi valgeks lööks, aga ei, suur laev on täiesti hääletu, kui mitte arvestada mere ja tuule hääli, mastide küljes plagisevaid otsi, antennide peent villinat. Kui see ongi vaimude laev, siis igatahes täiesti uus, mõtlen, kui olen mingi ukse avanud, käsikaudu kobades lüliti leidnud ning tule süüdanud ruumis, mis osutub avaraks ja hoolikalt viimistletud koridoriks. Koputan siia-sinna, kuid õrnalt, mulle hakkab meeldima see salapärane tühjus ja hästi kõetud ruumide vaikus. Käänaku taga avastan trepi ja tõusen teisele tekile. Silmad harjuvad pimedusega, ma ei süüta enam tuld. Ka siin ei ole kedagi. Teatud pettumusega ronin kaptenisillale, sest tean, et seal neonlambi sinakas kumas ajab vahimadrus end kõigi reeglite kohaselt püsti ja äratav laeva kummalisest nõidusunest. Kuid kaptenisild on veel kõige tühjem, ja mis peaasi — keset ülilmoodsat silda, kus ma end igal sammul vastu radareid ja kajaloodide raudkappe löön, keset tuhmilt ja külmalt läikivat tehnika muinasjutumaad seisab poolteisemeetrine puust rooliratas nagu hallipäine Christian Andersen, kes naeratades tõstab sõrme suule. Võtan rooli pihku. See on soe nagu puu ikka. Seda meeleolu ei saa ega tohi pikendada. Sulen ukse ja laskun vaikselt teisele tekile, enam mitte millegi üle imestades, sest olen rõõmuga omaks võtnud salapärase laeva mängureeglid. Teiselt tekilt jõuan jälle peatekile. Sealt kannab mingi hoovus mind alltekile, kus valitseb niisamasugune hääletu vaikus, kuid ühe ukse alt immitseb valgust. Teen ukse lahti. See on avar ja pimestavalt valgustatud mess. Suure laua taga diivanil istub pruuni karvase kampsuniga pootsman ja mängib oma noorema pojaga malet. «Tere,» ütlen võlutult,

LENNART MERI

«viige mind kapteni juurde, kui olete valmis.» «Tere-tere,» vastab pootsman, «ma käin siis ratsuga. Tere jah, mina olengi kapten. Väga rõõmustav, ma näitan teile kajuti kätte.»

Kajut on «Viljany» omast märksa suurem: lai diivan, kirjutuslaud ja aken, millel pole merendusega enam midagi pistmist: sellel helkival kaadervärgil on nikkelraamid ja pronksvändad, sulgurid ja tilgakogujad, teda katab valge siid, pimendab öökardin, varjab ribikardin, raamib rõõmsalilleline külgakardin; ta avaneb vasaku poordi jalutustekile, mis on lai nagu mägihotelli terrass, ja tagatipuks on aken kolme poolega. Ütlesin, et see on kokekne laev, ja seda ta ongi. Pesemisnurk annab välja para ja vannitoa mõõtmed. «Duširuum asub minu kajuti kõrval,» ütleb saatüriilmeline kapten, kelle näost ja teost kiirgub lõunamaiselt vilgas eluhimu, «tundke ennast nagu kodus.» Juba tunnengi, tundsin juba veerand tundi tagasi, armas Juri Ivanovitš, kui ma teie muinasloolist avariirooli katsusin. Kraadiklaas näitab +28°C. Avan akna, ja eesriided löövad elegantset võbelema soolasest õhupahvakast, ebatöenäolisest nagu Ida-Siberi mere kauge kaja. Lülitan ventilaatori käima, koorin mustad riided seljast, avan pesupulbri plastkoti, korraldan sündmuseväärilise pesupäeva ja mõnulen aurava duši all. Riietun ümber, süütan mahedama valgusega laualambi, kraamin raamatud ritta, sean kohvikruusi valmis, panen suitsu ette ja jään ootama koputust.

MIKS VIIDALEPA KALASUPP SOOLANE OLI

«Mina olen vanemabi, hüpake läbi, võtame klaasikese.»

Ta juhatab mind radisti kajutisse, õigemini tuppa, sest kuidagi sündsusetu on neid jõelaeva avarusi suruda mereliste mõistete kitsastesse ja karmidesse raamidesse. Vaheuks avaneb raadiojaama, kust kostab vaikset muusikat nagu kaugelt planeedilt. Tuleb kapten, nagu naerul. Ta kuulub inimeste hulka, kes meelsasti söövad, loevad ja päikest võtavad.

«Teie siis ei kartnud meie pardale tulla?»

«Ei, miks?»

«Meile makstakse tasu hirmu eest.» Ta kõkutab naerda ja võtab tubli sõõmu. «See on konservikarp. Poordid on viiemillimeetrisest plekist.»

«Seda mulle öeldi. Aga teie ju sõidate.»

«See on teine asi. Teil on veel võimalik ümber mõelda. Tšuktši meres on umblaine. See on meile kategooriliselt vastunäidustatud.»

«Meie teekonna terviseks.»

Neil on pealehammustamiseks mingi imeväärne kala ning kogu olemine tundub siin mõnus ja naline nagu Nuka Ärni juures Muhumaal.

«Ma tundsin ühte kirjanikku,» ütleb kapten ja jutustab oma loo, kui ma ei eksi, Babelist.

«Aga kas te Aivazovski muuseumis Feodossias olete käinud?» tahab vanemabi äkki teada. «See alles oskab! Need praegused» (ta oli juba varem võtnud) «pistaksin kõik laagrisse ega laseks enne välja, kui nad

inimese moodi joonistada oskavad. Ega ma sellepärast veel kultust poolda.»

«Kust te nii head kala saite?»

«See kala...» kapten uurib asjatundlikult taldrikut, tõstab kolmeliitri purgi vastu valgust, nuusutab selle sisu, «see peaks meil veel Peleduult olema.»

«Peleduult?!» ei usu ma oma kõrvu, «kuidas pagana pihta te Peleduile sattusite?»

«Te tunnete seda oja?»

«Või veel! Olen ta süstaga läbi sõitnud ja sellest raamatu kirjutanud!»

Nüüd on kapteni kord imestada, aga see on sulatõsi, välja arvatud oja nimi. Retšuška, nagu Juri Ivanovitš ütleb, on ta ainult Leena kõrval, millesse ta suubub. Peledui on ilus kärestikuline jõgi, mis kohinal voolab kõrgete kaljude ja inimtühjade metsade vahel. Ta on nii ilus, et Eestis oleks iga tema meeter looduskaitse all ja Saksamaal iga saja meetri tagant tema kaldal veel mõni Knopflauchi või Hohenmüllerni vaikne marmorpingike ning mägiraudtee lõppjaam. Lühidalt, mul on isegi teatud õigused sellele jõele.

«Meie talvitusime seal.»

«Peleduult?! Kust te siis lõpuks tulete?»

«Üldiselt me tuleme Tšehhimaalt.» Kapten nimetab laevatehase nime. «Sealt Doonaud pidi alla, üle Musta mere, siis Doni ja Volgat mööda üles, edasi mööda kanaleid ja lüüse Äänisjärvele, kuni Arhangeliskis lõpuks selgus, et võimud ei anna mereleminekuluba.»

«Miks nii?»

«Viemillimeetrine plekk.»

«Kena üllatus küll. Või ei olnud see varem teada?»

«Et meri vahel on? Ministeriumi üks osakond planeerib, teine tellib ja kolmas jaotab. Siin me nüüd seikleme teist aastat selle laevaga, mis ehitati Tšehhimaal ja on mõeldud Amuurimaa jaoks. Kellelgi ei tulnud pähe endalt küsida, kuidas ta merele minemata pärale jõuab.»

«Kõlab vähe usutavalt.»

«Te räägiksite teisiti, kui oleksite meie nahas olnud.»

«Lõpuks ikkagi saite mereleminekulua.»

«Ei ole me seda tänapäevani saanud.»

«See on võimatu.»

«Merevõimud keelasid, jõelaevanduse võimud lubasid. Ta nimelt ei kannata ootsumist ja jää litsub ta kokku nagu munakoore.»

«Teete nalja.»

«Ma räägin tõsiselt. Mõelge ise, mis see tähendab: terve navigatsiooniaasta tulime ega jõudnud Leenast kaugemale. Aga läänes olid vähemalt lahed, kuhu tormivarju minna. Nüüd on rand nagu müür, isegi hiirepoeg ei leia varju.»

«Ja kogu aeg olite pardal?»

«Kuidas siis muidu? Peledui suudmes oli vahel pakast viiskümmend viis kraadi, palgafond sai otsa, meeskond sõitis laiali, kes siis laeva järele vaatab? Meie üksi jäimegi» — ta noogutab vanemabi ja radisti poole — «meie kolmekesi, mehaanik ja mu naine.»

«Teil on abikaasa kaasas?»

LENNART MERI

«Muidugi. Millal ma siis veel elan? Ma olen kapten-vedaja, vean laevu tehastest laiali, kevadel lähen, sügisel tulen. Millal siis veel?»

Ta torkab kahvli otsa peaaegu läbipaistva viilaka Peledui lõhet ja loputab selle veiniga alla. Ta oskab seda teha. Ta küsib:

«Kas märkasite, et Peleduis on vesi mõnes kohas soolane?»

«Ei, aga... jah, tõepoolest...»

Pea naerma. Kümme aastat hiljem teatab mulle Jäämeres juhuslikult vastutulnud kapten, miks Ants Viidalepa kalasupp ühel öhtul liialt soolane oli. Seda ei olnud Antsuga kunagi juhtunud. Lubasime endale delikaatseid vihjeid. Ta oli õnnetu ning hämmeldunud. Tõtt öelda ei oleks ma seda mitte millegi poolest esileküündivat öhtut vist eales enam suutnud ellu äratada, see oleks igavesti kadunud mälu surnud laugastesse, aga nüüd on ta äkki siin koos mälestusega lookavajunud vesipajust, mille äärde me tookord laagrisse jäime ja lõket põletasime. Miks ma ei peaks naerma, kui see maailm nii koduseks on kõnnitud? Ja ta ei ole sellest väiksemaks muutunud, vähemalt minule mitte.

«Nüüd siis teate,» ütleb ta sõbralikult. Mu mõttekäik ei ole talle märkamatuks jäänud, ja me muutume teineteisele lähedasemaks. Siis ta küsib, kas ma olen Nietzsche lugenud. Ei ole, see tähendab — viimati lugesin teda keskkoolis, muidugi Nõmme keskkoolis, kus siis veel, aga sellest on möödasa aega, pealegi eelistan Nietzschele Peleduid.

«Kuidas te talve üle elasite?»

«Oh, ärge rääkige! Raha sai otsa, kütus sai otsa, kõik lõppes. Püüdsime kala, käisime jahil. Polnud vigagi.»

«Ja kevadel saite mehed tagasi?»

See küsimus ei eelda vastust, kuivõrd laev on siia jõudnud. Aga vanemabi hakkab vaikselt naeru kihistama, ja kapten ütleb:

«Kus ma nad tagasi sain, kui palgafond läbi oli?! Olin õnnega koos, et Peledui keskkoolist sai üheksanda klassi poisse kaasa kaubelda. «Kiirväljaõpe praktilistes sõidutingimustes», kõlab see paberil. Ma ei tahaks seda laeva lasteaiaks kutsuda, sest nad on tublid poisid, aga ikkagi lapsed, noh, mõistate? Paremalt juhul on nad jõe peal aerutanud. Me seisame temaga» — ta nookas vanemabi poole — «iga kuue tunni tagant kordamööda vahis. Teate, mis see tähendab?»

«Ausalt öelda ei tea. Seda teavad vist üldse vähesed.»

«Noh, näete siis.»

«Mehed, meil on veel kolmas pudel,» teatab vanemabi.

«Vahest jätame homseks?» arvab kapten.

«Kurat, ega me alkohoolikud ole,» avab radist nüüd esimest korda suu ja silmad, «et me iga päev joome.» Ja kõksti! on pudel lahti.

EIRIK PUNASE TÖÖ VIIAKSE LÕPULE

Cook:

«29. augustil (1778 — *L. M.*) lähenesime Aasia rannikule, mis igas suhtes on sarnane vastas asuva Ameerika rannikuga ning endast madalat, sisemaa poole laugelt tõusvat pruunika samblaga kaetud maismaad kujutab ja kõikjal mitte ainult metsast, vaid ka lumest lage on. Mere

LENNART MERI

ja küngaste vahelises madalikus paikneb järv¹, mis, nii kaugele kui silm seletab, kagu poole ulatub. Sellel rannikul asuv järsk kaljune neem 68° 56' põhjalaiusel ja 180° 51' idapikkusel² sai nimeks Cape North.»

See kaljune neem osutuski morskadele piiritulbaks, millest edasi lääne poole nad ei levinud. Nii kujunes neem rajatähiseks ka rannatšuktšidele, kes erinevalt põdratšuktšidest ei kasvata karja, vaid elavad paikselt ja kütivad mereloomi. Tuulevarjulises lohus kõrgete kaljude vahel asus morsaküttijate viimane küla, või esimene, kui vastupidiselt Cookile läheneda sellele läänest. «Resolutionit» ja «Discoveryt» märgati juba kaugelt. Eurooplase rikutud fantaasia visandaks pildi ebausklikust hirmust, šamaani ekstaatilistest karjatustest, soolasammasteks tardunud sõdalastest, ning õigustust seesugusele õudusemaalingule leiaks ta oletuses, et purjelaevade esmakordne silmamine pidi tšuktše vähemalt niisama palju rabama, nagu teda ennast rabaks väikeste roheliste kosmoseasukate maandumine hommikusel kohvilaual. Rikkumatu inimpsüühika vastupanu hirmule ja õudusele on siiski hoopis suurem, kui arvatakse. Mul puuduvad andmed Rörkaipõjani asukate käitumise kohta sel mälestusväärsel päeval, mis juhtus olema kolmapäev. Võin üksnes oletada, et nad käitusid niisamuti nagu nende hõimukaaslased pisut varem Beringi väinas — see tähendab külmavereliselt ja otsustavalt. Kolded kustutati, et suits maakodade asupaika ei reedaks, lapsed ja naised saadeti kaljupeidikuisse, relvakandjad mehed tõmbusid kaitsejoonele, kuid ka kõige tervemas ühiskonnas leidub alati mõni must lammas, kellest hiljem saab kas luuletaja, filosoof või küberneetik. Nii hiilis ka seekord veepiiri äärde paarikümneaastane tšuktš, toetus pikale, kalaliimiga mitmekihiliseks kasvatatud vibule ja jäi üksisilmi vahtima neid kummalisi, tuulest paisunud ilmutisi, millest ta nelikümmend neli aastat hiljem, juba raugana — inimene vananeb siinsetes karmides oludes kiiremini — teadis üksikasjalikult jutustada Erla külapoisile, Tartu ülikooli arstiteadlase diplomi saanud Erich Kyberile, kui see 10. aprillil 1823 Wrangelli saatel siia jõudis.

Wrangell:

«Märkasime idas kaljut, mis kaugele merre ulatus. Mandriga ühendas teda pikk madal säär, mistõttu 14 versta kauguselt ta näis saarena. Silmasime säarel üksikuid tšuktšide elamuid.

Ei olnud kahtlust, et olime jõudnud paika, millele kapten Cook 1777. aastal³ oli nimeks andnud Cape North. Kaks küngast, mida läänest itta ühendas maasäär, meri lõuna pool ja kõik muud kohalikud tunnusmärgid langesid täiesti kokku Cooki kirjeldusega, ning pärastpoole ette võetud kohamäärang veenis meid lõplikult, et olime jõudnud Põhja-neemele.»

Arm, mis Wrangelli paremal põsel ilutses, oli tekkinud sekstandist.

¹ Tegelikult laguun. — L. M.

² Meridiaane loeti tollal ühest kolmesaja kuuekümmeni, s. t. 180. pikkuskraadile järgnes 181. ja mitte 179. nagu praegu. Seega 180° 51' = 179° 09' W.

³ Wrangell eksib. Cook viibis siin 1778.

See külmus alalõpmata põse külge, ja Wrangell rebis selle koos nahaga lahti. Cook oli kolmandat aastat merel ja muretses oma kronomeetri pärast, mis neljandal ekspeditsiooniaastal Petropavlovskis lõplikult üles ütles. Seda hämmastavam on mõlema meremehe täpsus Põhjaneeme määramisel:

Cook, 1778:	68°56' põhjalaiust, 180°51', s. o.	179°09'	
			läänepikkust
Wrangell, 1823:	68°55'16'' „	180°00'	
			läänepikkust
Tegelikult:	68°56' „	179°28'	
			läänepikkust

Selles geograafilises punktis sulgus 10. aprillil 1823 ring ümber Aasia, jätmata kahtlusi, et Ameerika moodustab omaette kontinendi. Eirik Punase ja Kolumbuse töö viidi lõpule paigas «Kus-Lõpeb-Morskade-Läbipääs»: Rõrkaipõjan.

TORM

Päev hiljem on meie olukord juba üsna sant. Laev hakkab väsimata. Umblained kohavad tast üle ja kere lainetab nendega kaasa nagu lohakalt trimmitud parv. Ta ei jõua hinge tõmmata lainerünnakute vahel. Pinge on süvenenud korrapäratuks vappumiseks, millest ikka sagedamini kostab läbi masinate lõõtsutamine. Õhk on täis pihustunud vett, ei taevast ega silmapiiri, seinerist on enamasti näha ainult kaptenisild, kuid ta püsib truult meie kõrval ja tema moraalne kandejõud suureneb iga tunniga.

Keskpäeval see siis juhtub. Häirekell lööb kriiskavalt helisema ja kapteni nägu värvub aeglaselt tumepunaseks.

«Seltsimees kapten, laev ei kuula rooli,» kostab Peetri hääl veel enne, kui helin jõuab lõppeda. Osutid vajuvad aeglaselt nullile. Juri Ivanovitš sööstab puldi juurde, mängib nappudel nagu klaveriklahvidel, kuid lülitamisega hakkab kilama mingi uus häirekell, osutid on surnud.

«Käsirool,» hüüab Juri Ivanovitš, kuid Peeter ongi rooliratta juures, vaevu selle tagant välja ulatudes.

«Kuulen.»

«Petka, ole nüüd mehe eest,» ütleb kapten äkki täiesti rahulikult ja määruste-vastaselt, «pea meeles, et poordist poordi on sada kaheksakümmend roolitiiru.»

Nad ei ole seda rooli kasutanud.

«Seltsimees kapten, ma ei näe kompassi.»

See on tõsi. Milleks jõelaevale nii palju kompasse? Käsiroolil puudub kompass, see asub silla kauges nurgas.

«Ma kutsun Tolja vahikorda.»

Telefon ei kõssagi.

«Ma lähen,» pakun ennast.

Kuid siis läheb uks lahti ja Tolja seisab lävel.

«Voolu ei ole,» ütleb ta, «generaator on nässus.»

«Jah, Tolja, ma tean,» ütleb kapten, «mine nüüd kompassi juurde ja teata Peetrile kurssi. Avariivoolu jätkub...»

Ta jääb kuulama, vaatab kinnitust otsides meile kordamööda otsa, ja siis märkan minagi, et sillale on siginenud vaikus.

«Nüüd läks peamasin.»

Uksele ilmub vanemabi.

«Vasak peamasin.»

Jääme triivi.

Nähtavus on sada meetrit.

Siis langeb radar rivist välja.

Võib-olla teen radistile liiga, võib-olla pole ta kohustatudki radarit tundma, kuid ta koputas kruvikeeraja käepidemega õhkõrnadele raadiolampidele, ja see muutis meid närviliseks ega võinud ka radarile teisiti mõjuda.

Jääme pimedaks.

Nii saabub öö. Ta ei too kergendust. Laev vappub, ja sullepea veab põiki üle lehekülje kõvera joone, nagu oleks keegi küünarnukist tõuganud. Sillal on aken pärani, kapten vahib ülestõstetud kasukakrae vahelt pimedusse ja aeg-ajalt kuivatab käterätikuga nägu. Tuul lõotsub, kusagil soliseb vesi, looduse hääled on lähemale nihkunud. Vaevu aimatavalt kumab udus seineri ahtrituli ja vahel kaob ta kauaks nähtamatu laine taha. Praegu tundub, et midagi muud peale selle kuma enam ei olegi, et see ongi lootus, et elu on seegi, kui tohid lõpmata kaua vahtida kumavat lootust.

ELLUJÄÄMISEST

Mu kaugel Sõber, Eestis on varsti kevad ja paari kuu pärast jõuab ta ka Sinu juurde. Tahaksin siis jälle istuda Su onni ees ja jälgida jääminekut Su uhkel ja kiirel jõel. Oskan hinnata elu, seda igavest võlga, mida ei saa kunagi tagasi maksta, nagu Sa korra ütlesid. Aga ma usun ka, et elus tuleb kõike võtta tõsiselt peale elu enda. Kui me liialt palju ta ümber juurdleme, siis mõtte leidmise asemel me enamasti kaotame selle. Ja me kaotame mõtte ka siis, kui elu külge pimesi klammerdume. Sa tead seda oma tasakaalukal ja vaikival moel minust paremini. Mul oli tookord kiire, aga see ei ole muidugi vabandus ega seletus, see on lihtsalt mängureegel. Meil on alati kiire, aga ilmiski ei küsi me endalt — kuhu? Nojah, ma arvasin, et nad minu pärast karjuvad, aga paat oli vasaku pardaga juba vett võtnud. Kui ma pea tõstsin, nägin, et nad istusid endistviisi edasi, kõik oli nii, nagu mõne hetke eest, keegi ei püüdnudki ennast liigutada, ilmselt oli paadis juba väga palju vett, ja tõuge oli olnud nii tugev, et vanamehe aer vedeles minu kõrval jää peal. Nägin naiste silmi, suurrätikutest pruntis põski, vattkuubede nõöpe ja vanamehe selga. Ma olin kogu aeg justkui nende keskel, veel taipamata, et näen seda kõike väljastpoolt, juba siitpoolt. Vool kandis paadi kiiresti eemale ja nad vajusid veelgi kiiremini, see vältas ehk kõige rohkem seitse sekundit, ja ikkagi oli see nende elu kõige pikem aeg. Nad ei karjunud, nad ulgusid rahulikult ja madalalt nagu küla matusepeol, liikumatult istmetel istudes ka siis veel, kui veest paistsid välja ainult pead, kuus väikest häälitsevat peanuppu keset hiiglasuurt jõge, ja siis oli jõgi tühi ja niisama vaikne, nagu ta alati on olnud. Ma mäletan Su paadi põhjalaudu, need olid pruunikate seedrijuurtega

LENNART MERI

kokku õmmeldud. Siis õpetasid mulle kasetorikutest tee keetmist. Mulle ei jäänud märkamata, kuidas Sa leivaviilu üles tõtsid, kui see pörandale kukkus. Ma ei püüagi unustada, leppida või alistuda. Sellepärast tahan ka Su jõge uuesti näha, Su jahionni võikollaste lehistele all. Parema meelega tuleksin siiski kevadise jäämineku ajal. Ma tean, kuidas jõed siis mürisevad ja suured puud koos kaldalahmakatega vaikselt vette kaovad, kui üle laotuse päevad otsa hanerivi lookleb, jõesängi järgi joondudes, vaevu nähtav selles kõrguses, ja ikkagi käib linnukisa tulvaveemürinast üle. Siis paneme õhtul raudahju küdema ja räägime maailmast, mis ei ole ju minu kandis suurem ega Sinu kandis väiksem, ja saatustest: keegi ei saa sekkuda teise ellu, muutmata iseenda oma. See käib ka meie kohta. Nojah, vaat umbes nii.

ESIMESED SAMMUD MAAL

Aratuskell näitab kesköötundi. Sean ta poole kaheksaks helisema. Koerad on ulgumise lõpetanud, kuid tuul ulub raugematult edasi ja tugevamate puhangute juures lööb petrooleumilambi leek rahutult hubisema, ehkki meid varjavad puuseinad ja klaasitud aken. Tuul õieti vabastaski mind öömaja valimise muredest. Imelik, aga siin põhjas on inimene vaba. Meil on looduse näol eestkostja, kes kõik omapead korraldab, ja nii ei jäägi muud üle kui alaealise rõõmsa muretusega sõna kuulata. Kui lõpuks jõuad selle paratamatuse mõistmiseni, kui surud endas maha soovi ookeanile rusikat näidata, võid tunda ennast tõepoolest vabana.

Torm, udu ja hirm on viimaste päevade peategelased, aga praegu käivad üle keha mitte külma-, vaid palavikujudinad. Lõuna paiku jõudis meie triiv Dežnovi neeme piirkonda. Jäime ankrusse kohas, mis tundus tuule eest kaitstuna. Kord nägime isegi ranniku madalat triipu kuue-seitsme miili kaugusel, kuid lähemale kapten ei sõandanud minna. Laev pakkus kurba pilti, ja ma ei tahaks sellest rohkem rääkida. Tuul oli pööranud kagusse, isegi SSO-i ning lõotsus nüüd Alaska rannikult ja Aleuutide poolt. Laevalt lahkumine tundus põgenemisena, ja korra mõtlesin nendega Amuuri suudmeni kaasa minna. Kapten kartis Beringi merd ega varjanud seda. Ent millega võisin neid aidata? Mitte millegagi. Olime ühistes ohtudes märkamatu kokku kasvanud ja lahkumist saatsid tavalised lubadused, mida me arvatavasti iial ei täida. Seiner sõitis poordi. Lainetus osutus ikka veel nii tugevaks, et hüppasin jalutustekilt otse kalalaeva kaptenisilla katusele. Viimane käeviibe — ja juba neelaski udu «Üheksa-null-kolme», igaveseks, nagu mulle tol hetkel tundus, ent tuju ei muutunud sellest põrmugi paremaks.

«Kuhu sul vaja on?» küsis seineri kapten, toosama uljaspea, kes tormi ajal osutus distsiplineerituks ja osavaks.

«Ueleni.»

«Tunned sa randa?»

«Ei tunne.»

«Mina ka mitte.»

«Arvasin, et oled siitkandist.»

«Ei, ma olen Murmanskist.»

LENNART MERI

«Näed siis. Mina jälle Tallinnast.»

«Ma tean. Kuidas siis teeme?»

«Mõtlen, et laseme kõigepealt vasakule, kuni nukani välja ja siis pöörame ettevaatlikult piki randa tagasi.»

See plaan meeldis talle. Miski ei vihasta meremeest rohkem kui maa-mehe ülepingutatud meremehelikkus. Oleksin võinud öelda «kurss 140», aga ta teab seda niikuinii minust paremini, ja kui ta seda ei tea, poleks sellest niikuinii kasu.

«Nojah, eks keegi ikka tule randa vastu,» arvas ta, lülitades masintelegraafi täiskäigule. Selle peale lootsin minagi. Laine oli järsk, vesi uhas vastu silla aknaid, pressis end raamide vahelt läbi, jooksis solinal mööda seinaga alla.

«Eile löi vesi raadioside rivist välja,» ütles ta teatud masohhistliku varjundiga. Ah siis neil ka? Seda meie oma pimedal pardal ei teadnudki. Ta keerutas vankriratta-suurust rooli, nii et nahk märg, karjus: «Uks kinni, ega see sul kolhoos ei ole!» sisenevale Serjožale, Serjožale Mahhatškalast, kes veest tilkudes kitsasse roolikambrisse tuli ja kellelt tuuleil ukse käest rebis, lükkas mehe pealiigutusega rooli ette, «kurss 90», surus näo vastu aknaklaasi, puuris pilguga udu, tõmbas krae üles, kargas välja. Mis sa hing oskad siin näha? Meie ahtergi oli vee all.

Nii me seilasime intuitsiooni ja käekella järgi, muutsime kurssi ja kiirusi, ja äkki oli meie ees mustav kaljumüür, ehmatama panevalt kõrge ja järsk. Vasakut kätt langes ta püstloodis seinana vahusesse vette, ja selle nurga taga, nagu kitsas aknapilus, paistsid sinine taevas ja sinine meri. Sellega lõppes Aasia. See sinine hetk — see oli juba Vaikne ookean. Paremalt kätt madaldus kalju ja pikapeale muutus taseks liivaseljandikuks. Torm pressis ennast mäest mööda ja langes kogu raskusega liivikule, millel ridastikku kükitasid väikesed majad. Katuste madalad viilud peitusid uttu, mis meeletu kiirusega meile vastu hoovas. Lähenesime ettevaatlikult, sammhaaval, erilist hädaohtu ei olnud, laine oli suur, aga tuul puhus otse näkku, surudes meid rannast eemale. Kui vöör lõpuks kruusast põhja puudutas, oli rand küll lähedal, kuid täiesti kättesaamatu.

«Maailmarekordid siin ei sünni,» irvitas kapten ja andis tagasikäigu. Oleksin pidanud hüppama üheksa meetrit, ja lainemurd oli vägev. Nii sõitsime siis tuldud teed tagasi ja teatud piinlikkustundega tervitasin taas Juri Ivanovitši. Laenasin talt päästepaadi, võtsime selle slespi, torm rebis püksiriotsa katki, kaotasime paadi ära, tiirutasime kaua pilkases udus, lõpuks leidsime paadi üles, murdsime käsivarrejämmeduse pootshaagi, sest torm oli taas haripunkti jõudnud ja paati selles kobrutavas nõiakatlas õngitseda ei olnud lihtne, ning teist korda jõudsime Ueleni külje alla. Seineri masin töötas poolel käigul, parajasti nii, et vastutuules paigal püsida, sõber Bilibin, Serjoža Mahhatškalast ja Peeter istusid aerudele, mina ronisin seljakotiga ahtrisse, sõudsime tagurpidi uskumatult kaua seda tosinat meetrit, mis meid kruusavallist ja seal vedelevatest jääpankadest eraldas, tuul ja mehekõrgune lainemurd peksid paati tagasi, seinerimehed julgestasid meid püksirtrossiga, et paati murru suhtes risti hoida, siis kuulsin Peetri hüüatust: «Lähme parem tagasi», kuid see oli juba liig, ja ma hüppasin.

LENNART MERI

Mida tehakse sel puhul?

Valatakse vesi säärikuist välja.

Seiner ja paat kadusid uttu ning rohkem ma neid pole näinud.

Mu ümber kükitasid tõsised, vaikivad lapsed. Nad juhatasid mulle teed polaarjaama. See oli küla teises otsas. Taarusin seljakotiga minema, kopsud lõhkemiseni täis tuult, mis Tšiili kohal oli veel soe olnud, nüüd aga torkas läbi presentkuue nagu hiidlaste vesikaer. Peatusin ja päästsin seljakoti küljest lahti lambanahkse kasuka. Olin ta maale hüppamise ajaks seljast võtnud. Kasukas oli muidugi märg.

Kuid polaarjaamas polnud kellelgi aega ega ruumi, ja tõtt öelda olin liiga uimane, et viidata Kupetski-tutvusele. Nad ladusid ahju väikeses majapugerikus, millel polnud veel uksi ega aknaid, ja ahju ladumine sellise ilmaga on sant töö.

«Ütelge vähemasti, mis tuule kiirus on?»

«Tuule kiirus?» imestas prillidega mees, kes plekkämbris nuiaga savi mätsis, «tuule kiirus on 25 meetrit sekundis.»

See teade pakkus mulle niisama mõru rahuldust nagu seineri kaptenile radiosaatja rikkimine. Seadsin sammud vilistavate antennide alt küla teise otsa, kus pidi asuma külanõukogu. Kruus oli sõmer ja tänav niisugune, nagu loodus ta inimestele maha jätnud, enne kui ta siit põgenes, üksi majakesed joondusid tragilt nagu paraadil. Torm oli Ueleni inimestest tühjaks puhunud, külanõukogu uks tabaga lukus, aga muidugi võis olla ka pühapäev, pealegi polnud mul aimu, mis aja järgi siin elatakse, ja igal juhul oli päev merel müttamisega märkamatuult öhtusse veerenud. Ent just siis astus nurga tagant välja intelligentse moega eskimonoormees Kanilu ja ütles, et oli mind aknast märganud ja otsustanud abistada. Just nii ta ütleski: «Kas te otsite kedagi? Ma ehk võin teid abistada?» Me saime temaga pärastpoole headeks sõpradeks. Rõtheu oli häda korral soovitanud piirivalvurite poole minna. Nii me siis tegimegi. Kanilu taat on eskimo nimega Nuttetein. Ta olla praegu haige, sest mingi Moskva fotokorrespondent oli kuuekümne viie aastase vanamehe parema kompositsiooni saavutamiseks kaljunuka otsa vedanud, kus too siis lainetava mere foonil trummi tagus. Nuttetein on nimelt tantsija. Kuid vanamees oli selle tobeda kaljunuki otsast alla libisenud ja trummi ära lõhkunud, «ja sellest mu vana jäigi haigeks, sest trummi on raske teha», polevat tükil ajal õiget vaala ega morska saanud.

Piirivalvurite juures arutasime avaari pärisnimede translitereerimist eesti keelde. See on kaunis segane probleem, sest avaarlastel nagu omal ajal eestlastel käibib põhimõte: «igale inimesele üks nimi». Passi väljaandmisel kujundatakse vanaisa nimi tinglikuks isanimeks, isa nimest moodustatakse -ov järelliite abil perekonnanimi, ja õige nimi jääb eesnimeks. Ma ei tea, kas neist Uelenis ülesmärgitud patronümooloogilistest peensustest on kasu ENE koostajaile, aga kasutajaile vahest küll. Kapten Abdulalik osutus Ramsat Hamsa üleaedseks ja kaukaasia külalislahkuse elavaks ja keevaliseks kehastajaks siin maailma jäises lõpus. Mind turgutati ühepajatoidu ja kuumate teega, aga: «Ma ise magan kirjutuslaual ja asetäitja juurviljahoidlas, meil on remont.» Kui olen näinud õnnetut kaukaaslast, siis oli seda kapten Abdulalik, ja sellega on kõik öeldud. Nii ma jõudsin külla tagasi ja tundsin juba

LENNART MERI

puudust Kanilu järele. Hakkas hämarduma ja seejärel ka pimenema; tuul, suunda ja tugevust muutmata, kasvas öötuuleks, ja esimene öömajale-kutse tuli kahtlaste kommetega naisterahvalt, kes ilmselt oli nõuks võtnud sellel tormisel ööl oma minevikule kriips tõmmata ja uuele suguseltsile tugev alus rajada. Mind päästis mees, kelle vasa-kut silma kattis kae. Seetõttu ei vaadanud ta mulle otsa, vaid pööras vaidluse ajal pea kõrvale, mis andnuks talle saaki luurava *desperados'*e ilme, kui suunurgast immitsev ila poleks sellele lisanud lapse-likku süütust. Ei olnud temagi kaine, kuid pidasin ta elevust rahvus-liku temperamendi avalduseks ja võtsin vastu pakkumise, valides, nagu mulle näis, kahest ebameeldivusest väiksema, mis, nagu hiljem selgus, ikka veel küllalt suur oli. Lootsin, et lambivalges osutub ta meeldivaks ja taktiküllaseks võõrustajaks. See eksitus selgus niipea, kui ta petroo-leumilambi oli süüdanud ja jutu sees ikka sagedamini ühte sõna kor- das, mis, nagu ma lõpuks mõistsin, pidi piiritust tähendama. Saatsin ta Kanilu järele, kes ilmuski, imestades mu öömajavalikut. Olin väsi- nud, olin ülekohtune, teadsin seda ja häbenen praegu. Vanamees oli kena mees, ja kui ta järgnenud nädalatel juhtus mulle küla vahel vastu tulema, hõikas ta juba kaugelt minu nime; kuid laupäevaõhtuti kippus ta vastutulijaid kaisutama, ja need, kes teda tundsid, teadsid, et ta ei tee seda paha pärast, vaid kobab põuetaskutest pudelit. Tal olid omad nõrkused, nagu minulgi sellel üksildasel õhtul, kui Kanilu andis mulle hoopis sümpaatsema õppetunni. Laotasin nimelt päeviku laua peale lahti ja hakkasin külarahva nimesid üles märkima. Teen seda alati trükitähtedega, et hiljem mitte eksida. Jõudsin kolhoosi raamatupidajani, kelle nimi on Tatro. Kirjutasin päevikusse TATRO. Kanilu kiikas üle mu öla, kuidas eesti keel välja näeb. Ja siis ta ütles. «Eks ole naljakas,» ütles ta, oma tugevaid hambaid paljastades, «eks ole naljakas, et teil Eestis on peaaegu samanimeline linn, üliõpilaste linn?»

Ta lubas hommikul minuga koos tass kohvi juua, ja seda me tegimegi.

REISIJA MORAALSEST VASTUTUSEST

Nüüd on aeg kõnelda reisija moraalsest vastutusest. Kord oli Rõtheu mul külas, ja selle külaskäigu jälgi — oma kodu ja Nõmme männimetsa kirjeldust — tabasin tema jutustuses «Veket ja Agnes», kust on võetud ka järgmine katkend:

«... Keegi pikkade heledate juuste ja suurte pleekinud kulmudega noormees, kes isegi sihvakate eestlaste hulgas torkas silma oma kas- vuga, küsis Agneselt midagi eesti keeles. Neiu pani küsimuse südikalt ümber:

«Kas on tõsi, et tšuktšidel on selline komme: kui saabub külaline, loovutab peremees talle ööseks oma naise. Küsija väidab, et ta on selle kohta lugenud nõukogude kirjanike raamatutest, mis on tõlgitud eesti keelde ja käsitlevad Tšuktšimaad.»

Sedamööda, kuidas Agnes tõlkis, kattus ta nägu punaga. Samas asus ta vastama, energiliselt sõnu rõhutades. Kuid noormees ei istunud

LENNART MERI

maha. Ta kuulas Agnese viisakalt ära ja pööras siis oma heledad silmad Veketile.

«Mina vastan,» ütles Veket kohmetunud Agnesele. Äkki oli kõik see teda häirima hakanud, isegi ettekanne, mille Agnes pidas. Sellisel juhul võiks ka tema, Veket, Tšuktšimaale tagasi jõudes võrdõiguslikkuse alusel esineda loenguga Eestist, eestlaste kommetest, jutustada professori elamust, näidata ülikooli skemaatilist plaani, jutustada eesti haritlase aastasest majandustsüklist?! Talle tundus, et tema peale vaadatakse siin nagu elustunud muuseumieksponaadile, ja mõned temale määratud küsimused esitati mitte niivõrd informatsiooni saamiseks, kui võrd eksponaadi kõneoskuses veendumiseks.

«Ma tahan vastata sellele küsimusele,» jätkas Veket aeglaselt. «Kauges minevikus oli see komme igal rahval. Ka eestlaste esivanematel. Seda nimetatakse ürgühiskonna igandiks. Ma lugesin sellest Engelsilt.» »

Seda kirjutab tšuktši rahva poeg Rõtheu, kes armastab Eestit ja austab eestlasi. Sadade ühesuguste näidete hulgast valisin selle, väärrika, inimliku ja eesti lugejale lähedase, et selgitada, mida ma mõistan reisija moraalse vastutuse all.

Seda laadi probleeme kohtan sageli, ja vahel on nad rasked. Mari-maal tahtsin kord filmida paganausuliste jumalateenistust, kuid militsoonäär keelas selle ära, öeldes, et see on ebatüüpiline. Tal oli muidugi õigus. Marimaa oma hoolitsetud põldude, kõrgepingeliinide, valgete koolimajade ja pärnapuude vilus tukkuvate külatänavatega, mille kummelivaibast käiakse kord päevas luuaga üle, jääb mulle alati-seks meelde kui kõige lüürilisemaid maastikke, mida iganes olen näinud. Kuid minu ülesandeks oligi «ebatüüpilise» filmimine, sest vanades rituaalides on säilinud suurepäraselt muusikat, ja nii tekkis mul konflikt militsoonääriga, kes ei võinud ju teada, et pean ennast niisama suureks Marimaa sõbraks nagu temagi. Ma ei salga, et meie pikk ja täiesti viljatu vaidlus mulle muret ja rõõmu valmistas, sest tajusin tema liigutavas keelus riigimeheliku mõtlemise algeid, kodaniku vastutust oma vabariigi eest, aga pidin samas kahetsusega kogema folkloori ja etnograafia väärtuste mittemõistmist, jah, otse ebausklikku pimedust. Ma ei suutnud poolepäevase vaidluse kestel äratada temas seda, mida kool oli jätnud äratamata, ja me lahkusime teineteisest külmalt. Olen nimelt veendunud, et rahvaloomingu väärtus ei ammendu tema ajaloolise osaga, see tähendab, tema väärtus pole mitte selles, et hallis minevikus ta on olnud esiemaks meie tänapäeva peenenenud luulele, muusikale, kirjandusele, kogu sellele hiiglaslikule vaimse loomingu hoonel, mida me nimetame kultuuriks. Seda ka, aga see oleks peaaegu et sentimentaalne põhjus tema austamiseks ja uurimiseks. Olen veendunud, et nii, nagu urbaniseerunud inimene ajab oma juuri raudbetoonlinnadest ikka kaugemale metsadesse, mägedesse ja suurte jõgede haljendavatele luhtadele, nii ajab ka moeseaduste, koolkonna-diktatuuride ja tehnoloogia-diktaatide ränga koorma all standardiseeruv kultuur oma juuri tagasi rahvaloomingu igihaljaste lätete juurde, ja teeb seda homme veel janusemalt kui täna. Tänapäev ja homme vajadus määrab rahvaloomingu väärtuse. Seda tuleb lakkamatult meele pidada ja meenutada meie praeguse teaduslik-tehnilise revolutsiooni ajal. Teaduse ja kultuuri arenguseadused on täiesti eri-

LENNART MERI

nevad. Kultuurilugu ei tunne mõistet «ajast ja arust». Kultuur, erinevalt teadusest, on kumulatiivne, see tähendab, kõigi seniste sadade põlvkondade loomingu summa. Teadus seda ei ole. Teaduses on mõiste «ajast ja arust» täiesti omal kohal. Astroloogial on praegu ainult ajalooline väärtus kui astronoomia eelkäijal, eelkäijal ja vastandil, see oli teaduse keldrikorrus ja neid eraldab betoonvahelagi. «Ilias» ja «Kalevala» seevastu elavad meie raamaturiivil, ehkki nende seemned külvati üheaegselt mammutipuudega kolm tuhat aastat tagasi. Ja kui mingi rahvaloomingu oskus, tava või teos hävib, siis on see häving lõplik ja absoluutne nagu mammutite häving, mitte millegagi asendatav, ta rebib elavast kehast tüki elavat liha, ja see kaotus on kogu inimkultuuri ühine kaotus, sest alles nüüd surevad lõplikult kõik need nimetud põlvkonnad, kelle sajandipikkuse loomingu viljaks see oskus, tava või teos oli. Tuttavad tõed? Kuid need tõed tunduvad lihtsad ainult senikaua, kui me minevikku vaatame. Siis näeme küll, et mõned gruusia või Kiievi-Vene emalliretseptid on igaveseks kadunud, ja Samarkandi restauraatoritel ei ole õnnestunud taastada glasuurtelliste saladusi. Keeruliseks muutub asi siis, kui püüame neid põhimõtteid tänapäevas rakendada. Me ei suuda endas maha suruda praktitsistlikku mõõdupuud, ja tagajärjed on sageli üllatavad. Niinekoorest või kasetohust viisud võivad olla ajast ja arust kui igapäevased jalanõud, kuid viiskude punumise kunst ei ole ajast ja arust, nagu ei ole ajast ja arust pronksiaegsel pottsepakedral valmistatud keraamika või veelgi vanemad harmooniaseadused mõnes modernses sümfoonia, — ja kunsti- oskuse kadumaminek on kaheldamatu kaotus. Kui ma veel koolis käisin, müüdi meil Hiiu putkas õlle asemel mõdu. Nüüd on meister koos oma tuhandeaastase oskusega surnud, ja ka see on kaotus. Võidakse väita, et kaotus on tühine. Ma ei vaidle vastu. Mitte sellepärast, et ma nõus olen, vaid sellepärast, et minu käes ei ole kaalusid kaotuse hinna määramiseks. Selliseid kaalusid kultuurilugu ei tunne. Kultuuriväärtusi on niisama arutu kaaluda nagu inimesi või rahvaid. Ma ei tea, kas ma väljendusin küllalt selgesti. Bibikov on hea pootsman. Õnnetuseks ta arvas, et tema käes on kaalud, et ta suudab meie jaoks midagi valmis kaaluda.

KEEGI MEIST EI OLE ENAM ESIMENE

Hommikutuul kohtab puhanud, üle mitme öö väljamaganud meest, kes ilmse naudinguga tõmbab kopsud õhku täis, ajab jalad harki maa peal, mis enam ei kõigu, ja sukeldub vihmasesse külaellu nagu sooja päikesepaistesse. Kanilu saadab mu külanõukogusse, kust juhatatakse kätte tühi tuba, raudvoodi ja kivisõehunnik. Olen küllalt uljas külanõukogu esimehelt küsima, kas ma tema kontoris olen esimene eestlane. Mida väiksem on rahvas, seda usinamalt kogub ta oma saatusi nagu kokkuhoidlikule peremehele kohane. Jäljed ei kao, kuid nende inventeerimisel võib isegi vaeses majapidamises tekkida segadusi. «Ajaloolisel 4. jaanuaril maabus Antarktise mandril eesti rahva ja tema kirjanike esindaja. Ta on siin rajoonis esimene eestlane ja teine saarlane...» kirjutab Juhan Smuul «Jäises raamatus» ja eksib: esimene eestlane ja teine saarlane sellel rannikul oli Olev Rannakopli,

LENNART MERI

Bellingshauseni madrus, ja ta ei olnud isegi ainus. Mõni mees võib kaduma minna, ja Mihkel Fuhrmanni pole seniajani üles leitud. Päev pärast seda, kui «Zeppelin» Kränkeli ja Vaikmaaga Taimõrilt Tartu kohale jõudis, teatasid ajalehed: «Kartus Ahto saatuse pärast». Ka see mees leiti hiljem üles. Ahto Valter läks viieteistkümnesealt madruseks «Tormilinnule», mida Juhan Smuul pidas maailma kauneimaks purjekaks, ja seilas paarikümneaastaselt Chichesteri kombel üle ookeani. Hemingway ülistab teda oma jutus «Kellel on ja kellel pole», lisades, et maailmamere avarustel hulgub oma 28 kuni 36 jala pikkustel purjepaatidel veel umbes 322 eestlast. See sunnib mind igaks juhuks küsimust kitsendama: loodan esimene olla vähemalt selles kontoris, kuhu üle nelja inimese niikuinii ei mahuks. Joerelju — nii on noorukesest esimehe nimi — vaatab esiteks mulle, siis Kanilule otsa ja puudutab lõpuks nimetissõrmega oma laupa, delikaatselt mõista andes, et mul on midagi korrast ära. Uelen, nagu aegapidi selgub, on siinkandis üks eestlaste eelistatuid kooskäimise kohti. Oleme oma maailma kauniste koduseks elanud. Jeorelju, nagu nüüd märkan, on lõbus poiss, aga seda reedavad üksnes silmad liikumatute põsesarnade taga. Ma ei jõua tšuktši keelt õppida; kas jõuan tšuktši miimikatki selgeks õppida?

«Jutustage sellest mehest.»

Ta vahetab Kaniluga pilgu ja vaikib. Seisame külanõukogu trepil ja jälgime lainemurru mürisevat mängu. Torm tuuseldab ja tuhrab maad ega taha rageda.

«Ükskõik mida.»

«Ei taha. Kehv mees oli.»

Siin ma nüüd seisan, ja minuga koos kogu Eestimaa ega suuda kustutada ühe joodiku, seikleja või petise porist jälge selle mehe südames. Väikerahva üheks rõõmuks on teineteise tundmine, selle pöördküljeks teineteise eest vastutamine.

Ta pilk libiseb mu kalifeedele. Need ei ole eilsest veel kuivad.

«Kehvad püksid.»

«Nahkpükstes oleks muidugi soojem.»

Jeoreljul on jalas toredad viigerhülgenahast püksid, mis annavad ta olemisele mohikaanlasliku võlu. Püksisääred liubuvad kitsalt ümber jalgade ja laienevad alles manseti kohal kamassideks, mis varjavad tavalisi vabrikukingi. Laia vöö küljes kõlgub nahast tupp valgest morsakihvast voolitud pussi käepidemega.

«Eks mine telli, kui tahad jahile minna.»

«Kust?»

«Töökojast, teadagi.»

«Teil on siin töökoda?»

«Õmblusateljee,» täpsustab Kanilu, «ma juhatan.»

NAHKSUKAD

Püksid maksavad kümme rubla. Võib-olla ei kuule ma õigesti. Mõõtu võtab vana Ervinaud. Akna all seisavad mõned õmblusmasinad, nahad levitavad vänget traanilõhna. Ervinaud kihistab naerda, kui palun pükse ülevalt pikemaks lasta. Tšuktšid kannavad vööd allpool puusa,

siinne mood meenutab veel pükste sünniaegu, mil nad kahest nahksukast kokku õmmeldi. Eesti keeles püsib see mälestus mitmuse näol, mida kasutame pükste, mitte kuue ega särgi suhtes. Riiulil seisavad reastikku eri tegumoega kirevavärvilised jalanõud, mõned väikesed nagu sussid, teised pikasäärelised, kubemeni ulatuvad. Kūsin nende otstarvet.

«Iga ilma puhuks on oma jalats,» seletab Kanilu. Suvise vee ja poriga kantakse suuri plaakõhle. Merijänese¹ nahast sentimeetripaksune tald, tumepruunist norppanahast pealsed, lai valge kinnitusrihm, mis eesti pastlapaelttest erinevalt algab tallaõndlast. Esimeste külmadega kantakse hoopis kaunimaid, poolde sääرده ulatuvaid punase äärisega karvaseid nahksaapaid.

«Missuguse ilmaga?»

«Need aitavad siis, kui on kakskümmend kaheksa kraadi,» vastab Kanilu.

Alles päristalvel tõmmatakse jalga põlvini ulatuvad nahksukad, mis kogu Põhja-Aasias valmistatakse põdra jalanahast, kaamusest. Kunagi ehk leian aega tõestada, et kaamusest on kirjutatud juba Herodotos. Mu õmblejanna hambad on juurteni ära kulunud, nagu raspliga ühetasaselt maha viilitud. Tean küll, mis selle põhjus on, ent igaks juhuks küsin Kanilult.

«Nojah, ta närib tallad hammastega läbi.»

«Nüüd ka veel?»

«Muidugi mitte, aga selle eest on jalatsid ka kehvemad, ei ole nii pehmed ega veekindlad.»

Progressi hinnaks on sageli kvaliteet, kuid see kvaliteet tuleb teisalt kümnekordselt tagasi. Jalanõud võisid olla pehmemad, ent tšuktši naised elasid harva nii vanaks, nagu on Ervinaud.

Ka täna on Uelenis tormipüha, väljasurnud küla vahel hiilivad üksnes koerad karjaviisi meie kannul ja tuulevaiksemates kohtades mängivad lapsed oma põliseid mängu: poisid heidavad lassot maas lebavatele põdrasarvedele. Uelen on igas mõttes segaküla. Peale tšuktšide elab siin arvukalt eskimoid, ja mereküttide kõrval kolhoosi rajamisest saadik ka põdrakasvatajaid. Juhtivaks elatusalaks on siiski jäänud morskade, hüljeste ja vaalade küttimine, millele nüüd lisandub karusloomakasvatus. Hõberebastefarmi valged kütused kumavad sealpool laguuni vahust pinda. Kilomeetripikkune küla rivistub lagedale luitele, mis mõnes kohas ahkub nii madalaks, et ookeani lainerullid võiksid väikese lisapingutusega veereda üle kitsa kruusase sääre ja ühineda laguuni mäsleva veega. Kanilu mälestust mööda juhtuvat seda siiski haruharva. Laguuni vastaskallas hajub pihuvihma ja uttu. Täna Uelen on kogu maailmast lahti murtud ja kihutab keset merd nagu pika palgi külge klammerdunud hädaline, kellest lakkamatult uhab üle priitsmete pime vihur.

¹ Merijänēs — lahtakk.

MURRUJOONED

Kanilu tahab mulle oma kooli näidata.

Koolimaju on koguni kaks. Mõlemad asuvad küla idapoolses otsas, kus madal luide märkamatu võtab kõrgust ja värve, läheb üle roheli-seks tundraks, moodustab kivise astangu ja äkki kaob võimsa kaljunõlvana tormihägusesse taevasse. See on toosama mägi, mida nägime seinerilt — alles eile! — ja mille vastaskülge on kombanud Beringi ja Cooki jahmunud pilgud. Niisama ajaloolised on ka mõlemad koolimajad, nende ümbrus, kruusane maapõu, millele nad on rajatud. Esimene kool veeti laevaga kohale 1916. aastal, kuid avati alles pärast Kodusõda — Kamtšatka revolutsioonikomitee esindaja I. Burki poolt 9. oktoobril 1923. Enne seda käisid lapsed misjonikoolis Ameerika Ühendriikidele kuuluval St. Lawrence'i saarel. Teine koolimaja rajati kümnekond aastat tagasi. Viimistlustööd on lõpukorral, ja mõne nädala pärast võtab ta vastu esimesi õpilasi. See on küla ainus kahekorruseline ehitus, asjalik ja kaunis oma värvitud seinte ning suurte akendega. Juba koolimaju lahutab sügav ajakuristik. Mis siis veel rääkida külaservas säilinud muldkodade varemeist, millest vaala hiiglaroided tõusevad salapärase tootemisammastena taeva poole nagu elustunud ajaloo pidulikud kuulutajad! Taamal haigutab terve lõualuu nagu fantastiliselt väändunud väravakaar, küllalt kõrge, et ratsanikku läbi lasta. Luitunud roided oma kummaliste tasapindadega, mis on võetud otse Riemanni geomeetriast, meenutavad kosmosest tulnukate poolt mahaunustatud propellereid. Aastatuhandete vältel olid nad eskimotele ja tšuktšidele peamiseks ehitusmaterjaliks. Neid peab nägema, et mõista selle jahmatama panevalt võõra arktilise kultuuri elujõudu ja suurejoonelisust. Ainult siin, maailma kõige loomarikkamas väinas võis see õitsele puhkeda.

«Seal üleval on meie kalmistu,» osutab Kanilu uttu mähkunud astangule, mis valitseb kivikindlusena kogu luidet, merd ja ümbritsevat maastikku, «kui te teaksite, kui vana kalmistu!»

Ja alles nüüd näen Ueleni õige pilguga. Mu ümber on ju Põhjala Trooja, mis Agamemnonist hävitamata jäänuna ulatub kolme tuhande aasta tagant tänasesse päeva. Egiptuse XXII dünastiast üheksandasse viisaastakusse, ja selle katkematu elu sümboliks on hõbedane roidekaar.

(Järgneb)

Agnes Taar

ÄRA MIND OTSIMAST LAKKA

Ei, see ei olnud mina,
kuigi seda uskusid sina —

põld siniõielist lina
ja suveerk taevasina,

unelmad, igatsused, innud,
vaiksed laaned, sinilinnud,

mingi nimetu-tundmatu otsing,
elu tõelisuse trotsing.

Ei, see ei olnud mina,
nagu uskuma jäid sina:

see oli su meeltepete
kõrgelt kaldalt vaadates vette.

See polnud minu nägu,
vaid virvendus ja hägu.

Sa pole mind kunagi näinud —
ma pole su teedel veel käinud.

Ma pole su teedel veel käinud,
kui sa tulid, olin ma läinud.

Ära siiski mind otsimast lakka,
kuigi ebaõnn ajab sind takka,

ma võin juba homme tulla,
või... täna! Võib-olla, võib-olla.

AGNES TAAR

*

Elu

on suurlavastaja,
tal ei ole võistlejaid.
Meil kõigil tuleb mängida
o m a rolli
tema lavastustes
õnnestunult või
ebaõnnestunult,
tahes-tahtmata.

Elu

on lukulluslik toidulaud või
leivatükk soolasilguga.

Elu

on naerujäätis ja
pisarate kokteil või
vastupidi.

Elu

on punakuldne koidukaar ja
mustatiivuline öö.

Elu

on märkamatu rohtuv
rõõmu teerada ja
uue rõõmu ootamatu
juurdepääs.

Elu

on tõus ja mõõn,
milles su meeled
ja tahe mängivad
esimest rolli.

Elu

on igipõline igatsus ja
üha uuenev unistus,
mis kas muutub või
ei muutu

AGNES TAAR

1531

tõelisuseks.
Kui ta muutuks tõelisuseks,
mida-keda siis veel
igatseda,
millest-kellest unistada?

Igatsus
ja
unistus
peavad jääma.

ÖINE

Kuu taevalael pilgutab silmi
ja hõbedat pudeneb alla.
Tähed laskuvad jooma vaikselt
jõe lahketest pihkudest vett.
Üks tee ei-tea-kust pääsind valla,
paiskub esile kui lilla kett.
Võib-olla siin tehakse filmi,
kummalist ja eripaikset!
Mis on see, mis lõhestab vaikust?
Võikaid helisid kuskilt kaikub —
nutu-naerusegane halin . . .
Siis lillast udust kerkib üles,
laiutades lilla tee üle
paljude inimkättega puu.
Käed täis täitumatuid soove
(kui parandamatu lööve) —
täitumatutesoovidepuu!
Inimkätest oksade kohal,
kus raju võidutsedes kohab,
võigas, ebapuulik lõust,
mis irvitab kogu jõust.
Täitumatute soovide halin
on kui imikute nutulalin.
Siis kaob kõik hägusse ja uttu.
Kui pole enam kuulda nuttu,
kerkib teine, rõõmus puunägu,
algul piirjoonteta ja hägus,
siis selgineb ja udu lagub,
okste naeru-ja rõõmukahin —

AGNES TAAR

fäideläinudsoovidepuu!
Leebe tuule vaikne sahin...
Oi puu, oi puu, oi puu sa,
kas saabusid kummatigi
või öösi ehk lummatigi?!
Kuu hõbekangaid üha pillub
mu voodisse. Tähtedekillud
mu silmil ja puude lehed.
Hüüd kustki... tuttav ja ehe.
Ma just nagu
laskun nähtamatust mäest,
unenägu
ent hoiab kinni mu käest.
Ta lebab mu kõrval
ja käes tal
 kuldne vöö.
Ta silmad
 on tähed
ja ümber-
 ringi öö.

KUTSE

Eredas päikesepaistes,
kuupaiste kollastes öödes,
läbi vihmajärgu,
läbi lume ja raju
näen sind aastate kestes
ulmades, unelmates
noorusmaa taeva all,
minu lapsepõlve
kodukopli suurkivi.
Nüüd saatsid sa mulle kutse
tuulte ja pilvede kaudu,
südaöötähtede kaudu,
päikesekiirte kaudu,
pilkase pimedate kaudu,

AGNES TAAR

1533

et su kivine süda
igatseb mind taas näha
paljude aastate tagant,
laiade laante tagant,
kaugete vete tagant,
poriste teede käigult,
rõõmu ja mure piirilt,
hajali mõtete mant,
et tuleksin veel kord
su juurde
õhtutaeva kumas.
Tahad veel kord mind näha,
tahad veel kord mind tunda
istumas sinu süles
pehmel samblavaibal,
mille tellisid mu jaoks
juba mu lapsepõlves
samblakudujalt endalt.
Tulen, tõttan su juurde,
minu lapsepõlve
kodukopli suurkivi!
Istun taas sinu süles
pehmel samblavaibal,
mille tellisid mu jaoks
samblakudujalt endalt.
Kingi oma kivisest südamest
killuke minu südamele
troostiks, toeks ja raviks,
et ma enam ei kurdaks,
et ma enam ei mõtleks,
et ma enam ei tunnetaks
möödaniku tühje radu!
Et saaksin rõõmus olla,
et saaksin naerda ja laulda,
et saaksin püstipäi käia
elu kauneid radu.
Kas sa kingid mulle
killukese kivisest südamest,
kui tulen nüüd sinu juurde,
minu lapsepõlve
unustamatu suurkivi? ...

AGNES TAAR

Miroslav Ivanov

MAXMILIAN Z-i MAHLAPUDELID

Igal majal on oma saladused.

Kui saaksid kõnelda kõik auklikuks tallatud trepiastmed või kestendavad krohvikihid, trepikoja seintele kirjutatud sõnad, siledaks nühitud käsipuud või kirjuks kratsitud tuhaurnid! Kui nad saaksid kõnelda täiesti tavalistest asjadest, sellest, mida nad mäletavad, mis siin on juhtunud ja inimeste elusse sisse lõõnud nende olemasolu ajal...

Kunagi oli meil korter hämaravõitu majas, kus paljude aastate eest oli elanud Božena Němcová. Ja iga kord, kui ma poisikesena seal mööda treppe jooksin, meenus mulle, et siin oli kõndinud ka tema, ja mind valdas isesugune, kummaline tunne. Ma teadsin, et need kivid mäletasid tema nägu, kõnnakut, peahoidu, et kindlasti olid nad kuulnud tema hingamist, kiiret ning vaevalist.

Inimesed kinnitavad sellistele majadele mälestustahvlid. Nagu võiksid need kõigest pajatada! Trepiastmed ja kirjuks kratsitud tuhaurnid vaikivad, tahvli juurde asetatakse lilli ja tavaliselt kord aastas deklameeritakse siin luuletusi.

Ja trepiastmed jätkavad oma ülesande täitmist. Ja siseõu samuti. Ja koos nendega ka kestendavad krohvikihid ja vaibakloppimise õrs.

Igal majal on oma saladused. Suured ja väikesed.

Üürimaja, mis asub natuke allpool Dejvice väljakut, on kõrge, moodne, laiad aknad vaatavad üle tänava seisvate vastasmajade fassaade, kusagil nende taga paikneb Stromovka oma muruplatside ja järvekestega. Seal veeretab ka Vltava oma hallivärvilisi vooge. Üürimajast edasi, võib-olla saja või kahesaja meetri kaugusel, sirutab end nii maapinda mööda kui ka pilvede poole hotell «Internacionál». Nagu konn allikal, nõnda istub ta siin häilu sees ja uhkelt pajatab möödunud ajast.

Tollal teda siin ei olnud.

Tollal laiusid siin ohakaväljad, paar väikest maja, järsk nõlvak.

Tollal sõitis veel ringi gestaapo.

Üürimaja kõige kõrgemal korrusel, peaaegu katuse all elas Julius Fučík. Tema raamatud pole enam ammu siin. Ülikonnad on kuhugi kadunud. Kirjutuslaud, toolid, pildid, kõik on muutunud millekski muuks. Seda nimetatakse vist müüdiksi või legendiksi. Tavaliselt asja enda kahjuks.

Ma tean kirjanikke, kes on kirjutanud kümneid raamatuid, kuid paar aastat pärast surma on nad peaaegu kõikidel meelet läinud. Kirjandusteadlased muidugi välja arvatud. Kuid raamatuid ei kirjutata ju kirjandusloo jaoks.

MIROSLAV IVANOV

Mis siis tegelikult on surematusest?

Kui inimesed teoseid loevad? Või kui autori nimi on trükitud kooliõpikutesse suurte tähtedega? Üks mu tuttavaid muigab elutargalt ja ütleb: pole kuigi raske entsüklopeediasse pääseda, hoopis hullem on seal auga vastu pidada.

Fučíku aknast oli näha kaugele.

Siin kirjutas ta oma reportaaže, artikleid, följetone.

See kõige kuulsam teos, mis on alatiseks seotud tema nimega, sündis aga mujal. Võib-olla kümme, kakskümmend kilomeetrit siit.

Kirjutuslaud Dejvice üürimajas jäi üksipäini.

Kong 267 Pankrácis sai uue vangi.

Fučíku kaasvang «isa» Pešek jutustas hiljem:

«Ühel päeval visati meile kongi halastamatult vaeseomaks pekstud inimene, õigemini inimvare. See oli Fučík. Näis, et oma armetu seisukorra tõttu ei ela ta õhtunigi. Kaelast kuni jalataldadeni aina verevalu- mid, ta oli üleni sinine. Lamada sai ainult kõhuli. Rääkida ei suut- nud...»

Mida kõike võib inimene... Tümitada, peksta, sõtkuda jalgadega teist inimest, hambaid välja taguda, nägu ja sisikonda lõhkuda, alan- dada ja täis sülitada. Vintsutada ja piinata. Kuid olla ka vapper. Aus ja korralik, mitte reeta seltsimeest.

Või kuuluvad viimati mainitud omadused ainult unistuste valdkonda?

Ühel päeval hakkas Fučík kongis kirjutama.

Kuidas see võimalikuks sai? Kuhu ta pani täiskirjutatud lehed? Kes need vanglast välja viis? Mis nendega siis tehti? Kes need ära peitis? Küsimused.

Mõnedele teame vastust juba ammu. Teistele ka praegu veel mitte.

9. juunil 1945 tõi «Rudé Právo» rubriigis «Kes annab teateid?» järg- mise kuulutuse:

Julius Fučík, kirjanik ja «Tvorba» toimetaja Prahast, oli Pankrácis vangis, viidi siis Bautzenisse ja hiljem Plötzenseesse Berliinis ja hukati 8. IX 1943. Kes teab tema kohta mis tahes lähemaid andmeid sellest perioodist, palun teatage aadressil: L. Nachtigalová-Fučíková, Plzeň, Kramářovy sady 3.

Mõne päeva pärast, 12. juunil 1945 saatis insener Vladimír Kazda Gusta Fučíkovále kirja. Nimelt oli ta 1944. aasta kevadel vanglas koh- tunud «isa» Pešekiga, Fučíku endise kongikaaslasega. Muu hulgas oli Pešek Kazdale jutustanud, et Fučík vanglas kirjutas:

«Koolijuhataja Pešeki jutu järgi oli Fučík sel ajal sageli kõnelnud kellestki Klecanist ja saksa valvurist Kolínskýst... Talle andis Fučík alahoidmiseks üle oma märkmed ja kommentaarid, mis ta oli kongis kirja pannud. Koolijuhataja Pešeki jutu järgi oli tegemist Fučíku krii- tiliste poliitiliste vaatlustega ja objektiivsete märkmetega, mis käsitle- sid eluolu vanglas, ja võib-olla leidis siin ka tema legaat kommunist- likule parteile. Fučík oli teadlik, et teda ootab surm. Isa Pešek pani mulle mitmel korral südamele, et ma tema enda surma puhul nendest Fučíku märkmetest vastavatele organitele teataksin ja katsuksin neid leida.»

MIROSLAV IVANOV

Objektiivselt võttes on just see teade ja tunnistus andnud võimaluse jätkata Fučíku märkmete ja Kolínský otsimist. Et «isa» Pešek kohe pärast vanglast vabanemist 1945. aastal suri, siis osutuski insener Kazda eespool toodud informatsioon ainsaks jäljeks, mis konkreetset viisi Kolínský juurde. Gusta Fučíková oma raamatus «Mälestused Julius Fučíkust» küll kinnitas, et täiskirjutatud lehed toimetas välja valvur, kuid tema ei teadnud mehe nime:

«Mäletan, kuidas Julius «neljasajas» 1943. aasta jaanuaris enne selle likvideerimist mulle ütles: «Gustina, ma kirjutan Pankrácis.» Ja mina vastasin talle: «Kes selle välja toimetab?» Julius sosistas mulle: «Üks saksa valvur.» Mina ütlesin talle tasa: «Ole ettevaatlik.» Tema vastas: «See valvur on usaldusväärne.» Rohkem ma ei teadnud.»

Selle mehe põski katab tihe, punastest veresoonekestest pununud põiming, silmad pilguvad rahutult. Need on näinud surma, palju kannatusi, see kõik on ladestunud nendesse ja raske on sellest vabaneda. Isegi aastate jooksul.

Adolf Kolínský, kunagine valvur saksa vanglas.

Vaasis kaarduvad mõned roosid, tegelikult veel alles pungad, need lähevad lahti paari päeva pärast, natuke eemal on televiisor, väike riiul koolivihikutega. Siin valitseb kindel kord nagu õppeväljakul. Tütär on koolis.

Mees istub natuke jäigalt, räägib aeglaselt, kuid ladusalt. Otsib oma mälus sõnu, lauseid, löike, köögis kõlab tema hääl, mis aeg-ajalt lööb kähisema.

Ta jutustab oma noorusest. On sündinud Frankstadtis Moravský Šumperki lähedal, isa oli saeveskis katlakütjaks. Varsti kolisid nad Jihlavasse.

«Kui me sinna tulime, võisin olla umbes kolme aastane, ja sealt kolisime mõne aja pärast Jamnásse, see on küla linna lähedal. Meid oli kuus last. Üks neist hiljem suri ja nõnda jäid mulle kaks venda ja kaks õde. Jah, isa oli rahvuselt sakslane. Ema suri meil 1908. aastal... Lapsepõlv? Nagu vaestel ikka. Kodus räägiti enamasti saksa keelt, ainult mina vennaga kõnelesin tšehhi keelt. 1919. aastal hakkasin Jihlavas mehaanikuks õppima, töötasin siis saekaatril Věžnices Okříšeki lähedal, teenisin aega sõjaväes, pärast seda töötasin Plesnás Chebi lähikonnas, seal oli kudumisvabrik, oodake, kuidas selle nimi oligi... Vist «Lehrmann ja pojad». Kõikjal mehaanikuna.

Noh, ja siis hakkasin kohti aina sagedamini vahetama: Plzeňis, Liblínis piiritusevabrikus, rehepeksumasina juures Osovás, leiba oli — nagu üteldakse — elamiseks vähe, suremiseks palju, ja raha oli kõikjal hirmus napilt. Töötasin ka Holešovice seebitehases Odkolekite juures, Karlínis Daněki juures — ja kord lugesin ajalehest teadet, et kuulutatakse välja konkurss mehaaniku-valvuri koha täitmiseks kloostri-vanglas.

Ütlesin endale, et see oleks ometi midagi kindlat. Ja palk on korralik. Nõnda ma pärast lühikest järelemõtlemist end meldisingi, kuid suurt lootust asjale ei pannud. Ma ei hakka teid selle kõigega tüütama — kogu lugu lõppes viimaks hästi ja ma sain kirja, et asuksin tööle abi-

MIROSLAV IVANOV

valvurina Pankráci vanglas. Siin see dokument mul on. Daatum — 21. september 1929.

Korrapärane kuupalk, see on lihtsalt vaimustav, sul pole vaja hirmu tunda, et mõni vabrikant sind jällegi tänavale viskab. Ja et pead nälgima. Olin rahul.

Umbe kolme aasta pärast viidi mind üle Ružomberokisse Slovakiast, sealne uus ringkonnakohus otsis valvurit-mehaanikut, mul oli nõutav kvalifikatsioon olemas — ja nõnda ma sõitsin. Mulle üteldi: oled poissmees, noor ja tugev, miks sa peaksid selle koha tagasi lükkama.

Aeg Ružomberokis kulus nii, et ei saanud õieti arugi. Vahel oli koosviibimisi, kas siis linnas või ümbruskonnas, nädalast nädalasse üks ja seesama töö, hommikust peale masinaruumis, vahel mõni väike remont, vein oli seal hea, inimesed olid toredad, tütarlapsed ilusad, ainult pika-peale hakkas mind vaevama koduigatsus. Kolmekümnendate aastate keskpaiku ehitati Hradec Královésse vangla, ja kui ma sellest teada sain, hakkasin Tšehhimaale tagasi tahtma, ja kohe nii hullupööra, et kus iganes istusin või astusin, aina mõtlesin sellele, tegin plaane, ja nõnda siis lõppude lõpuks tulingi välja palvega, et mind ümber paigutataks: tahan naist võtta ja kodule lähemal olla. Algul ei tahtud mind ära lasta, tuli sellest päris tõsine vägikaika vedamine, kuid lõpuks sain ikkagi tulema.

Hradecis kandsin hoolt veevärgi, telefonide ja muu selletaolise eest. Nagu vanglas ikka. Minu vend elas sel ajal Prahast, Kobylisýs, kus ta hoolitses saksa antifasistidest maapärgulaste eest, kes Hitleri tõttu olid pidanud põgenema.

Ma aitasin teda. Raha meil küll kuigi palju ei olnud, kuid nemad olid selles suhtes veel hüllemas olukorras.

Noh, ja siis tulid siia natsid.

Et meie isa oli rahvuselt sakslane, siis läks vennas sel ajal valvuriks saksa vanglasse. Et hakkab seal aitama, usaldas ta mulle oma plaani. Ja aitaski, valmistas isegi lendlehti, nii et öde talle kord ütles: «Polda, see lugu lõpeb sul halvasti! Nad nabivad su kinni...»

«Sina muudkui pelgad,» ütles vend selle peale ega võtnud öde kuulda.

Lõpuks tuli tal selle eest ikkagi kallist hinda maksta: ma ei tea, kuidas tehti kindlaks, et ta abistab vange, ja ta saadeti rindele, Balkanile. Seal jooksis ta kreeka partisanide poole üle, kuid ühe aktsiooni ajal võtsid natsid ta vanggi, mõistsid kui desertööri surma ja lasksid maha... Kuid see tegelikult ei kuulu meie loo juurde.

Imetlesin teda, ta oli julge mees. Kord, selsamal 1940. aastal, veel enne seda, kui ta rindele saadeti, ütles ta mulle nagu muu seas: «Ja mis pärast sa õieti tšehhi vanglas tööl oled? Kellel on sellest kasu?»

Mõtlesin tema sõnade üle üsna kaua järele, kaalusin neid kümnest kandist, just niimoodi nagu siis, kui mälud suutäit ega tea, kas neelata see alla või mitte, ent lõppude lõpuks palusin ennast tšehhi ringkonnakohtu alluvusest Hradeci gestaapo vangla käsutusse üle viia. Valvuriks. Mu kaaslased imestasid, kuid ma ei võinud mitte midagi seletada. See oli kogu asja juures kõige halvem.

1940. aasta septembri algul astusin teenistusse. Pidasin seda ametit

MIROSLAV IVANOV

üle aasta, täpsemalt 3. oktoobrini 1941, mil juhtkond laskis mu vahistada, sest ma aitavat tšehhi vange... Võtaks väga palju aega, kui ma kõik ära jutustaksin... Ma lihtsalt ütlesin inimestele, keda viidi ülekuulamisele, kuidas ja mida nad peavad tunnistama, sest teadsin, mida olid tunnistanud teised enne neid, samuti toimetasin vanglast salaja välja nende kirju ja hoiatasin neid, kes viibisid vabaduses.

Koostati protokoll. Gestaapolane, kes seda kirja pani, karjus minu peale: «Miks sa seda tegid?» Vabandasin ennast sellega, et kui ma tšehhi vanglast gestaapo omasse üle tulin, ei instrueerinud mind keegi, ma ei teadnud, et vangidega ei tohi rääkida... Mängisin lihtsalt lolli. Muud mul üle ei jäänud.

Mind viidi Terezínisse: sain valju noomituse ja 14 päeva üksikvangistust. Et ennast parandaksin. Istusin Väikeses kindluses, tekki mulle ei antud, oli talveaeg, magamisest ei tulnud midagi välja, ainult lõdisesin, nari oli ilma õlekotita, hirmus rääkidagi.

Siis lasti mind vabaks ja ühtlasi pisteti mulle pihku käskkiri, et olen üle viidud Prahasse, Pankráci vangla valvuriks. Et saaksin Hradecist teise miljösse...

Kui Pankrácis oma kohalejõudmisest raporteerisin, mõõtis gestaapolane Soppa, kes oli sealse vangla ülem, mind pilguga ja ütles: «Oled end küll kenasti täis praadinud. Pean sul nüüd silma peal hoidma...»

Ilus vastuvõtt.

Pidin olema ettevaatlik, palju ettevaatlikum kui Hradecis. Ja näete, nõnda see läks...»

Julius Fučíkul oma raamatus «Reportaaž silmusega kaelas» on peatükk, mis kannab nime «Kolín». Selles räägib ta:

«See juhtus kord õhtul, piiramis seisukorra ajal. SS-vormis valvur, kes mind kongi sisse laskis, otsis mu taskud läbi ainult näiliselt.

«Kuidas teiega lugu on?» küsis ta tasakesi.

«Ma ei tea. Mulle üteldi, et homme lastakse mind maha.»

«Kas see kohutas teid?»

«Olen selleks valmis.»

Mehaaniliselt libistas ta kiiresti kätega mööda mu kuuerevääre.

«Võib-olla sünnibki nii. Võib-olla mitte homme, võib-olla hiljem, võib-olla ka üldse mitte. Kuid niisugusel ajal... on parem alati valmis olla.»

Ja ta vaikis jällegi.

«Kui ehk siiski... Tahaksite kellelegi midagi teatada? Või tahaksite kirjutada? Küllap läheb vaja, kui mitte praegu, siis tulevikus: kuidas te siia sattusite, kas teid keegi reetis, kuidas keegi käitus... et koos teiega ei läheks kaotsi see, mida teate...»

Kas ma tahaksin kirjutada? Nagu oleks ta ära mõistatanud mu kõige palavama soovi.

Natukese aja pärast tõi ta mulle paberi ja pliiatsi. Peitsin need hoolikalt ära, et neid ühelgi läbiotsimisel ei leitaks.

Ja pärast seda ma neid ei puudutanud.

See oli liiga ilus — ma ei saanud teda usaldada. Liiga ilus: siin, sünges majas, mõni nädal pärast vangistamist, nende mundrimeeste hul-

gas, kellel oli sinu jaoks varuks ainult sõim ja hoobid — leida inimene, sõber, kes ulatab sulle käe, et sa ei kaoks jäljetult, et sa võiksid kõnelda nendega, kes ellu jäävad ja kes elavad pärast sind. Ja just nüüd! Koridorides hüüti surmamõistetute nimesid, verest joobunud eseslased karjusid metsikult ja jubedustunne nõõris kõri kinni neil, kes ei võinud karjuda. Just nüüd, niisugusel hetkel — ei, see oli uskumatu, see ei saanud õige asi olla, kindlasti oli see ainult lõks. Kui tugev peab olema inimene, kes sulle sellises olukorras omaenda initsiatiivil ulatab käe. Ja kui julge!

Möödus umbes kuu. Piiramis seisukord oli tühistatud, karjumine vähenenud, julmad hetked olid muutunud mälestusteks. Jällegi oli öhtu, jällegi tuln tagasi ülekuulamiselt ja jällegi seisis seesama valvur kongi ukse ees.

«Nähtavasti rabelesite välja. Arvatavasti» — ta vaatas mulle uurivalt otsa — «arvatavasti oli kõik korras?»

Sain sellest küsimusest hästi aru. Ma solvusin sügavasti. Kuid see veenis mind rohkem kui miski muu selle inimese aususes. Nii võis küsida ainult mees, kel selleks oli sisemine õigus. Siitpeale hakkasin teda usaldama. See oli meie inimene.»

Pärast lõunasööki pani Kolínský kohvivee tulele, ivakese ajaga löi vesi vulisema, potikaas hüples nagu pöörane. Kolínský oli pannud lauale oma käed, suured ja vägevad kämblad, ma ei tahaks nende haardesse sattuda. Natukese aja pärast ta tõusis, kõndides tuli talle kõik paremini meelde. Ta kõndis köögis edasi-tagasi, tema kõnnak polnud elegantne, pigem soliidne, ja oma sõnu saatis ta tahtmatute žestidega.

«Ma jälgisin hoolega Soppat, et ta mind ei tabaks. Juba enne Fučíkut võimaldasin ma mõnedel vangidel kirjutada... Algust tegin doktor Karel Bondyga. Siis tuli kindral Eliáš, protektoraadi valitsuse endine peaminister, kelle natsid lõppude lõpuks ikkagi hukkasid. Pea-aegu kõik hülgasid selle mehe, tema kasti liikmed olid suuremaltjaolt argpüksid, mina toimetasin vanglast välja ka tema viimase kirja. Ja samuti, et mul meelest ei läheks, mina peitsin ära kommunistlike ajakirjanike Eduard Urxi ja Václav Sinkuly viimased kirjad. Muretsemin neile paberi, pliiatsi... nad usaldasid mind.

Noh, ja siis sain tuttavaks Fučíkuga. Meie esimesest jutuajamisest on ta kirjutanud oma «Reportaažis», ma ei hakka seda kordama. Võttis kaua aega, enne kui ta mind usaldama hakkas. Ja mina teda. Nimelt pidin ju minagi ettevaatlik olema... Mis siis, kui... Ent kord, kui keegi meid tähele ei pannud, kallutas ta end minu ligi ja ütles tasa:

«Kolín, ma hakkan peale. Nüüd on kõik teist, et see mitte kellegi kätte ei satuks. Minuga ei saa enam midagi rohkemat juhtuda, mul on poomisnõõr kindel, te teate seda...»

«Mitte keegi ei saa mitte midagi teada, ma olen ettevaatlik,» ütlesin talle seepeale. Ja me hakkasime peale...»

«Millal see oli?» katkestan tema juttu esimese küsimusega.

«Täpset daatumit ma ei tea. Vist 1942. aastal, ma ei pannud seda kirja. Kui mul aga iganes vaba hetk oli, viisin talle kongi paar paberilehte ja pliiatsi. Siis tegin ringi peale kogu sektorile, mis oli minu hoole all, ja kui kusagil polnud inimhingegei liikumas, peatusin uuesti kongi

MIROSLAV IVANOV

number 267 juures, kus asus Fučík, koputasin üks kord ning siis ta teadis, et kõik on kombes ja et ta võib kirjutada. Ma ei läinud kaugele, viibisin kogu aeg läheduses. Kui pidin kuhugi ära minema või kui mind kusagilt kutsuti, koputasin tema kongiuksele kaks korda: see tähendas, et ta peab katkestama.»

«Mitu lehekülge ta päevas kirjutas?»

«Kuidas kunagi. Isegi kuni viis lehekülge, tavaliselt aga kaks või kolm... Mõnikord pidin talle pliiatsit teritama, neil puhkudel, kui ta kirjutas rohkem. Kui ta oli lõpetanud, andis ta täiskirjutatud lehed mulle ja mina viisin need käimlasse. Seal oli meil boiler või kuidas seda kutsutakse, lihtsalt selline veepaak, loputuspaak. Astusin siis klotsetipoti kaanele ja torkasin lehed seinale ja paagi vahele. Seda ei teadnud keegi, isegi Fučík mitte. Jätsin nad sinna mõneks päevaks: ütlesin endale, et kui kõik läbi kukub, kui keegi iitsatab — ega Fučíkki pidanud siis ülekuulamistel alati lõpuni kindlaks jääma — ja mind läbi otsitakse vanglast väljumisel... Neljandal või viiendal päeval panin lehed portfelli voodri vahele ja viisin vanglast välja. Vaadake, kuidas ma seda tegin...»

Kolínský võtab portfelli ja demonstreerib kogu operatsiooni. Hoolikalt tõmbab ta voodri eemale, markeerib lehtede paigutamist ja asetab siis kirjamapi jällegi riulile.

«Kuhu te lehed viisite?»

«See oli tõsine probleem. Ma ei teadnud, kuhu neid panna. Kus neid kõige parem oleks hoida. Pistisin need ölekoti sisse, kuid ma elasin vallaliste valvurite ühiselamus — unustasin teile ütelda, et juba enne seda, 1938. aastal läksime naisega lahku. Ja vallaliste ühiselamus oli hädaohtlik neid hoida. Pealegi sattusin tollal teist korda kahtluse alla, et aitan vange. Nimelt langesid asjaolud äärmiselt õnnelt kokku. Juba Hradeci vanglas teenimise ajal sain tuttavaks kellegi Čejpiga — tema kodulinnaks oli Nové Město nad Metují. Hiljem lasti ta vabaks, mõne aja pärast pandi uuesti kinni ja toodi Prahasse, Pankráci. Siin sai ta teada, et selles vanglas on valvuriks ka Kolínský — niisiis mina — ja nõnda oli ta ütelnud: «See on hea, vähemalt mind aitab ta jällegi.» Kuid kongis juhtus olema nuhk, too kandis selle lause ette, ja mina olin uuesti pigis.

Vanglaülem Soppa kutsus mind enda juurde, et mis on mul selle kohta ütelda. Ma eitasin kõike ja seepärast tegi Soppa korralduse, et mina ei tohi töötada valvurina, kuni asi pole selgeks tehtud, ja paigutas mu vastuvõturuumi esimesel korrusel.

Nõnda lõppes Fučíku «Reportaazi» kirjutamise esimene etapp.

Istusin maja sissepääsu juures, olin peaaegu uksehoidjaks ja ootasin, mis edasi saab... Nimelt viidi Čejp kohe pärast seda ebameeldivat lugu Saksamaale kohtusse. Kerge mul ei olnud, Soppa teatas, et niipea, kui mees tagasi jõuab, seab ta Čejpi minuga silm silma vastu. Seni aga tuleb mul töötada vastuvõturuumis, vanglakoridori ei tohtinud ma minna.

Sellel perioodil nägin Fučíkut ainult siis, kui komissar Böhm viis teda sõitudele mööda Prahast. Neid polnud vähe... Paberilehti ega pliiatsit ma talle ei andnud. Meie töö oli katkestatud ja kumbki meist ei teadnud, kuidas see kõik lõpeb.»

MIROSLAV IVANOV

Avame uuesti raamatu «Reportaaž silmusega kaelas». Kolínskýt käsitlevas peatükis iseloomustab Fučík teda ja kirjutab:

«Esimesel pilgul mõistatuslik kuju. Alati kõndis mööda koridore üksi, ta oli rahulik, endasse sulgunud, ettevaatlik, pani kõike tähele. Iialgi ei kuulnud teda kedagi sõimamas. Iialgi ei nähtud teda kedagi löömas.

«Virutage mulle vastu kõrvu, palun teid, las Smetonz näeb,» palusid teda seltsimehed naaberkongist, «las ta vähemalt kordki näeb teid töötamas.»

Ta raputas pead:

«Pole tarvis.»

Iialgi ei kuulnud teda kõnelemas mingit teist keelt peale tšehhi keele. Kõik temas ütles sulle, et tema on teistsugune kui ülejäänud. Kuid sul oleks olnud raske ütelda, mispärast. Ka valvurid ise teadsid seda, kuid ei mõistnud samuti seletada.

Ta ilmub kõikjale, kus seda vaja. Toob meelegendlust sinna, kus on puhkemas paanika, julgustab, kus pea norgu lastakse, taastab sideme, kus katkenud niit ohustab vabaduses viibivaid inimesi. Ta ei upu pisisajadesse. Ta töötab süstemaatiliselt ja laiahaardeliselt.

Ja mitte alles nüüd. Algusest peale. Sellel eesmärgil ta läkski natside teenistusse... Ütles enda olevat sakslase, et saaks minna valvuriks tšehhi vanglasse Hradec Královés ja hiljem Pankrácis! Küllap see tekitas nõrdimust tema sõprade ja tuttavate hulgas. Kuid nelja aasta pärast viibutas sakslasest vanglaülem raporti ajal tal nina ees rusikaid ja — mõningase hilinemisega — ähvardas:

«Ma peksan teist välja tšehhi vaimu!»

Muide, ta eksis. See polnud ainuüksi tšehhi vaim. Sakslasel oleks tulnud temast välja peksta ka inimene. Inimene, kes läks teadlikult ja vabatahtlikult oma õigele kohale, et võidelda ja võitluses aidata. Ja keda pidev hädaoht aina karastas...

Kolínský hingab sügavalt, seisatub akna juures, mõtleb ivake aega järele, kuidas edasi rääkida, võib-olla seab korda mõtteid, siis jätkab: «Siis sain ma teada, et Čejp on hukatud. Kusagil Saksamaal... Soppa vandus tulist kurja, et nüüd ei saa meie silm silma vastu seadmisest enam asja. Mina kehtisin õlgu ja ütlesin talle, et kõige parem on, kui saadate mu rindele.

«Mispärast?» käratas Soppa.

«Te siin aina jälitate mind ja vahite altkulmu. Teised valvurid laimavad mind ja teie usute neid. Üks neist ladus jälle lagedale, et kui mina koridoril olin, siis ma käisin kongides ja rääkisin vangidega...»

«Ja kas see pole tōsi?»

«Ei!»

Soppa vaikis, vahtis mind uurivalt, kuid ei suutnud mu tõelisi soove ära arvata. Natukese aja pärast ütles ta: «Ei, rindele ma sind ei lase. Kuid anna endale ise paremini aru, mida sa tegelikult teed.»

Päevad vastuvõturuumis kulgesid tavalises tempos, pidasin seal korralist teenistust, kuid aidata ma kedagi ei saanud. Läksin närviliseks, ütlesin endale, et siin pole minust mitte kellelegi vähimatki kasu, ja lõppude lõpuks, pärast pikka järelemõtlemist otsustasin esitada taotluse, et mind uuesti (lugu Čejpiga oli juba vaibunud) paigutataks

MIROSLAV IVANOV

vanglakoridorile valvuriks. Põhjendasin oma soovi sellega, et tahan teenistusaja kestel kõndida, et pidev ühel kohal istumine mõjub mu tervisele.

Ootasin pingsalt, mis saab.

Mõne päeva pärast Soppa andis loa. Muidugi ei teinud ta seda selleks, et mulle vastu tulla, pigem tahtis ta võimalust anda, et ma end ise reedaksin. Ta oli nagu kass, varitsev ja luurav.

Nõnda olin siis jällegi koridorides, kus mulle kõik oli tuttav, uuesti viisin ma vange ülekuulamistele, juuksuri juurde, mõnikord valitses siin suur sagimine, kuid igal juhul oli see parem kui päev läbi vastuvõturuumis kükitada.

Meie Fučikuga pidime olema ettevaatlikud. Väga ettevaatlikud. Kaua aega me ei kirjutanud, kindluse mõttes ei andnud ma talle paberitki... Üks minu kolleeg, tema nimi oli Weissner, nimelt reetis mulle sellal, et Soppa oli ta enda juurde kutsunud, nii nagu ülejäänud valvuridki, ja neile ütelnud: «Tore lugu küll, kui te selle Kolínský valveta jätate...»

Miks Weissner mulle seda ütles? Ta tuli minu juurde, et talle sõidab külla naine, ja tahtis minult laenuks saada mu korterit. Paariks päevaks. Ja nõnda me hakkasime kahekesi juttu ajama ja tema — et tänuvõlga tasuda, sest ma andsin talle korteri laenuks — rääkis mulle selle ära.

Fučikut veeti endiselt ülekuulamistele ja sõitudele mööda linna. Kül-lap peab vastu, ütlesin endale, ta näeb ju päevselgelt, et talle lõkse seatakse. Meile saabus uusi vange, aeg-ajalt sõitis Saksamaale surma-transporte, kõik käis kogu aeg korrapäraselt... Nädalaid ja kuid. Kuni kord. Mulle näis, et rahu on majas, oli pühapäev, koridorid tühjad, kogu hoone vaikne, mitte kusagil mitte kedagi — ja nõnda koputasin ma jällegi Fučiku kongiuksele. Ta tõstis pea, naeratas, ütles mulle, kas te ei karda, Kolíńák, pärast seda kõike.

«Mis mul karta, mina ju selle peal väljas olengi, peaasi, teie ei tohi mind hätta jätta.»

«Ei maksa karta, ma vean neid ninapidi.»

«Loodame. Kuid teie peate samuti hoolikas olema, nad on kavalad, nad tahavad teid võrku püüda... Siin on pliiats, ja kui teil on tahtmist, võite jätkata.»

Kui palju ta neid salakirju ühtekokku valmis kirjutas, ma ei tea. Ta nummerdas need kenasti järjekorras ja mina viisin need — sellest ma juba jutustasin teile — ühiselamusse. Kuid siia ei võinud neid kauaks jätta. Kohe mitte kuidagi. Juhtub keegi minu peale kaebama ja tuleb kontroll, need mehed soriksid mu asjad läbi, pööraksid ölekotid pahu-pidi ja avastaksid kõik... .

Ma sõitsin Hradec Královésse.

Selleks oli mul kaks põhjust. Esiteks oli mul taskus osa Fučiku käsi-kirjast ja ma jätsin selle sinna tuttavate juurde. Neil oli oma maja ja nad võisid lehed seal hästi ära peita. Teine põhjus? Ma peatusin ring-konnakohtu valvur-uksehoidja pool, tema nimi oli Jeník, ja tahtsin tema käest paluda, et ta annaks tunnistuse — kui teda minuga seoses üle kuulama hakatakse — niimoodi, et see mulle kahju ei teeks. Sest kui ma veel Hradecis teenisin, käis minu juures palju inimesi, kelle

omaksed istusid vanglas, ja mina aitasin neid. Ja nõnda tahtsin ma Jeníkule ütelda, et ta maha salgaks, teataks, et pole näinud mitte kedagi minu poole tulevat...

Kui olin selle kõik Jeníkule lagedale ladunud, muigas ta pilkavalt ja ütles: «On need alles litsid mehed, Kolínák. Nad olid juba siin...»

«Gestaapo?»

«Jah. Ja kuulasid mind üle, kas keegi ei käinud sinu pool.»

«Ja mida sa kostsid?»

«Et ei... Saad sa aru: mitte ainult sinu, vaid ka enda tõttu. Nad oleksid ju ütelnud: ja mispärast te tollal sellest ei teatanud? ja ma oleksin olnud selle supi sees koos sinuga, kuid sellest ei pea ma üldsegi lugu.»

Umbes kuue nädala pärast sain Hradec Královést kirja nende inimeste käest, kes pidid seal Fučíku lehekesi säilitama, et sõitku ma kiiresti sinna. Nad kartsid... Andsid lehed mulle tagasi, vabandasid sadat kanti, aga mis mul sellest kasu. Mina hoidsin neid lehekesi jällegi käes, kõndisin mööda perrooni, ootasin rongi ja mölgutasin mõtteid, mida edasi teha.

Lühikest aega oli Fučíku «Reportaaž» minu tuttavate pool Potštejnīs, kuid ka seal polnud sel pikka püsi. Korruga tulid tuttavad Prahasse ja töid mulle lehekesed tagasi, et andku mina need mujale hoida. Olin lausa meeleheitel. Siis viisin need Jihlavasse õe juurde. Omees oli sealses raudteejaamas pöörmeseadjaks. Ütlesin õele, vaata, hoia see väike pakk siin alles. Mõne aja pärast tulen sellele jällegi järele. Ta võttis mind kuulda.

Fučík aga kirjutas, lehti aina lisandus.

Mõned neist viis välja ka tšehhi politseinik Hora, kes seal teenistust pidas. Andis need üle pani Skořepovále, kelle mees tollal samuti viibis vangina meil Pankrácīs; kord ma küsisingi mehelt endalt, kui oli paras hetk ja kedagi polnud nägemas, et me juttu ajame, kas need lehekesed võiksid tema korterisse jääda. Ta oli nõus. Horale rääkisin ma Fučíku kirjatööst ise, see oli usaldusväärne mees ja aitas mind. Tema viis lehed väravast läbi ja väljas tänaval, nurga taga andis need mulle mõnikord üle, et peidaksin nad teiste juurde.

Ainult kuhu?

Tollal sain tuttavaks Jiřina Z-ga, kelle onu oli Pankrácīs vangis. Viisin välja ka onu salakirju, andsin need üle Jiřinale ja kord ütlesin talle, et mul on niisuguseid asju rohkem ja et ma ei tea, kuhu neid peita. Kas te ei aitaks mind? Ta noogutas — ning me hakkasime peaaegu reeglipäraselt kohtuma, mõnikord trammis, teinekord trahteris, ja mina andsin talle üle lehekesed, mis ta viis oma vanematekoju Humpolecisse.

Lõpuks aga jäin ma ikkagi vahele. Siis teenisin ma Kolínīs ja käes oli juba 1944. aasta suvi, pärast atentaati Hitlerile. Ma ei hoidnud oma keelt hammaste taga; lähen järgmisel hommikul kella seitsmeks vangi- lasse teenistusse, ja käsk ees — pean šefi juurde minema. Šeff naeratas ja andis mulle ümbriku, et sõidate Prahasse, Kolínský, ja annate selle üle sekretär Bodele. Too oli Pečeki palees ametis. Hästi, ma täitsin käsu, ja Bode ütleb, et me peame protokollī koostama. Ma kaitsesin ennast, aga sellest polnud kasu, küsisin siis, et mispärast. Bode ütles,

MIROSLAV IVANOV

et olevat käimas valveüksuste Hitleri-truuduse kontroll, ja nõnda uju-
sid jällegi kõik mu «patud» päevavalgele, lugu vennaga, minu varase-
mad vahi alla võtmised, et meie olevat saksa rahva hulka pugunud seda
õonestamaks, ja muud selletaolist jama.

Viidi mind siis Väikesesse kindlusesse Terezínis ja siin pidin oma
karistust ootama. Umbes kuu aja pärast tuldi veel kord minu juurde,
koostati uus protokoll, päevad möödusid, pidasin seal valvuriametit,
kord aga tabati mind nelja salakirjaga; olin vangidele lubanud, et toi-
metan need välja. «Alles ist verloren?» ütles üks valvuritest minu aad-
ressil. Pandi mind seisma seina äärde, kohale tuli eseslane Malot, võt-
tis väravavõtme ja irvitas. Ma teadsin, mis võti see on, selle värava
taga asus võllas. Ootasin. Möödus tund, teine, ma ootasin veel ikka.
Sellisel hetkel mõtleb inimene järele oma elu ja muudegi asjade üle...
Kuulen samme, need tulid minu juurde, see oli Jöckl, käed puusas, ta
seisis ja vaikis. Ma ei julgenud end liigutada. Kella kaheteistkümne
paiku tuli Malot tagasi, silmitses mind tähendusrikkalt, riputas võtme
naela otsa ja ütles mulle: mine vahepeal kööki, las annavad sulle
tubli köhutäie, siis kobi tuppa, küll ma sulle järele saadan.

Kantiinis anti mulle knedlikuid kapsa ja lihaga, kuid ma ei suutnud
üldse neelata, teadsin, et poole kuue paiku mind hukatakse, ja nõnda
ma ootasin jällegi. Mitu korda alustasin testamendi kirjutamist, kuid
hirmsa närvipinge tõttu läks see mul iga kord vussi.

Kell sai kuus, mitte keegi ei tulnud mulle järele. Kui ka kell seitse
polnud kedagi nähtavale ilmunud, hakkasin mõtteid mölgutama, mis
edasi saab. Teadsin, et pean kaduma. Varem või hiljem tehakse mul
siin jalad jahedaks. Ettevaatlikult hiilisin toast välja, jõudsin vaikselt
teisele õuele, kus asus postivirn; võtsin ühe posti, seadsin selle õue-
nurka, toetasin jalaga vastu kongiakent, ronisin mööda posti sisemüü-
rile ja siit kohe alla maapinnale, roomasin läbi rohu, see lõhnas, kuid
mina mõtlesin hoopis muule. Välismüürilt hüppasin alla, muud mul ju
üle ei jäänud, siis veel paar minutit ärevust, ja juba loksusingi rongiga
Bohušovice poole.

Hiljem kuulsin, et minu põgenemise eest tasus eseslane, kes pidas
värava juures valvet; ta lasti maha.

Ruttasin Kolínisse, külastasin seal pani Jeřábkovát, kes hoolitses mu
poja eest, jätsin temaga hüvasti, ladsin kohvrise kõige hädavajali-
kuma pesukraami, ja uuesti raudteejaama, rongiga Čelákovicesse; jõud-
sin sinna hommikul, sõin kõhu täis ja hiljem läksin jalgsi Kozovazi
külla, kus elas mees, kes omal ajal oli Kolínis kinni istunud; mina aita-
sin teda ja tema ütles: Kolíňák, kui mind vabaks lastakse ja teil peaks
midagi vaja olema, tulge minu juurde.

Nõnda ma siis tulingi.

Võeti parajasti üles peete, kalender näitas 24. septembrit 1944, kõn-
disin mööda põllupeenraid, vaatasin, kui ilus ikkagi on maailm. Too
mees ei imestanud, andis mulle hea õhtusöögi, lapsi tal polnud, ja
nõnda polnud ka midagi karta —, jutusta aga, Kolíňák, mina teie ase-
mel kükitaksin selle kõige peale suure hunniku. Hakkasin naerma ja
ütlesin, et olen selle hunniku juba valmis kükitanud, kulla sõber.

«See mulle meeldib,» kostis tema, «võite jääda rehalasse.»

Ma jäin.

Siis aitas mind veel Mochovi jaamaülem, ta muretses mulle valepassi, templiga, selle määris ta laiali, andis raudteelasemütsi ja -mantli, ja nõnda ma varjasin end sõja lõpuni tšehhi perekondades; natsid otsisid mind, kuid ei leidnud.

Kord murdsin piiramisrõngast läbi niimoodi nagu Metsikus Läänes, suitsev püstol peos. Põranda all elasin kuni 1945. aasta maikuuni.»

Kuidas Kolínský ütleski? Et andis lehekese üle Jiřina Z-le.

Jiřina kõneleb: «Onu oli Pankrácis üsna kaua. Algul pidasin temaga sidet valvur Hochhausi kaudu, kes samuti aitas vange, kuid mõne aja pärast paigutati ta ümber ja mina murdsin pead, mida edasi teha. Kord 1942. aasta talvel jäin haigeks ja läksin põdema tädi poole Kačerovi. Nimelt oleksin ma muidu oma korteris ihuüks olnud. Kui mul tervis paranes, tulin tagasi oma korterisse Bubenečis ja leidsin seal eest kirja, mis oli kirjutatud vangis istuva onu käega. Selles ta palus mind, et ma teatud päeval — daatumit enam ei mäleta — lähaksin Vinohradi raudteejaama restorani ja et seal ootab mind keegi härra, kes on pannud enda ette lauale kindad. Talle pean üle andma nii uudised kui ka toidu, mis on onule määratud.

Olin sellest kõigest äärmiselt erutatud. On see provokatsioon? Tahe- takse mind sisse vedada? Käänasin lehte kümmet kanti, kuid rohkem mitte sõnakestki, ainult see lühike korraldus. Ja käekiri oli surmkind- lalt onu oma.

Määratud päeval — vist veebruari algul — läksin toda restorani otsima. Kerge mul polnud, baariruum oli täiesti tühi, kuigi ilus see välja ei näinud. Kõige parema meelega oleksin kannapealt ümber pöö- ranud ja jalga lasknud. Mul oli hirm. Kõrvalruum oli samuti pooltühi, käisin mõlemad ruumid veel kord läbi ega teadnud, mida peale hakata. Kelner vahtis mind uudishimulikult, ma vist käitusin üsna silmatorka- valt, ehkki olin kindlalt nõuks võtnud, et teen näo, nagu poleks midagi lahti.

«Mida preili soovib?» kostis baarileti tagant.

Sellel hetkel märkasin, et päris taga on veel üks ruum. Ma ei vasta- nud, läksin kiiresti sinna ruumi — ja nurgas istus keegi mees, hoidis enda ees ajalehte, nii et tema nägu polnud üldsegi näha. Mehe ees laual nägin nahkkindaid. Need lebasid hooletult sinna visatuna, just nagu muu seas. See mees oli tema.

Hiljem sain teada, et mehe nimi on Kolínský. Ja et ta on valvuriks.

Rõhutatult pigistasin suust, et sain korralduse ja nõnda tulingi... Ta silmitses mind uurivalt, andis käega märku, et ma istet võtaksin, ja hakkas rääkima. Ta jutustas mulle onust selliseid üksikasju, et juba üürikese aja pärast lakkasin teda kartmast. Leppisime kokku, kus me tulevikus kohtuma ja asju üle andma hakkame: tema mulle mitme- suguste vangis istuvate inimeste salakirju — need teated toimetasin ma siis kätte nende sugulastele —, mina omakorda andsin Kolínskýle üle toidu vangide jaoks. Ja korraldused.

Me kohtusime palju kordi. Ma töötasin tollal ametnikuna, Perštýňis, tema tuli mulle sinna sageli järele, kuid alati erariietes, selline oli minu tingimus. Muidu kohtusime trammipeatustes, mõnikord Pankráci vangla tagaukse juures.

MIROSLAV IVANOV

Et mul tuli salakirju laiali vedada nii Prahast kui ka ümbruskonnas, siis tõin kantseleis alati ettekäändeks, et lähen arsti juurde või röntgenisse. Kui ilm oli ilus, polnud vigagi. Hullel oli vihmaga, külavahe- teed lainetasid poris, jalad libisesid, mina aga sõitsin külades ringi, hankisin toitu ja otsisin adressaate — pidin neile üle andma teateid nende vangis istuvatelt omastelt.

Kolínský usaldas minu kätte ka kimbu täiskirjutatud lehti, et ma need kuhugi ära peidaksin.

«Pärast sõda muutuvad need väga tähtsaks,» kinnitas ta. «Vaata, et sa neid ära ei kaota. Need on ühe lehetoimetaja märkmed. On väga vaja, et need asuksid väljaspool hädaohtu, pea seda silmas.»

Ma tootan seda.

Oma Praha korteris peitsin lehed hoolikalt valamü alla, hiljem panin need küttepuukasti, mis asus esikus. Ja kui sõitsin pühapäevaks koju, Humpolecisse, võtsin pakikese täiskirjutatud paberilehti kaasa.

Niimoodi tegin mitu korda. Kord-korralt tõi Kolínský mulle uusi lehekesi ja mina viisin need oma vanemate poole.»

Mööda libisevad künkad ja metsatukad, orud ja uued kingud. Mootorrong puhub, sügisene päev. Silmapiir on mähkunud sinisesse ning halli, aeg-ajalt vilksatab mööda ülesküntud põld, kus asjalikult jalutab faasan. Maanteid ääristavad puuread näevad välja nagu vaikivad, kurd- vad protsessioonid, kuidagi märkamatu on surm alustanud marssi läbi maastiku, kaskede all vedeleb langenud lehti. Kalatiikide pinnalt peegeldub vastu taevavõlv koos pilvetriipudega.

Ja jällegi künkad ja nõlvad, rohi on juba koltunud ja see värvus räägib millestki haiglasest, pärnad on peaaegu paljad, nende all kes- tendav pühakuju ja hanekari.

All orus asub Humpolec.

Villase riide linn, nagu meile omal ajal koolis pähe taoti, tikandite linn. Kuulsus on läinud, argipäevad jäänud.

Linnaväljakult tükk maad mööda peateed, siis paremat kätt, tänav on kitsuke. Siin eemal igasugusest tõttamisest asub madal, unustatud maja. Tema number: 234.

Õu nagu maal ikka, paremal puukuur ja mõned puud, vasakul sisse- pääs majja. Siin elab vanapaar, Jiřina ema ja isa. Praegu on nad mõle- mad juba hallpead, tollal oli neil aastaid üle viiekümne.

Valge ning vanamoodne mööbel, nende kolme- või neljakümne aasta jooksul allakäinud, värvitud ahi õhkub soojust, tuhakasti juures on terve kuhi hoolikalt riita laotud küttepuid. Pliidi kohal ripub kuus lillemustriga kastrulit, natuke kaugemal läikima löödud kulp.

Kui palju on selliseid majapidamisi Tšehhimaal.

Keset tuba on laud ja sellel lina, tegelikult küll polegi see laudlina, vaid hoopis vakstu, nagu seda kodus kutsuti, teisiti ka vahariie muinas- jutuliste roosade roosidega ja siniste meelespealilledega, mis magusalt maeratavad. Õuel kaagutavad kanad, toas tiksus kell. Nad täiendavad vastastikku üksteist.

«Jiřinka tõi neid lehekesi palju. Igal pühapäeval sõitis siia, kui aga hakkas juba hüvasti jätma, siis pistis need mulle pihku ja ütles: «Ema,

siin on sulle jällegi midagi, pane need kuhugi ära, et nad kaotsi ei laheks...» Meil oli siin kindral Eliáše viimane tahe, siis veel üht-teist kelleltki härra Bondylt, minu mäletamist mööda ka härra Urxilt ja peale selle härra Fučikult.»

«Kas te teadsite, kes ta on?»

«Mis teil pähe tuleb, tütar ütles alati «selle ajakirjaniku märkmed». Härra Fučikut ei tundnud me isiklikult ega nime järgi. Ma panin need lehekesed tallele, kuid ma ei võinud hingestki aimata, et nendest võiks kunagi mingi raamat saada. Ja pealegi veel nii hirmus kuulus. Ma tegin seda õnnetu, vangi pandud inimese pärast, ent kuidas ta nimi oli ja kes ta ise oli, seda ei küsinud ma iialgi. Need tema lehekesed lugesin ma alati läbi ja nutsin nende juures. Alles siis panin need ära...»

«Kas te ei kartnud? Ja kuhu te nad panite?»

«Nende tõttu tundsimme küllaltki suurt hirmu. Mitu korda rääkisime isekeskis, kas ei oleks ohutum kõik ära põletada, see oli ju elu ja surma küsimus, aga... lõppude lõpuks jätkasime nende talletamist. Sest vastasel juhul — no me oleksime ikka toredad tšehhid küll.

Lehekesed olid umbes klosetipaberite suurused, algul torkasime need laualaekasse, kuid see polnud mingi peidupaik, nagu Jiřinka õigusega ütles, ja nõnda pidime teise koha välja mõtlema. Siis meenus meile puukuur, mis asub õuel, kindlasti tulite sellest mööda. Mina tegin paki valmis, mees kühveldas söe kõrvale — ja asi vask! Mõne aja pärast panime lehed kuuri katuse alla, me kuulsime, et kui tuleb gestaapo, siis sorib ta ka söe läbi. Kuid katus laskis vihma läbi, ja nõnda ei võinud lehekesed sinna kauaks jääda. Jiřinka aga tõi aina uusi ja uusi, neid oli palju, mäletan, et neil olid peal järjekorranumbrid.

Kord ütles mees mulle, peame nad ära panema, seal lähevad nad hallitama...

«Aga kuhu?» küsisin ma.

Hea nõu oli kallis. Siis tuli mulle mõte, et mahlapudelitesse. Võtsin neid mitu tükki, neid pudeleid, keerasin lehekesed rulli ja pistsin pudelisse, sulguri alla panin kummiseibi, et sinna niiskust ei tungiks — ja nüüd oli küsimus selles, kuhu pudelid peita.

«Eks ikka maa sisse,» ütles mees.

Õuele tara lähedale, kus on vaibakloppimise ja sulgkottide tuulutamise õrs, kaevas mees ühel õhtul sügava augu ja sinna me peitsimegi mahlapudelid lehekestega. Oli kottpime, ei paistnud ühtegi tähte, sombune, trampisime savi hoolikalt kinni, istutasime peale mõned mättad — ja seal asusid need lehed 1945. aasta maini.

Noh, ja see ongi kõik.

Hiljem polnud enam midagi, mees kaevas pudelid välja, ja kujutage ette, missugune kokkusattumine: täpselt samal päeval ilmus meie poole mees, kes tutvustas ennast Kolínskýna, et tema on tulnud lehekestele järele. Ma teadsin seda nime Jiřinka kaudu ja seepärast andsime lehekesed talle. Me ei rääkinud mitte kellelegi mitte midagi, mis selle asjaga ikka hoobelda. Ega me ju tegelikult midagi suurt korda ei saanud, meie osa polnud kõneväärt. Ainult kord, täiesti juhuslikult, 14 aastat pärast sõda mainisime seda nii möödaminnes fašismivastaste võitlejate aastakoosolekul...»

Hallipäine naine lõpetas.

MIROSLAV IVANOV

Vaatan aknast välja, Maxmilián Z. osutab käega: «Sinna, kus need pudelid olid maa sisse kaevatud, istutasime mälestuseks puu.»

Läheme uuesti õue. Roostetanud uksehaagiga puukuur on juba päris põdur, eemal asuvad puuhald, need lõhnavad metsa järele. Tara ääres kahisevad langenud lehed. Täiesti tavaline väike maja.

Kui kõik lehekesed kokku arvati, siis selgus, et üks — see kandis numbrit 91 — puudub. See oli kaduma läinud.

Nõnda ilmus raamatu «Reportaaž silmusega kaelas» esimene trükk ilma selleta. Ka teine trükk ilmus sama lüngaga.

Kuni aastal 1946 . . .

Gusta Fučíková meenutab, kuidas ta tollal kohtus noortega Praha Holešovicis ja kuidas pärast seda tuli tema juurde tütarlaps, näost tulipunane, ja pihtis, et leht number 91 on tema käes. Tütarlaps pärines Humpolecist ja just sel päeval, kui härra Z. kaevas välja mahlapudelid, oli ta seal külas olnud. Ta oli lugenud lauale paigutatud lehekesi, ja korraga hõigati teda koju. Lehe, mida ta parajasti lugese, pistis ta raamatu vahele ja sööstis minema, et pragamist ennetada. Siis ta unustas lehekesi, andis raamatu kellelegi lugeda — ja alles hiljem, kui raamat talle tagasi toodi, sattus sellele lehele.

Nüüd annab ta selle tagasi.

Igal majal on oma saladused. Igal esemel. Ja ka igal inimesel.

Kui saaksid kõnelda kõik auklikuks tallatud trepiastmed või kesten-davad krohvikihid, trepikoja seintele kirjutatud sõnad, siledaks nühi-tud käsipuud või kirjuks kratsitud tuhaurnid!

See siin on lugu härra Maxmilián Z-i mahlapudelitest.

See siin on lugu ehk ka millestki muust.

Tšehhi keelest tõlkinud
LEO METSAR

Et raamatutelgi on oma saatus, selle kohta leiame huvitavaid ja mõnikord lausa uskumatuna tunduvaid materjale juba üsna kaugetest aegadest. Ometi on ka meie sajand sellesse inimkultuuri kroonikasse kirjutatud äärmiselt ereda ja erakordsele mehise lehekülje, Julius Fučíku «Reportaaži silmusega kaelas». See teos on ilmunud umbes sajas keeles, ilmekas fakt, mis räägib iseenda eest. Autori surmapäeva, 8. septembrit (tänavu möödub sellest 30 aastat), tähistatakse kui rahvusvahelist ajakirjanike solidaarsuse päeva.

Julius Fučíku teose sünnilugu hakkas huvitama tšehhi kirjanikku Miroslav Ivanovi (sündinud 1929. aastal), kes on oma kodumaal tuntud kui nn. faktikirjanduse silmapaistev esindaja. Nii on tema sulest ilmunud teosed, nagu «Lenin Prahast», «Mitte ainuüksi mustad mundrid» (käsitleb atentaati Heydrichile), «Must sai mati» (neli spionaažijuhtumit Tšehhoslovakkias enne Teist maailmasõda) jne.

Käesolev «Maxmilián Z-i mahlapudelid» on avaldatud Ivanovi teoses «Labürint», mis sisaldab kirjandusteaduslikke lühiuurimusi Komenský, Božena Němcová, Karel Čapeki ja teiste tšehhi kirjanike kohta.

KUI KOLLAST SEEMET TAEVAST PUISTAB KUU

ja üksi öö jääb oma mustas venes
las lõbu tuleb mahlana su suust
las leiab pehme süngi meie veres

las ulatub ta võrust hiiumaale
las karksist kundani käib tema hele jalg
(ja parveni kus riputatult raale
ma põlen mõnusalt kui kasehalg)

TEE PÄÄSEMINE

ei ei sellest pääsu sul
tee et tundud nii pikana
näe lõbu nii pikana pikaldast
ei ole tast pääsemist
kolm südant murdunud
märsis on isal ja pojal tael
ei pääsemist ole ei
lillesöömine jahtub
ämbliku suur suvi käes
sul pääsu ikka ei tule
kui tundudki lõbuna
las palvetab sügiski
küünarnukk teel
tal pääsu ei ole ei

August Eelmäe

JÄLGEDE KIRJA JÄLGEDES

*... nõudkem ja andkem sõnale
tuuma ja ruumi,
aega ja rahu
otsida oma selguse järke
jälgede otsatust kirjast*

Eepik luules, lüüririk proosas — sellise mitte just päris igapäevase väitepaariga on Mart Raua loominguga laadi iseloomustatud üsna mitme suu ja sule kaudu. Eriti väite esimese poole näitlikustamiseks annavad kirjaniku loomingutee algusesse ulatuvad lüroepilised harrastused tõepoolest rohkeid võimalusi: pikemaid või lühemaid poeme, värssjutustusi, ballaade ja valme, luulevormi valatud pajatav-kirjeldavaid elupildistusi. Süzeelist arendatust leiame tihti peale ka valdavalt lüürilise põhikõlaga lühiluuletustest.

Teiselt poolt on taas toonitatud Mart Raua proosa hingestatust, nukratoonilist lüürismi, plastilisi ja visuaalseid loodusmaalinguid, lausestust, mis sagedasti on niisama kujundirikas, nõtke ja musikaalselt rütmikas kui värss. Siinkohal pruugib nendesse või teistesse eri loominguperioodidesse kuuluvate proosateoste kõrval meenutada ka seni veel uustrukis avaldamist ootavat psühholoogilist jutustust «Videvikust varavalgeni» (1927).

Nõnda siis pole põhjust otsustuste eepiline lüüririk — lüüriline eepik tõele vastavust kahtluse alla seada, küll aga mõnda seesuguse iseloomustuse ühekülgust. Vähemasti Mart Raua amplituuda kirjaniku puhul. Sedavõrd mitmemestiline ja -mastiline on ta žanrikirev looming, mille paremiku korduvalt ja kordumatult väärtustab stiilipuhas isikupära.

Luuleraamatuid on selles kuus üht ümmargust tähtpäeva tähistanud kirjanik saatnud «heatahtliku lugeja kättesaadavale» parajasti terve tosina. Seda ligikaudu viis aastakümnet väldanud luuletajateelt, millelt kõige muu kõrval on enesestmõistetavalt leida ka «sisuliste tühja-takerdumiste ja vormiliste ebatavuste viljatuid kogemusi». Kolmel korral (1948, 1963 ja 1972) on Raud oma värsvormis kirjutatud lehekülgi viimistletult valinud kogumikesse, millest kõige mahukam on kümnend tagasi ilmunud 480-leheküljeline «Luuleraamat», kõige esinduslikum ja valikuprintsiipidelt ühtseilmelisem hiljutine «Jälgede kiri».

«Jälgede kiri» pole läbilõikekogu selle sõna laiemas mõttes. Mart Raua enese formuleeringut mööda sisaldab see valimik «lüürilisi ülestähendusi ja satiirilist sekkaütlemist mõne sammu võrra enam kui poole sajandi teedelt». Ja ennäe, valikuvääriliseks peetud lüürilised ülestähendused moodustavadki eeskätt eepiliseks loetud luuletaja värsiloomingust tubli kolmandiku — kui otsustada seni ilmunud kaheteistkümneme kogu sisukordade põhjal. Lisaks leidub siin vaata et kolmeteistkümnenda raamatu jagu uusi värssse, eriti väljapaistvalt satiirilise sekkaütlemise poolelt.

AUGUST EELMÄE

...pilk selgub lahutab kui kuivast vee eel maisest mandrist unerannad rauged, ja esimeseks tõeks sus tärkab see, et endast endasse on teed nii kauged

Nagu kahes varasemaski valikkogus, nõnda järgneb ka «Jälgede kirja» sissejuhatavale luuletusele kolmestroofiline «Sügisnukrus» — Mart Raua esimene trükivärviga ristitud luuletus. See ajakirja «Uudismaa» 1919. a. jõulunumbris ilmunud eeleegia kannab esikkogus «Kangastused» (1924) sünnidaatumit 1918 ja pealkirja «Kuldund kask». Koos luuletusega «Veereng» (hilisem pealkiri «Loojang») jäävad need kaks nüüd autori tahtel ainsatena esindama avakogu. Hoopis mööda on praeguses valimikus mindud järgmisest luuleraamatust «Äitsmik» (1925), rääkimata «Rusemetest» (1927), mis sisaldas kolm pikemat ballaadilaadset luulelugu. Neljandast ja ühtlasi viimasest sõjaeelsest kogust («Kauge ring», 1935) on autor võtnud viis luuletust, ühe neljandiku raamatu üldmahust. Loomingust, mis pärineb ajast enne 1940. a. juunit, lisandub «Jälgede kirja» veel tosina jagu luuletusi väljastpoolt kogusid, peamiselt 30-ndate aastate lõpupoolel loodud. Nõnda siis — kokku vaid paarkümmend luuletust paarkümmend aastat kestnud loomingu teelt. Seda pole tõesti palju.

Kaksteist luuletust esindavad kõnealuse perioodi loomingut «Valitud luuletuste» 1948. a. väljaandes. Nendest kahe («Rahe» ja «Talve tulek») taasavaldamine seati tolaeagse kriitika poolt kahtluse alla, sest need tunduvat «looduse kirjeldamisena kirjeldamise enda pärast». Üldiselt nende üksikute näidetega Raua «kitsalt individualistliku looduslühirika ja mingi pseudorahvaliku arhailisuse vahel» kõikuvalt luulest siiski lepiti, sest «nende taustal paistab seda selgemini silma see suur arenemine, mille Raua luule on läbi teinud nõukogude korra kestel».

Esimeses valikkogus puudub «Luuleraamatusse» ja «Jälgede kirja» võetud luuletus «In memoriam», mis kirjutatud «Eestimaa sakslaste «repatrieerimise» puhul sügisel 1939». Nende värsside avaldamine kogumikus «Kaks Astjat» (1946) oli «Rahva Hääles» (8. VI 1947) esinenud *Lugeja* arvamust mööda põhjendamatu, poliitiliselt desorienteeriv, sest «ei saa mööduda üleõla-muigega sealt, kus on vaja valada kaikaga».

Ehk küll hilisemad hindajad on Mart Raua noorusluulesse suhtunud märksa mõistvamalt, ei ole autor ometi tarvilikuks pidanud valikuprintsiipi kuigivõrd avardada. Imetledes ja austades Mart Raua eneskriitika rangust, peab ka siinsete ridade kirjutaja avaldama veendumust, et pisut säästlikum suhtumine noorusloomingusse oleks kindlasti sobivalt täiendanud kõrgetasemelise «Jälgede kirja» mõtiskluste, meeleolude, värvide ja varjundite kangast.

Praegu kinnitavad eelöeldut meeldivalt üksnes «Silla käsipuul» (1928) ja «Kari» (1929). Romantilise noorluuletaja esikkogust tahaks aga uut eluõigust nõuda vähemalt murdekeelsele «Lahkumisele», mida kirkastab kelmikas huumor. Küllap võinuks mõningase redigeerimisega (mida Raud oma varasemat loomingut üle luges nagu nii on teinud) tänase lugejani tuua mõne teisegi pala. Kas mitte näiteks «Pedajate eeleegia», soneti «Suviõine» või eneseiroonilise «Võrkkiiigen»?

Kahetsemisväärset napilt on valimikes esindatud juba ilmumise järel mitme poolset tunnustust pälvinud kogu «Kauge ring». Raamatule nime andnud sonetikolmikut, «Tuttavat talu» ja sõjaaimustest ärevat «Murdund õhtut» nimetaksin siit esmajoones. Ei oska kõrvalseisja otsustada sellegi üle, miks 30-ndate aastate

lõpust pärit luuletuste arv on «Luuleraamatuga» (1963) võrreldes «Jälgede kirjas» veegli vähenenud.

Sõnade tuumased terad
nõnda hulgi ei tule
hallide kivide vahele
rahede, hallade alla.

Aga uskuma peab.

Kolmekümnendate aastate eesti kirjanduse üldpildis pälvis M. Raud tähelepanu ja tunnustust võitnud romaanide «Kirves ja kuu» ning «Turg», samuti novellikogu «Õhtused kajad» autorina andeka prosaisti maine. Nõukogude kirjanduse esimestel aastatel toimunud tähistevahetus ei hõlmanud aga mitte üksnes loomingu sisulisi kvaliteete — ajasündmustest dikteerituna tõusis nüüd juhtpositsioonile luuležanr.

Suure Isamaasõja aastaid on õigustatult peetud üheks kõrgperioodiks Mart Raua loomingukses biograafias. Neil aegadel valmis kirjanikul «rinde- ja evakuatsioonirändude karmusest hoolimata nüüd kuudega enam luuletusi kui varem aastatega. Oli, millest ja mille nimel kirjutada...» Nõnda on «Sõjasõna» autor ise meenutanud.

Hästi nõudliku valikuga ja eeskätt lüüriliste värsside koondamisele keskendunud «Jälgede kirjas» on «Sõjasõna» (1943) ja «Uued sillad» (1945) esindatud suhteliselt rohkearvuliselt. Pidagem siinjuures silmas veel sedagi, et tõenäoliselt on autorit valiku tegemisel omakorda pidurdanud tõsiasi, et põhiline osa võitluspäevade luulest ilmus alles hiljuti (1970) uustrukis värsivihikute sarjas «Poedilt sõjaveteranile».

Karmil ajal loodud, murdumatust ja võiduusku sisendavates luuletustes on Mart Raud õnneliku käega ühendanud siira kodanikuveendumuse sõna- ja vormitaidurlikkusega. Hingestatult lüüriline lähenemine, eluliselt konkreetne aine ning üldistusjõud tõstavad M. Raua sõjaluule paremiku päevakajalise faktiluule tasandilt kõrgemale ja ajas kestmamale astmele.

Paljusuutlik oli M. Raud sõjajärgsetel aastatel. Tähelepanu vääriva aktiivsusega jätkas ta oma luuletajamissiooni kui rahuaja ülesehitavate tööde ja tegude laulik. Vastse värsikoguga astub ta lugejate ette neljal aastal järjest.

Milline on noil aastail loodu vastupeegeldus «Jälgede kirja» lehekülgedel? Kogumikust «Kaks Astjat» (1946) on autor uustrukiks valinud viis tööd. Neist kolm on pärit sõjaelsest loominguks, tänase lugeja jaoks liialt lihtsustatult käsitletud «Veoteel» kuulub eepilise luule poolele. Samasse kategooriasse tuleks arvata ka «Aaspalu Andrese», mis vastses valimikus ainsana meenutab luuletuskogu «Valimispäeviks» (1947). «Jõud ja valgus» (1948) on esindatud kahe, üsna mahukas värsiraamat «Kõik teed» (1953) taas üheainsa luuletusega.

Soovides küll seda loetelu mõne nimetuse võrra suurendada (olgu esimeseks märgitud programmiline, klassikaliselt ülev luuletus «Raamatut avades» — unustamata, et Raud on noil ajal tulemuslikult viljakas lüroepikuna), seisame ometi silmitsi tõsiasjaga, et nende aastate värsse kohtame «Jälgede kirjas» hõredalt. Silmapaistvalt hõredalt. Paraku küll, siinkohal pole ka kuigivõrd põhjust osutada autori enesekriitilistele lialdustele.

AUGUST EELMÄE

Asjaolusid, mis eesti nõukogude luule 50-ndate aastate alguseks viisid takerdumisseisundisse, on viimaste aegade kriitilis-analüüsivates või memuaarilistes kirjutistes korduvalt käsitletud. Sagedasti aktsendiga just välispidisele, ühiskondliku elu üldilmet kujundanud atmosfäärile, mille vägagi erilaadseid ilminguid näiva hõlpsusega saab taandada üheainsa tauniva sisuga võtmesõna piiridesse. Oleks liialt lihtsustav sellega piirdudagi.

Tollase kunstiloomingu taotluste ja tulemuste üle otsustajal on oluline teada, mõista ning arvestada veel paljusid kitsamaid, sisemisi, eri isikuti erisuguse toime ja tagasimõjuga tegureid, probleemide omavahelist sõltuvust, nähtuste vastastikust tingitust, et objektiivsemalt mõista selliste värsside teket, «kus sõna ei ole asja tuuma avada suutnud, kus mõte on õõnestunud isikukultuse kõminatelt või kus korduvus on soetanud ühetoonilisust».

Maadeldes ise samade hädadega, üritasid Mart Raud ja Juhan Smuul ühes kahasse kirjutatud luulearvustuses («Sirp ja Vasar» 25. III 1950) tähelepanu juhtida mitmetele tollase värsiloomingu tüüpilistele ebakohtadele. Oma märksa rangema kunstinõudlikkuse poolest kaldus kõnealune sõnavõtt järsult kõrvale toorkordse kirjandusarvustuse stereotüübist ning andis sellisena alust tervele reale vulgaarjäreldustele ja ideoloogilistele süüdistustele eriti Mart Raua aadressil. Korduvalt langes väärtõlgenduste meelevaldal Raua luulelooming — värssikogu «Kaks Astjat», poeem «Andrus Johani» ja mitmed üksikluuletused. Vaid asjaosaline ise teab kõige paremini, mil määral need ebaterved keerispuhangud mõjutasid selle aja kirjandusliku töö kvaliteeti ja kvantiteeti, milline on nende järeloomõju hilisemategi aastate viljakusele.

...Ma tean,
kui hea
on täie rinnaga
sügavalt hingata,
kui üksikute lippude
üksikutest lainetest
on saanud lippude lainetus
üle linna,
üle kõige,
mis ääretult
hõõgub su ümber
nagu koidupunetuses kümblev
merekäär,
ja iga sõna on õige,
kõik laused
on kindlad ja ausad,
puhtast südamest lausutud...

Viiekümnendate aastate kesksaiku, uute, värskendavate tuulte aegu ühiskondlikus ja kirjanduslikus elus sai Mart Rauast jälle kord agar proosaviljeleja. Selle töö tulemusteks on novellikogu «Silmast silma» (1959) ja jutustus «Igaviku lävel» (1960). Päriselt ei soikunud värsiloomingki, ent uut kogumikku lahutas eelnenust siiski kaheksa aasta pikkune vahemaa. Luuletuskogule «Laulud ei lõpe» (1961) jagas arvustus üksmeelselt tunnustussõnu. Rõhutati Raua sügavalt kaasaja üle

AUGUST FELMÄE

mõtiskleva, optimistliku ja tundesügava luule meisterlikkust, kordumatust ja omapära. Tunnustati ta sõna kasvavat kaalu ja hinda, soojust ja siirust, selgust ja tasakaalu.

Kaksteist aastat, mis vahepeal möödunud, pole oluliselt kõigutanud ilmumisjärgselt sõnastatud otsustusi. Tõsi, üht-teist kriitilist lausuti juba tookordki, ent see oli sootuks vähem range kui Raua tänapäevane enesekriitika. «Jälgede kirja» pole pääsenud kogumiku «Laulud ei lõpe» nimiluuletus, ukse taha on jäänud hulganisti teisigi, eriti raamatu esimesest tsüklist. Esimesel hetkel võib see tähelepanek ehk tunduda pisut ootamatu ja üllatav. Toonaste muljete taustal. Ent kõike uuesti, tänase pilguga üle lugedes süveneb veendumus, et tosina aasta eest ilmunud tähelepandavalt heatasemelisest kogumikust on vanameister teinud väga õiglase valiku. Hea et nõnda, sest teisiti oleks ülekohtune «Kuldse sügise» vastu. Ja kui millegi üle imestada või millegi pärast üllatuda, siis küll ainult selle üle, millise määran on Raua nõudlikkus kasvanud sissepoole, kuivõrd on kristalliseerunud ta arupidamised iseendaga, kui lähedale ta on jõudnud «eneses elavale tõe»le. On, mille üle järele mõelda. Meil kõigil. Et õppust võtta.

Kõige vähemate valikukadudega «Kuldne sügis» (1966) on Raua luule tippkogu. «Kuldne sügis» on emotsionaalselt pingelt kõige stabiilsem ja seetõttu kõige raskemini «äraseletatav». Täis sõna jõudu ja ilu. Ja sõnaseadmise võlu. Elustavat hingeõhku ja südamesooja. Mõtete tasakaalukat selgust ja sügavust. Lihtsate asjade suurust ja suurte asjade lihtsust. Tõsist tarkust ja tarka muiet. Laulu maast ja rahvast ning laulu kaugustest. Laulu hingamisest ja südame! laulu. Ja ammendamatu elujaatust.

Tulgem selle viimase juurde tagasi koos Mart Raua kõige vastsemate värssidega. Lugegem «Viljade sõna», lugegem «Jälgede kirja»:

Usun sõna jälgede
olemasolemist
aegade teedel.

— — —
Usun mõtete kõrget lendu
ja madalat maamulda juurdumist.
Vee peal kõndimist.
Valguse laotamist
varjude vahele.

Ja teisest küljest. Sädelevad luuletused «Ootel», «Op-sonett», «Postop-galopp» ja «Pirita kiri» otse nakatavad oma reipuse ja eluhoo, huumori noorusliku vaimuvärskusega. «Murtud mees» ei saaks oma «kitsalt isiklike» tõbede «dia- ja prognoosimisest», oppidest ja postoppidest nii enesestmõistetava üleolemisega kirjutada. Raud saab. Ehk küll toonuse tõstmiseks on vahetevahel tarvis turgutust ja toibu, kosutust ja hooleosutust. Et kirjaniku töölaual sagivate uute sõnade salgad heidaksid ühte, lendaksid kokku uute lausete, laulude parve.

Kannatust! Ei saa nii ühe hooga.
Otsid kulda, sügavamalt kaeva.
Nõndasamuti on luulelooga.

AUGUST EELMÄE

Rohkem kui kõik eelnenud kogud ja «Kuldne sügis» kokku, kergitab «Jälgede kiri» pisut heldemalt katet ka Raua servisõnade sellelt kõögipoolelt, mille kohta rahvasuus juba ammu legende liigub. Otsekui üks väärt huuletuule pillimees, kes «järjest lühendades pause / ladusamaks lihvib lause», nõnda teeb Raud mõtete ja sõnadega selliseid vigursõite ja uperpalle, otsekui oleks «igal pool / ise pool». Aru ja ande, piiri ja piirituse, luule ja luuletuse pöörab ta hullusti pea peale, ammutab siis uut inspiratsiooni kevadõise taeva puhtevalgusest ning paneb paari imetabase reaga kõlama uued koerustükilaulud — laulikute, kivist viulitest, kahest minast. Pühast ööst ja jeeriku pasunast. Ämmast, kes kohendab sukakanda. Kõige selle juures on Raud ilmsesti järginud ühe oma varasema kolleegi kuldaväärt õpetussõnu, mis kõlasid vististi nõnda:

Ära raiska aega
tühja laulu, looga,
üttele mõte välja
lühikese ooga.

Seitsmeosaline akrostihhon «Võpatusi võõraste mõjude all» on omaette saavutus. Ja õnnetus kriitikutele, sest mingisuguse ümberütlemisega sellele lähedale ei pääse. Aga lugedes tabame kõik asjaosalised ilmeksimatult ära. Iseäranis nauditavalt teises ja seitsmendas osas. Vahest poleks paha, kui see tsükkel edaspidi veelgi täieneks. Võimalusi on ju palju. Kas või umbkaudu selletaolisi:

Madala maamulla suusoojaste jalajälgede,
aru ja ande aruande
rahuliku selguse ja kukerpallide kõrguselt
tulen ma taas tagasi tanumale.
Raudse tahtega
anda seni veel laabumata lauludele
uus jõud ja valgus —
dramaatiline või lüüriline. Kuidas kunagi.

*
Loeme lõpetuseks tõsist «Südame laulu».

Õhtu on. Väravad pannakse vääti.
Mis me nüüd kohe ei leia, see jääbki.

Jääb nagu murdlaineks surmvaikes vees,
sammudeks suletud ukse ees,

teradeks kivise põranda prakku —
eota ja eluta kadude vakk.

Seepärast enne, kui tööpoolest väsimine,
võtkem veel mõni virvendus käsile:

laule, mis suiguvad sõnata salmis,
keegi teine ei tee meile valmis.

• Nüüdsama seitsmekümneseks saanud rahvakirjaniku Mart Raua «Jälgede kirja» viimase lehekülje lõpetab luuletus «Sügiskünnil» ja algab nõnda:

Raud on raud...

AUGUST EELMÄE

1557

Harald Suislepp

REISIKIRI JAAN KAPLINSKI LUULERIIGIST

LIBLIKA HING

Liblikas on valmis, tolm on värvideks saanud, kuid värvidel ei ole veel hinge. Kust saab liblikas hinge? Kust saab hinge kõik elav? Seda on tuhandeid aastaid küsitud ja tuhandel viisil vastatud. See tähendab, et seisame uue, veel suurema küsimuse ees. Me peame piiluma üle tundmatuse müüri.

Teadmatus on pimedus. Olete näinud valgusähvatust öös? Murdosa sekundist, kuid sinakas valguses joonistub välja kogu maastik: puud, rohtu sööv hobune, kaaslase kokkunud nägu. Välg on pingete lahendus. Päikeselise ühtsuse välgulikust lahendusest süttivad põõsad. Nõnda valgustab ka mõttemaastikku poeesia välgulambi sähvatus.

Mida ütleb poeet valguse tähendusest?

... valgus sind tabab kui piik
üks valgus murdub su silma
jah tõesti see kuningriik
ei mahu ühte maailma

— — —
valgus toob valge liblika tagasi teispoolt Pluuto orbiiti

Tähendab see tagasijõudmist Plutoni manalariigist ja jõudmist Plutose rikkasse põldude riiki?

Kui poeet ütleb: «kodu on pime», siis tähendab see igatsust valguse järele. Ilmselt on ta nüüd valguse olemust tunnetanud, sest ta deklareerib:

mina raiun kollasesse kivisse uued labürindid
uued metsad ja loomad uue päevavalguse
pääsupojad sündima ja sirguma taevaskodade üska
pruunide tiibade välgatused Ahjale isaisade jõe
igavesest ajast igavesti

Kas pole see prohveti kõne? Kes on siis see mina, kellest nõnda kuulutatatakse? Ainult kahte tean selliseks tööks võimelise olevat: poeet ja jumal. Kaks loojat, kelle võimukuse üle tänaseni vaieldakse. Ühed kinnitavad, et jumal lõi poeedi, teised, et poeet lõi jumala. Õiendagu nad prioriteediküsimusi pealegi omavahel, peaasi, et saaksime uusi maailmu. Oo, poeet on suuremeelne, ta ei kadesta rivaali, ta on valmis teda koguni oma luulemaailma sisse põimima. Olgu siinkohal siiski meenutatud, et mõnedki idamaa iidset mõttetarkused väldivad aksio-

* Algus «Loomingus» nr. 8.

maatilisi mõisteid, nagu jumal, idee, mateeria. Nõnda kohtume ka Kaplinski as-
sõnalise t e m a g a:

tõuseb nagu lahtilastu
vaba hingest vaba ihust
väike surnu surma pihust
tema tulekule vastu
— — —

tema veel näeb seda välja
teab meie valed ja võlad
asjadest astuvad välja
kujud värvid ja kõlad

sa tohid minna ja tulla
niitude lillelist lina
üles on hõiganud mulla
üks kes on suurem kui sina
— — —

päev üks päikeseoja
koovitajate hõik
urbades puusepa poja
sõnad korraga kõik

Mida see tähendab? Aga seda, et üks urb võib öelda rohkem kui kogu puusepa
poja mäejutlus. Nõnda saan ma sellest aru. Poet kinnitab, et urvad panevad peh-
med käpakased su õlale siis ka veel, kui sa oled ära. Kes on t e m a? Urvakäpi-
kute õmbleja?

T e d a kui asjadest väljaastumist ümbritseb sisseastumatus sfäär. Teda võib
tunda, mitte tunnetada. Ta on sama salapärane nagu poeesia olemuski. Meeleli-
suse sandaalid jäävad tema ukse taha. Ratas ei tea oma algust. Keegi ei tea oma
nime. Seepärast ei saa me teada ka t e m a nime. Poet hoiatab: kes lähemale
läheb, läheb kaugemale, kes vaatama läheb, ei näe. On olemas siinpoolne ja seal-
poolne nagu teispool vett alati ka teine kallas.

Kelle nimel poet seda kõneleb? Ta vastab Ernst Enno kujundiga ja ilmselt
ka Ennole mõeldes:

Valge ristikhein ei küsi küll midagi
kui nemad aga küsivad kelle nimel
vastan ma valge ristikheina nimel

Sic! Me oleme saanud juba kogu asesõnalise personalia: mina, sina, tema, meie,
teie, nemad. Poet jätkab ristikheinast:

sõduritest jäid luud ja tinast pandlad
— — —
üks raag kolm lehte isa poeg ja püha vaim
— — —
punane värv oli küsimus roheline värv on vastus

Muide, mina ütleksin siiski vastupidi: roheline värv oli vastus, punane värv on

HARALD SUISLEPP

küsimus. Rohelise vastuse saame niikuinii, kuigi inimene ei ole lehetäi. Kas mitte roheline vastus ei ärgitagi punase küsimuse? Värvide vahekorda ei saa lahendada ühe värvi eitamisega teise kasuks. Peaksid olema mitte ainult punane ja ainult roheline, vaid ka roheline punases ja punane rohelises. Vikerkaar ei ole seitsmevärviline silmapett, vaid sellesama igavesti teiseveva olemise värvispekter, «maailm/ maailm mis/ on ja jääb igavesti loomata».

Mis saab siis liblikast, küsime meie.

savist sai ihu tuulest sai hinge
muud ei olegi tõuske ja minge

Ja ennäe — liblikas läheb ja lendab!

Aga mis saab inimesest? Ei, inimesele ei ole poeedil sedakorda midagi head teatada. «Ei ole lohutust,» kinnitab ta tolmule ja värvidele kriipsu alla tõmmates. See kõlab halastamatult nagu sõnad loodusseaduste paratamatusest ilmalikel matustel. Kõik üks ussiroog...

Kolmemõõtmeline konservikarbi maailm on lamendunud peegli kahemõõtmeliseks maailmaks. Ja kui valgus loojub, varjub ka varjukaetus vaeseke — peegel ei näita enam midagi. On vaid:

Võlts inimese edasielamine
nimes, võlts kestmine loomingus,
võlts manamine ilmalikel matustel,
silmalummus töö, mis jääb, ja lapsed, kes
tõmbavad joont edasi, vilets ja võlts
on kõik peegelpildi loodetud pääsimine
valguse loojudes.

Tõepoolest — lohutust selles ei ole. Aadam ja Eeva on veel kord paradiisist välja heidetud. Nii sügavaks on murdunud lõhe inimese-maailma ja olemise-maailma vahele, selle vahele, mida me oma ajalikkuses maailmaks peame, ja selle vahele, mida maailm oma igavikulisuses on. Maailmapeegel inimese käes on mõranenud. Pragudes pole süüdi mitte see väike jumal, kes surub oma ninakese lõmmi vastu meie lamedat maailma, vaid inimene ise oma rumala ponnistusega «leida tähendust ja nime sellele, mille peegelpildiks valgus meid nimetas». Maailma seletada on sama tänamatu nagu luuletki seletada, kuigi teeme nii seda kui teist. Tõe seletamine võrdub valguse seletamisega — neid saab vaid otsida, nendes saab vaid elada.

Elu värvispektrist valis poeet roheline vastuse. Ent roheline vastus esitab omakorda punase küsimuse. Kui poeet ütleb:

kadunud kodu kesk ruumi ja aega
linnulauluse lehtiva laega

siis tähendab see, et poeedi kadunud kodu on leitud. See leidmine aga sisaldab lugeja jaoks uue otsimismarsruudi: kadunud kodu probleem on märkamatult asendunud kadunud inimese probleemiga. Kust kadunud inimest otsida? Seda aadressi poeet ei anna. Sellest järeldame, et iga inimene peab enda ise leidma.

HARALD SUISLEPP

Ühte otsimis-, õigemini leidmispaika on poeet siiski maininud, seda, mis on veel olemas ja kus koos kevadiste tarnadega võidakse olla isegi õnnelik. Selle koha nimi on mets.

Niisiis — mingem metsa inimest leidma. Otsigem otsijat.

Siin võib peituda pisike paradoks, kuid sellest paradoksist moodustub Jaan Kaplinski luuletrep

KOLMAS ASTE.

«Valge joon Võrumaa kohale» puhul ilmunud arvamustest on jäänud kõlama varjatud hämmeldus: oh miks «Valge joone» Kaplinski pole selline nagu kogus «Tolmust ja värvidest»? Teised aga lohutavad: pole viga, see on kirjutatud viis-kuus aastat tagasi, küll praegune Kaplinski on jälle endine. Kolmandad: kahju, Kaplinski on raskestimõistetavaks ning pessimistlikumaks muutunud. Neljandad: olgu arusaadavusega kuidas on, kuid sotsiaalsust selles kogus küll ei ole. Oi-oi — see on Kaplinski kõige asotsiaalsem raamat!

Millega on poeet oma austajaid petnud? Mida temalt oodati?

Selge, mida: «Tolmust ja värvidest» tuttavat Kaplinski. Eespool kuulsime, kuidas kõik see, mis on, ei ole hoopiski see, mis oli, see, mis tuleb, hoopiski see, mis on. Miks peaks siis poeet olema ja jääma selleks, kes ta oli? Poeet sünnib iga uue teosega. Õigemini — iga uus teos on poeedi maailmataju teisenemise, tema mina ümberehitamise väljendus.

«Valge joon» on Kaplinski luuletrep loogiliseks jätkuks. See on edasimineku, mitte paigalseis. Et selles uues kõik ei meeldi, et see siin-seal ärgitab vastu vaidlema, on iseküsimus. Kui jumalagagi vaieldakse, miks siis mitte poeediga? Vanale Jahvele teeme pidevalt etteheiteid tema loodud maailma ebatäiuslikkuse pärast, kust peaks siis poeet kohe täiusliku maailma võtma, liiatigi, kui selle ehitamine alles pooleli.

Luule on uuenemine nagu elugi. Mõttepraod luules peavad ise kinni kasvama. Kaplinski matk iseenda maailma ääreni jätkub. Meid huvitavad uued leidmised, uued poetilised panoraamid.

Mida öelda «Valge joone» kohta? Kõigepealt vahest seda, et Kaplinski luule on vormilt abstraktsemaks, kuid sisult konkreetsemaks muutunud. Kui kogus «Jäljed allikal» kasutati interpunktsiooni, kogus «Tolmust ja värvidest» tehti seda ainult osaliselt, siis «Valges joones» on interpunktsioonist täielikult loobutud. Kui kahes eelmises kogus on kindla meetrumiga riimluuletusi, siis viimases on rütmist ning riimist üldse loobutud. See on väikesetäheline vabavärss, milles tavapärasest loogikat asendab assotsiatiivsus. Viimases tulenev katkendlikkus ja kindlate piirjoonteta mõtteseosed, mis sisulise punkti asukoha tihti lahtiseks jätavad, võibki vahest põhjustada kurtmist mõistmisraskuste üle.

Sisult on Kaplinski aga konkreetsem. Taju on vahetumaks muutunud. Mõte liigub tundmise kaudu. «Valget joont» kaunistab detail nagu õis oksa. Kuigi sümbol, on see õis elav. Varasemast rohkem on siin ka kaasaja ning inimtegevuse kajastusi.

Imestama paneb üks asi. Kogus «Tolmust ja värvidest», kus vahetut kaasaega markeerisid ainult kärudega mutid, tsiklitega klutid ja kärbeste pirin kirjanike majas, jäädi sotsiaalsusega rahule, «Valges joones» aga, kus kärbeste pirinat ei ole, märgatakse korraka sotsiaalse puudumist.

Tõsi, kogus «Tolmust ja värvidest» on ühiskondlikke suhteid puudutav karm luuletus, milles Vercingetorix, visates mõõga Caesariga jalgade ette, kuulutab, et

HARALD SUISLEPP

ta teab, mis tuleb, ja et nendega, kes jäid, ei taha ta elada, kuid — see on kõne vanade roomlaste vägevusest ning vägivallast. Ainult jõupoliitika ning vägivalla vastu suunatud võrdpildina on see luuletus kaasaega loetav. Samuti ka rahvuslikust romantikast kantud luuletus, milles tunnetatakse iseenda jõuetust — «... Sakala nõtkub variseb Nurmekund».

Ei, «Valge joon» on siiski sotsiaalsem raamat kui «Tolmust ja värvidest». See muidugi ei tähenda, et Kaplinski oleks sotsiaalsuse kui inimtegevuse ning suhtlemise avalduse ülistajaks muutunud. Oh ei! «Valges joones» suhtub ta inimühiskonna tegevusse väga kriitiliselt, kuid ta siiski suhtleb sellega. On siis sotsiaalne ainult see, mis ülistab?

Kui kogus «Tolmust ja värvidest» pragunes lõhe inimese ja looduse vahele, siis «Valges joones» pikeneb lõhe eraidamaks loodust ja ühiskonda. Suhete selgitamises on tõustud aste kõrgemale. «Mina» on analüütsentrumist siirdunud vaatleja positsioonile. Sisemaailmalt on pilk pöördunud välismaailma. Kuid see ei ole kogu «Jäljed allikal» välismaailm, mille algust otsiti vete voolamises, vaid päris- ja tehismaailma suhete tunnetamine. Siin on inimtegevuse jäljed looduses ja nende jälgede vastupeegeldus inimeses endas. See ei ole olme, vaid ontoloogia, mitte panteism, mille jooni varem võis märgata, vaid poeetiline eetika. Milline

KAASAEG

joonistub siis «Valges joones»?

Ahtaks oled sa jäänud kaasaeg
ajalugu tooneseppe järatud
läbinähtavaks läbikuuldavaks kaugused kauguseta
miiniväljad tulbipõldudega segi
rammusad tankid lehmadega karjamail

Ei, nii sotsiaalselt kaasaegne pole Kaplinski varem olnud. See on iseenese vastuoludest lõhestatud maailma portree. Ajastu paradoks, mis paisanud miiniväljad tulbipõldudega segi. Kas me oskamegi alati nende vahel vahet teha?

Teisal annab poeet meie päevade inimese — maailmakodaniku portree:

sina läbi sõdade taastamise metamorfooside hirmu

Tehnikasajand on muutnud kaugused lähedasteks. Kaugused on jäänud kaugusteta poeesiaski. Oleme võimelised kõike läbi nägema, kõike kuulma, kuid ometi on maailmas veel nälgivaid lapsi, kes sirutavad õhukesi käsi läbi tühjade salvede ning olematute seinte. Ja poeet kuuleb protestilaule vahtrate sahinas, metsa eksinud pähklipuu on üleni kollane nagu elus karjatus. Kollane on ka katku lipp. Ja assotsiatsioonide ahel seostub: «esimees Mao pildi taha on signinud lutikad».

Nii on see suure maailmaga.

Aga kaasaeg meie olemise mikrorajoonis?

Liigume sajandi lainepõhjas. Majad kasvavad majade kõrvale, «uued hallid mõrased».

magame ja ärkame herilased hallides kunstkärgedes — kõik
imbunud estraadimuusikat täis — kõik
neli seinat on tuhk põlenud põlevkivi tuhk

Tuhk tõuseb kõrgemale majaseintest. Tuhk saab sümboliks. Tuhk on kaugus-

HARALD SUISLEPP

teta kaugused, igav hall argipäev, mis vormib inimese halliks kunstkärjeks, tüki-keseks tusaseks herilaseõeluseks.

«Jäljed allikal» lõpuluuletuses jutustab poeet, et ta on näinud maju majade järel kerkimas rusudest, näinud Narva linnuse varemeis torni põrnitsemas elektri-jaama korstnaid üle vastsündinud järve, ja

Ma kirjutasin
oma nime teiste nimede kõrvale
tahkuvasse betooni.

Jälg hallis betoonis on jälg allikal, see on ajalugu, mida meenutatakse. «Valge joone» kunstkärje hallusesse ei ole poeet nõus oma nime kirjutama. Tuhk on siin jääkprodukt, sein, mis meid eraldab maailmast ja iseendast. See tuhk ei vöpata taldade all. See tuhk on vöörandumine.

Tuhast seinte taga «sõidavad suured/ rasked autod noored mehed löövad üks-teisel hambaid kurku lennukid/ on üleval on õõ». Ja Tartu varblastele mõeldes: «ühedsamad korsinad/ tahmavad linnakarva halliks/ meid kõiki».

Nõnda joonistab poeet valge joone negatiivi.

Herilased, varblased — nendest kooruvadki urbaniseerunud inimese võrdkujud. Kui poeet ütleb: «Kaarsillal/ lööb tuisk saega näkku/ all jõel/ õli jääsulpl/ hangunud rasv», ja teisel: «oleme ilma oma pärisosast igauks üksi/ isiklikus pähkli-kooses õlistel lainetel», siis meenub jällegi seltsimees Tursk. Meenub põlgus, üleolek ning ironia, millega temasse suhtuti. Ei, siin me seltsimees Turska ei kohta, ei kohta ka põlgust ega ironiat. «Valges joones» ei ironiseerita inimese üle. Siin ilmneb uus suhtumine — mõistev, koguni kaasatundev.

Kui poeet võrdleb inimesi varblastega, ei ole see halvustav samastamine ega üleolek, sest ta kinnitab, et ükskõik süda on meil, ükskõik uudishimu, tiivad, kellel mõeldavad, kellel mõtlemata olemas, ja lisab:

...ainult hää!
pole hall — hää! tervitus hoiatus kutse
kirjas või akna taga lumel
valgel paberil
jäljed tähtedes ridades luuletustes
tervitus hoiatus kutse lindude südame hää!

Lindude südame hää! meis — see on lepitus. See on usk inimesesse.

Just sellesama usu nimel valutab poeet südant tuleviku pärast. Tulevik tuuakse õhtul pimedas lasteaiast koju. Tulevik on lapsed. Maailm, mis meid ümbritseb, on kasvanud; linnad, majad, sõidukid — kõik nii suured, kõike nii palju, kuid lapsed on niisama väikesed, niisama abitud kui muiste põllul, kätkis või ema seljas rätiga kanda. Poeet näeb:

Tulemaa lapsed lootsikutes kõledal merel
Varssavi lapsed astumas gaasikambritesse

Ning jätkab:

Tartu lapsed pimedal lumisel tänaval
mul on hirm teie kõikide pärast te olete nii väikesed kõik
maailmas kasvab kiiremini kui teie...

HARALD SUISLEPP

Poeet muretseb: mis saab siis, kui lapsed küsima hakkavad? Mida kosta, sest küsimused kasvavad koos maailmaga. Ja ta palub, et lapsed meile mitte andeks ei annaks, kui me neile valetame, kuigi ka meile valetati. Poeet deklareerib: «ma usun teid aga mul on hirm elu peab algama/ algusest kus kõik on nii väike ja õrn».

Kuulsite! Kui Kaplinski kunagi otsis kõigi alguste algusi maailma olemises, seega igavikulist, siis «Valges joonel» algab algus inimese algusest. Kui kaugel on siit kuninga puudeks või kikkapüksteks saamise legend! «Valges joonel» me selliseid teisenemisi ei kohta. Kui inimene siin millekski peabki saama, siis inimeseks.

Hoida väikest ja õrna, seda lindude südame häält inimeses vastukaaluks tuhallusele ning kivikalkusele, selles ongi sügissumeda «Valge joone» poeetilise sihiasetuse hele südamik. Selline on Kaplinski teisenemine.

Kuigi ta leiab, et see, mis meid ümbritseb, on «liiga vähe et elada liiga vähe et luua», siis ometi tundub õhtuses uduvihmaski, nagu oleks kõik alles uus, alles algus, ja see udu ise «seesama milles/ pea põlvil kägaras koos hingab sündimata maailm». Inimene, kuuetaskus tilluke rukkitera ...

Aga ikkagi: mida kosta, kui küsitakse? Tõde on inimeste puhast ja arusaadavat ühisosa, ütleb poeet ning palub, et talle antaks aega, sest iga asi on küsimärk.

Kiire on eluga, kiire filosoofiaga, ütleb ta. Sajad leheküljed ootavad järke, kuid laual naerab punase suuga kummist ahv, nagu teades, et raamatud upuvad raamatute tulvas. Mäel külmas majas on raamatud, õunad ja moosipurk. Kas ei juhtu meiega nagu professor Suzukiga, kes kaheksakümmend aastat kirjutas, kuid raamatud jäid sama jäljetult valgeks ja puhtaks kui ennegi.

Oi sina vana pada mis
mõtteid mõtled sa üksi aia taga

naeratab poeet. Ka Tartu ilusaim tänav lõpeb järsakul, nii et kui poeet tahab jõuda tänavalt tänavale, olla siiras ning luuletada puhast tõtt, siis saab ta edasiminekuks vaid tagasi minna. Jäävad üksnes kaksipidised metshaldjajäljed, küsimärgid küsimärkidest, mida igaüks võib tõlgendada kuidas soovib.

Poeet on mõnegi umbtäna lõpuni käinud ja tagasi pidanud tulema. Ta on mõnestki uskumusest ilma jäänud. Detsember on kõige süngem kuu, ütleb ta. Selle kuu tuul on ta poeesiapuud sasinud ja mõnegi illusioonilehe kaasa viinud. See on sügiseste meeleolude, kolletumise ning raagumise raamat.

Piinlik on uskuda lunastust, ütleb ta. Jaani kiriku kukk ei kire. Ja paljudest on siis meie minevikkugi? Hurda kogud, mõni lehekülg, mõni laul, vanad viisud, Võhandu veskid pimeduse ja rottide päralt. Vered on segatud, nimed võõrsilt. Rahvuslik romantika on raagunud nagu püha pärnapuugi talupoja akna all. Lohutust ei ole.

Sügistuul on ka teadmiste loorberipärjalt lehed rebinud. Oleme nagu hallid hiired, rotid või raamatupidajad oma lihtlabaste tarkuste labürindis, et luua küberneetilis kilpkonni, pomme, teooriaid «jälitamaks mõtleval masinal/ oma varje ja jälgi mis lõpmatuses kohtuvad».

See on poeesiaks saanud tusameele talv. Meeldib see poeedile? Ei. Sügise paigatud palaka tahab poeet ära peita, meeldivamaks varjata. Ta katab enda loodud tuhallides toonides maailma nagu kunstnik oma maali valge linaga. Ta laseb porile langeda lume eesriide. Jaa, see ei ole mitte ainult kolletumise ning raagumise, vaid ka

HARALD SUISLEPP

VAIKUSE NING LUME RAAMAT.

Detsembrikuu lumi on siin noor, jälgedeta, liigutavalt lootusriikas. Valge lumi langeb pimesi jõkke, pimesi põllule, pimesi pujudele, pimesi pajudele, pimesi bussile Tartu ja Kärevere vahel. Lumi katab konkreetseid maastikud. Talveõhtul on vaid laternad, aknad, jäljed lumel, «noor lumi kõik on midagi muud».

Lumi viib tagasi mõtlemise ning mõtte juurde:

Mõte on nagu
sõrmepuudutus pöördumine
akna poole vaikimine täis
nõiasõnu ja päikest

See on mõtte kohta väga poeetiliselt öeldud. Seda vaikimist täis nõiasõnu ning päikest poeet otsibki. Kust aga leida võõrandumata vaikust? Teadagi kust — metsast. Mets on süvenemise sümbol, eneseleidmise võimalus. «Mets kohiseb ikka ja ei reeda kedagi,» kinnitab poeet. Mets on «meie kõige põlisem tagapõhi». «Mets või matemaatika»? Ka nii tuleb küsida, sest puudu on õhust, «varjudest lindudest/ varjude projektiivsusest tüvede topoloogiast». On vaja tunda teistmoodi paratamatust, sest «okkad liigutavad varvaste all».

Mets on Kaplinski luules nagu mets kahel pool jõge — mõlemad pooled lahti.

Mets vabastaks inimese kunstkärgede hallusest, asetaks ta taustalt, kus suitsud suitsudes kinni, elava igihaljale tagapõhjale. See ei ole illustratsioon looduskaitse teemal, vaid Antaiose müüdi teisend suure võõrandumissajandi lainepehjas. Poeet näib uskuvat, et leides metsa, leiab inimene iseenda. Mets on täis lindude hääli.

Siit aga kerkib teine, veelgi suurem sümbol, see, mis metsa kohal — õhk. Mets aitab meil ennast leida, õhk on selguse sümbol. Õhk võimaldab näha. Õhk on valgus.

Kui Kaplinski esimene kogu oli vee, teine maa, siis kolmas on õhu raamat.

See on inimese hingamise küsimus. Kõik paistab läbi, kõiges avastab poeet õhulõhed:

valguslõhed valendikud praod aknad silmad
sinul sinised minul hallid rohelised
silmad silmad kõigil kõiges igal pool

Me sulame uppunutena ära «silnipimestavas/ helendavas ookeanis sulame ära tööga ühte/ küsimärkideta kirjamärkideta lõpus ja alguses».

Sellesse õhusümbolisse sөөstavad sümboleina kaks tiivulist — mesilane ja lennuk. Siit raamatu pealkirigi:

kahekümnes sajand üks lennuk
veab valge joone Võrumaa kohale

See on inimkæe hoogne tõmme. Valge joon on viinud inimjäljed Kuule, Maa tervitussuudluse Veenuse ning Marsi laubale. Kuid valge joonega on inimene tihti ka taeva sinise tahvli läbi kriipsutanud. Sõjalennuki mõirgegaasiga joonis-
tub XX sajandi inimõistuse võidutsev hüüumärk, mille ees inimene ise hirmu

HARALD SUISLEPP

tunneb. Mõirgav taevakriit on tõmbaja käest tihti tugevam. See on valge joon inimese ja looduse vahel läbi inimese enda.

Inimene on tilluke kärg — jaam, millest mürisevad läbi kaasaegse maailma informatsiooniringid ja -lennukid. Ükski mürin ei möödu meist jäljeta. Kas ei peaks me ennast mõnede läbisõitute eest sulgema ja teiste ees avama? Kas pole me endas midagi unustanud? Meist läbisõitvad informatsiooniringid muutuvad aja- ja ajastusüldmusteks, kuid me sõidame ka ise läbi ajast ja teistest. Kas mitte valel rongil, mitte jänest? Kas ei unustanud me oma pagasit algjaama? Kas ei kannu me kaasas ülearust, tühja-tühja, mida oleks mõistlik välja visata? Kas me sõidame edasi või tagasi? Kas me üldse sõidame? Ja kui, siis miks ja kuhu?

Nõnda kõverdub valge joon küsimärkideks ja poeedil ei jää muud, kui palja-jalu koju tulles seisatada pihlaka ees. Seisatada, nagu kord Saaremaal Kailuka külas, kus õuemuru puudutas taldu ja kõneles sõnatult ning selgelt:

...siit sa oled

siia sa jääd mereveerele sarapikku nurmedele lõokeste lahkumislaulu
laotas sügis su mure ja rõõmu

Et luule elaks, peab poeet maad puudutama. Elu, see on rukkitera kuuetaskus, lailav jaaniuss pimedal teel, kaduvus, mis voolab läbi meie ja lapse. See on aja enda südame viimane, igavesti lõppema jääv lõök.

Hoidkem elavat, sest elu peab algama algusest, kus kõik on nii väike ja õrn!
Hoidkem lindude südame häält!

Poeet võpatab, kui abitud tõrud lõhkevad taldade all...

Valges joones joonistub ajastu portree. Palju küsimärke on kortsudena ta palgeil. Valge joon on nagu valge liblikas jõe kohal. Poiss ja tüdruk ei ütle midagi, sest nad näevad teineteise silmis vaid valge joone vastupeegeldust. Vanamees ütleb: nii on elu...

Kõige üle oleks vaja pisut järele mõelda. Oleks vaja vaadata maailma, et mõista iseennast, ja vaadata iseendasse, et mõista maailma. Selles vaatamisihas avaldab poeet oma suure soovi: ta tahab, et me tahaksime olla tasa, vajada vaikuse armastust selleks, et

mõista jõge mõista sulinat
vaadata vette
kaua kaua keegi ei tea kui kaua
vaadata endasse läbi teineteise
läbi silmade läbi armastuse
suur vaikus voolab meisse meie vaikusesse

Nii nagu varem igatses poeet valguse, nii igatseb ta nüüd vaikuse järele. Vaikus sünnibki valgus.

Laskem siis vaikust endasse voolata. Kuulakem teda — maailma voolamist läbi iseenda...

Stopp! Oleme jõudnud suure hetke ette: selles vaikususes nokib ilmaletuleja munakoore seestpoolt katki. Me oleme jõudnud

HARALD SUISLEPP

TAGASI ALGUSESSE.

Luulemaailma kohta võib öelda nagu pärismaailmaga kohta: kus on algus, kus lõpp? Ja samuti võime küsida: kuhu veereb Jaan Kaplinski luulemaailma ratas edasi?

«Valge joon» on sügise, meie tusameele talve raamat. Kas järgmisega jõuab ta kevadesse? Kevad sünnib ju lume valge koore all. «Valge joon» on ootuste raamat.

Kolmes kogus on poeet puudutanud kolme elementi: vett, maad ja õhku. Kas neljandas astub ta neljanda elemendi — tule juurde? Esimese kogu viimases luuletuses on ta ju pihtinud:

Ma olen mõelnud,
et see, kes kord lõi pika vihaga jumala
omaenese näo järgi,
võib ise võluda kividest tule
ja sepistada tulevalgel uueks omaenese näo.

Kas selle tervitusega tulevikku tervitab poeet nüüd ka iseennast?

Või hakkab ta halle mesilaskärgi üle värvima?

Või, kui meenutada Visnapuu sõnu, siis kas nüüd, kus poeedi mina on käinud tarkuse teed, läheb ta oma uues luulesündimises armastuse tundmise teed?

«Tolmust ja värvidest» on öeldud:

üks leek seisab paremal käel
üks laul lõhub lubjast koore

Olgem tasa. Kusagil sünnivad suured asjad — taevakehad ja tibupojad. Kuulagem — kas ei kosta koksimit seestpoolt? ...

Vaikuses sünnib poeesia. See sünnib, kui poeet kollase jalakalehe Kambja rohutuva teeraja kruusalt paneb mõttes kokku leevikestega Emajõe ääres lumilumisel sirelipuul ...

LÕPETUSEKS

Autor võib öelda: ma pole kõike hoopiski nii mõelnud, ja kriitikud: asi on hoopis teine. Las nad ütlevad, neil on see õigus. Kuid olgu ka mul õigus öelda, mida ma oma huvimatkal Jaan Kaplinski luuleriigis nägin. Mulle oli see tööpoolest huvimat, sest olen ise hoopis teistsuguse poeetilise keskkonna ja luuleolmega harjunud.

Lugeja võib öelda: rääkisid, mida nägid, nüüd ütle, mis on selles hea, mis halb. Anna hinnang!

Hindenumber poeesiale? Ei, ma ei ole koolmeister ega kohtumõistja. Esitasin, mida nägin, kohut mõistku lugeja.

Arvan nõnda: kõik, mis rikastab ning täiustab inimest, on hea, kõik, mis vaekestab ning oinastab inimest, on halb. Kaplinski luule rikastab meie maailmapilti mitme temale omase mõtte- ning tundetahuga. Vaikuse kuulamiseks on ta avastanud maailma ning elu väärtuse ...

Mida aga ütelda sepale, kes Kaplinskit lugenuna kinnitab, et sellist vaikust ei kuulata ta mitte metsas ega vette vahtides, vaid metallikolinas, sädemesajus.

HARALD SUISLEPP

vasarate mürtsumises, milles hõõgub raud vormi võtab? Või kiviraidurile, kes kinnitab, et sellist endassevoolavat vaikust hoomab ta kilde pilduva is haamrilöökides, töötolmus, mis vabastab vormitusest vormi?

Eraldab neid ületamatu? Ei! Kõike seob — sündimine.

Vaikuses sünnib poeesia, sädemesajus — sepis, kivitolmus — skulptuur. Sündimine ongi munakoore katkikoksimine seestpoolt.

Sündimine on eluks saanud armastus.

Kõik, mis sünnib, on uus.

ÕIENDUS

«Loomingu» eelmises numbris ilmunud H. Suislepa artikli esimeses osas on leheküljel 1379 osa ridu segamini läinud. Õige tekst alates teisest lõigust kuni neljanda lõiguni:

Praktika on tõe kriteerium. Proovigem taandatud veelgi taandada. Võtame viiekümne neljast värsist pisteliselt näiteks seitse:

Surmaga võidu
kuuetaskus tilluke rukkitera
sestsamast udust oleme kõik
ükssama süda on meil
muld kasvab muru pääle
elame tões nagu pimedad valguses
kerge on kerge on kodus olla

Mis see on? See on ju terviklik luuletus! See on Kaplinski poeetiline portree, niisugune, nagu ma näen «Valget joont» lugedes. Kas ei tõenda see omavoliline montaaž, mille pärast ma autorilt vabandust palun, sisu ja vormi seoste suhtelisust kaasaegses luules? Ega asjatult ole tänapäeva poetide ideaaliks šamaan ja luule ideaaliks loits. Kaplinski kirjutab Nõmmel kamina ääres poolaka poja käes kõmisevat korjaki šamaani trummi meenutades:

Lugesin — nõial peavad olema terved hambad
aga minu omad juba lagunevad suus

TOIMETUS

HARALD SUISLEPP

Gennadi Muravin

EESTI KIRJANDUS JA VENE LUGEJA

On loomulik, et eesti kirjanik kirjutab esmajoones eesti lugejale. Kuid pealkirjas viidatud seoses peitub probleem, mis mind kui eesti kirjanduse vahendajat, eesti ja vene kirjanduse, eesti kirjaniku ja vene lugeja vahel seisjat alatihti mõtlema paneb.

Eesti kirjanduse areng on minu meelest väga omapärane. Eesti keeles, aga ometi vene lugejana pean siit eriti huvitavaks ja tugevaks proosat. Tammsaare, Luts, Vilde — juba need nimed kannaks meelsasti oma kontosse ükskõik milline suur kirjandus. Ent klassika kõrval on sama mõjus eesti nõukogude tänapäevakirjandus. Kui nimetame J. Smuuli, A. Hindi, P. Kuusbergi, L. Prometi, J. Krossi, E. Vetemaa, A. Valtoni, A. Beekmani, M. Undi nime, siis ei ole veel sugugi täielikult üles loetud kõik need, kelle teoste põhjal väljaspool vabariiki tunnistatakse eesti kirjanduse kõrget taset.

Tundub, et eesti keelt oskavate muulaste arv on viimasel ajal suurenenud. Siiski ei ole eesti kirjandust originaalkeeles lugejaid maailmas eriti palju. Paljud eestlaste teosed on nii Nõukogude Liidus kui ka välismaal tunnustuse võitnud vene keele vahendusel. Kuid Liidu rahvaste kirjandust vene keeles väljaandvad Moskva ja Leningradi kirjastused lähtuvad muidugi vene lugeja huvidest. Ja siin kerkibki küsimus, mida mulle on korduvalt esitatud Eestis: mis sinu arvates vene lugejale eesti kirjanduses huvi pakub? Või seesama teisiti sõnastatult: miks ei ole seda või teist meil laialdast tähelepanu pälvinud teost välja antud vene keeles?

Sellele küsimusele ei saa alati ühesugust vastust anda. Eesti kirjandusteose vene keeles kirjastamine on igal üksikjuhul paljude tegurite arvessevõtmist eeldav probleem. Sest arvesse ei tule mitte ainult teose kunstiline ja ideeline tase. Mõnikord on teema või probleem juba ammendatud leedu või valgevene või vene või muu rahva kirjandusteoste avaldamisega, juhtub isegi süžeede kokkulangemisi. Teinekord võib teos tõlkimisel paratamatult kaotada nii palju keelepruugi iseärasustest või lüürilisest võlust, et see oluliselt muudab teose sisulist kaalu, ta atmosfääri; nii on vormiküsimus tänapäeva täpse, lihvitud, keele eripära võimalusi arvestava kirjutamisviisi juures tõusnud ülimalt oluliseks.

GENNADI MURAVIN

Oma tähelepanekute põhjal võin ütelda, et vene lugejale on meele järgi esmajoones kaht laadi teosed. Ühtedes käsitletakse üldinimlikke probleeme nõnda, et neis sisalduv lokaalne materjal pakub võimalusi suurte, teiste rahvaste ellu ulatuvate üldistuste tegemiseks. Niiugused on näiteks Aadu Hindi romaanid, Lilli Prometi «Primavera», Enn Vetemaa lühiromaanid. Teised ärgitavad huvi lokaalsete, rahvuslike, eriliste joontega, andes vene keeles lugejale võimaluse sügavamalt sisse vaadata teise rahva hinge, mõista selle elu. Niiuguste teoste näiteks on Villem Grossi «Pinginaabrid» ja «Müüa pooleliolev individuaal-elumaja», J. Krossi proosa; muide, seda laadi teostest peaksid varsti Moskvas ilmuma Mats Traadi «Tants aurukatla ümber» ja Aimée Beekmani «Sõnni Siim».

Viimase kahe aasta jooksul on mul olnud mitukümmend kohtumist vene lugejatega. Neist kohtumistest on jäänud mulje, et huvi eesti kirjanduse, eeskätt eesti proosa vastu on tõsine ja ilmselt kasvab. Selliste kohtumiste järel olen ikka mõtelnud, kui tähtis on kirjanduspropaganda ja kirjanduse vahendamine: laiendades eesti kirjanduse lugejaskonda, suurendame selle kasutegurit. Ja veel — kas pole vene keeles lugeja, nõnda öelda «lai» lugeja omamoodi lakmuspaber, mis aitab meil täpsemalt eritleda eesti kirjanduse omadusi?

KRIITIKA

UENEMINE ON MÄRGATAV

Kersti Merilaas: «Kaks viimast rida». Näidend neljas pildis. «Loomingu» Raamatukogu» 1973, nr. 7. «Perioodika», Tallinn, 1973. 68 lk.

Meie näitekirjanduses on midagi muutumas. Seda nentida pärast pikki aastaid, mil aina oleme kurtnud dramaturgia mahajäämuse üle, leidmata usutavat põhjust (rahvuslik karakter!) või vähegi arvestatavat väljapääsuteed, on tõsiselt rõõmustav. Midagi on hakanud purunema senises väga traditsioonilises näidendikäsitluses, kus näivalvalt aktuaalsele probleemile on rajatud konfliktirohke, omamoodi põnev, kuid tühi ja elukauge konstruktsioon. Selistes lugudes, vaatamata nende tõsise- ja sügavusetaotlusele, oli siiski vähe elavat inimest ja tõelist elu. Õelda, et nüüd on kõik vastupidi, oleks etteruttamine. Aga skeemidest oleme lahti saamas ja tänast inimest, keerulist ja vastuolulist, kohtame näidendis märksa sagedamini. Lavale on ilmunud värsked karakterid, läbinämutamata probleemid; autorid on hakanud elu kujutama mitte päevakajalise aktuaalsuse valguses, vaid nii, nagu nad seda ise näevad ja mõistavad. Dramaturgia on muutunud inimlikumaks ja see on kindlasti samm edasi.

Pole kuigi raske öelda, millele me tänu võlgname: verevärskendus uute autorite läbi on vaieldamatult mõju avaldanud. Viimase hooaja menukaim lavastus, Enn Vetemaa «Õhtusöök viiele», sündis ju mingis mõttes abiteo korras, kuigi nüüd on Vetemaal koht ka dramaturgide ridades. Hoopis teistsuguse elunägemise on dramaturgiasse toonud Vaino Vahing, mõndagi lubavalt on katsetanud Andres Ehin ja Jaan Kaplinski, näitekirjandusele on käe külge pannud Lilli Promet. Miks

poleks nii võinud juhtuda juba aastaid tagasi? Aga ju peab situatsioon ühe või teise nähtuse kujunemiseks küps olema. Võib-olla poleks Vetemaa ja publiku nõnda täielik teineteiseleidmine mõned aastad tagasi mõeldav olnud, Vahingust rääkimata.

Niisugune verevärskendus on ka Kersti Merilaasi debüüt näitekirjanikuna. «Loomingu» Raamatukogus väljaantud näidend «Kaks viimast rida» on juba jõudnud lavale, selle kohta on ilmunud mitmed arvustused — ühesõnaga, kõik on läinud normaalselt, kui ehk maha arvata fakt, et vastukajad lavastusele pole kuigi kiitvad.

«Kaks viimast rida» oma põhitoonilt on valdavas osas väljapeetult minoorne, nukker mõtisklus inimesest tema elu lõppveerandil, kui kõik peamine on justkui juba tehtud ja tuleb leida pide veel elada jäänud ajaks. Meil on olemas noorsookirjandus, mis on mõeldud otseselt kasvuaalistele, on teoseid, millest igas eas inimene võib midagi leida; võib-olla peaksime ütleva, et Merilaasi näidend on eelkõige nende jaoks, kelle elu kõrgpunkt on juba seljataga? Küllap oleks see siiski kitsas lähene mine nii kirjandusele üldse kui ka kõnesolevale teosele. Inimlikult tõsine ja sügav mõtisklus nendel teemadel peaks puudutama kõiki, liati, et siin pole küsitud ainult kuidas, vaid veelgi rohkem — miks? Miks on just Truuta Krispinile, kunagisele tuntud näitlejale, nii terav see viimaste aastate, «viimaste ridade» küsimus? Merilaasi näidendis pole publitsistlikke süüdistusi ja vastusenõudmisi, ometi ei ole Truuta Krispin lihtsalt kannataja, kes hoolimatute sugulaste ja tuttavate poolt on üksi jäetud ja nüüd eutanaasiaprobleemide üle mõtiskleb. Autor pole midagi lihtsustanud, kusagilt otse läinud,

KRIITIKA

vaid näidendi jooksul püüdnud lugeja ja vaataja ees kõike lõpuni avada. Üks vastuseid on muidugi kergesti kättesaadav ja räägib vaieldamatult peategelase kasuks: terve oma elu on ta elanud sellise pingega, enda äraandmisega laval, et teistigi ta enam ei oska. Ta on ammu kaotanud oma näo, ta ei tea enam, milline see on, kurdab ta Aksel Krispinile. Niisugune, tervest oma elu peamisest sisust äkki ilmajäänud Truuta võiks äratada sügavaimat kaastunnet. Ent siiski: miks ei oleks võinud ta lavale edasi jääda? Miks ei suutnud ta ära kannatada seda, et elu lõpuni pole võimalik mängida ainult suuri rolle ja olla alati tähelepanu keskpunktis? Truuta Krispin on uhke, temale selline väljapääs ei sobi. Et see uhkus pärast endale valusasti tagasi maksab, kes sellest momendil mõelda suudab? Merilaas ei süüdistata, ei paku väljapääse, ta lihtsalt näitab ja arutab. Ta ei kutsu järgima Truuta Krispinit, ei veena ka talitama vastupidiselt, ent sunnib mõtlema ja mõistma.

Ühest vastust pole autor andnud ka sellele küsimusele, miks on Truuta lõpuks üksi jäänud. Muidugi on ka seesama üksindus Merilaasi näidendis küllalt tinglik: inimesi pole Truuta ümber sugugi vähe, ja ometi tajume, et sisuliselt on ta tõesti üksi. Tema üksindus väljendub eelkõige selles, et kellelgi pole teda vaja. Kõige tavalisem pide, mis paljudele vanadele inimestele on kategooriliseks imperatiiviks — kasvatada lapselapsi, hoolitseda järeltulijate eest — on Truuta jaoks ammu välistatud. Ka ta enda lapsi kasvatas vanamemm. Kui suure tähtsuse Merilaas sellele asjaolule annab, rõhutab näidendis paralleellina. Passija Selma ei pea endale iialgi esitama viimaste ridade küsimust mitte ainult sellepärast, et ta on liiga kaugel sügavate filosoofiliste probleemide lahkamisest. Elu nõuab temalt tütrelapse kasvatamist ja ta teeb seda; niisugune on looduse käsk, mida ta nurisemata täidab.

Truuta on oma töö nimel ammu kõigest muust lahti öelnud ja selles ehk ongi tema peamine nõrk koht. Tal ei ole kunagi suutmist ega võimalust olnud mõelda teistele — on siis ime, kui nüüd pole tõesti kellelgi enam teda vaja, kui nüüd ei suuda teised enam mõelda temale? Süüdistus, et ta teine poeg hukkus nimelt tema hoolimatuse pärast, on kaheldav, eriti kuna see tuleb egoistist poja Lennarti suust. Ent Truutal ei ole teisi vaja olnud, pole vaja ka nüüd — Lennarti ettepaneku võtta korterisse tema tuttav tütarlaps, lükkab ta šokeeritult tagasi. Kuid üksi olla ta ka ei suuda. Olukord, millest pole pääsu.

Niimoodi, vähehaaval kujundab Kersti Merilaas oma peategelase portree. Sugugi väikest osa ei mängi siinjuures viimased episoodid, mis peale traagilise kulminatsiooni lisavad uusi ja lõplikke jooni ka Truutale: Akslit, ta endist abikaasat, on tal vaja olnud ainult oma murede kurtmiseks ja abipalumiseks, Aksli traagika (tal on vähk) on temast mööda läinud. Kuigi puuduvad otsesed süüdistused, on näidend välja viidud küllalt raske järelduseni. Truuta Krispini krahh on eelkõige inimese krahh, kes pole kunagi olnud võimeline mõtlema teistele. Tema elu, tema töö, tema iseloom pole selleks võimalusi andnud — see on tema süü, kuid veel enam tema traagika. Meil ei ole mingit õigust teda hukka mõista: oma ande, oma lavakujude kaudu on ta endast ära andnud nii palju, kui on osanud. Aga ju on sellest vähe olnud.

Terve näidend on vaieldamatult tõsine, Truuta siiruses iseenda ja teiste ees ei maksaks kahelda, ka siis, kui ta räägib oma surmaigatsusest. Ja ometi, mingis väga suures ja üldinimlikus plaanis ei anna Truuta siseheitlused päris täielikku resonantsi. Kas tõesti pole jätnud temasse oma jälgi amet, mis sundis sügavalt kannatama ka siis, kui enesel selleks põhjust polnud?

KRIITIKA

Truuta on siiras, seda võib veel kord kinnitada. Ent kujutlegem teda hetkeks Aksli asemel, teadmisega, et tal pole elada jäänud võib-olla aastatki. Kas sellisel juhul Truuta sööstaks kogu oma dramaatilise hingejõuga võitlusse elu eest? Niisugused oletused on naiivsed, see on mäng olematul malelaual, aga probleemi suhtelisust näitab see ehk siiski. Selma liini kaudu on ka autor seda teatavat tinglikkust aimata lasknud. Kõige vähem tähendaks öeldu aga, et Truutat laval naeruväärsena kujutada tuleks.

Nagu Truuta Krispini portree, nii on kogu näidend läbi viidud puhtalt, haprates pooltoonides, kus peale teksti kaasa mängivad ka väga selgelt tajutavad meeleolud. Näidendit kandvas tundedoonis on midagi tšehhovlikku, mida

... JA MIS PILDI SEES ON

Viivi Luik: «Pildi sisse minek».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1973. 52 lk.

Pealkiri, iseloomustades tabavalt autori hapralt assotsiatiivset laadi, on õnnestunud. Proovime võtta seda sõnasõnalalt ja läheme autoriga pildi sisse kaasa, teades, muide, et pilt on siin päris täpne, sest Viivi Luige kujund on valdavalt deskriptiiv-visuaalne. Alustame sellest, mis on pildi peal.

Pealiskaudselgi lugemisel torkab silma, et üksikud sõnad korduvad luuletusest luuletusse. See oleks täiesti loomulik ega vajaks äramärkimist, kui nad ei kannaks autori jaoks ilmselt erilist tähendust. Viivi Luik kasutab signaalsõnu kujundi funktsioonis. Selline tendents on omane ka Luige varasemale loomingule (vt. Karl Muru, Viies, peaaegu valikkogu. «Keel ja Kirjandus» 1971, nr. 7). Vaadeldavas luule- raamatus domineerivad puud: oktoobripuu, taevapuu, mõned konkreetseid puuliigid (lõhmus, pärnapuu, pähklipuu, kuusk jt.); kõige rohkem siiski puu üldmõistena.

laval tabada pole kindlasti lihtne. Nendes vahest ehk pisut impressionistlikes meeleolubarjundites võib selgesti tunda, et näidendi on kirjutanud poetess, sellest annavad tunnistust ka värsked, emotsionaalsed dialoogid. Tugevasti aitab omalaadse valulevalt nukra atmosfääri kujundamisel kaasa vanamemme kuju, mis peategelase kõrval on välja- peetuim. Küll on teostuses paiguti sentimentaalsust, eriti lõppepisoodides, ent vaevalt on pidev emotsionaalne alatoitumine vähem ohtlik kui väike ülepakkumine. Lava jaoks võib «Kaks viimast rida» olla teatud määral staatiline, lugeda oli lahe.

Eks ole samm edasi seegi, et me näidenditest võime kõnelda kui kirjandusteostest.

Ine Viiding

Kui analüüsida kontekstist lähtudes, siis järeldub, et puu on otsekui looduse sümbol, kindel, kestev ja oluline, ta elab oma elu ning kehastab meie jaoks midagi kättesaamatut, ent ühtlasi vajalikku. Kuid millegipärast on alati juba hilja, juba oleme võõrdunud ja oma üksildastesse külmadesse majadesse sulgunud: «Puud lähuvad maa päält ära,/ kaovad laande ja lapsepõlve»; «Maa pääle võtsid meid kaasa/ just needsamad sõnatud puud/ kellest te rohkem ei aima/ kui ahjutäit tuhaseid süsi». Puud olid enne meid, puud jäävad pärast meid — ja «Ela või ära ela,/ mis tähtsust sel on/ kui puud on läinud lehte/ ja maa pääl on/ taeva varje».

Teatavas mõttes on puule vastandatud maja (tuba, koridor), mis samuti esineb üsna sageli («elasin eluaeg majas/ nagu me kõik/ me kõik nende/ nukrate klaaside taga»). Maja — see on rangelt piiratud, ahistav süsteem, kütmata ja täis kurbust. Puid ja rohtu näeme ainult läbi klaasi, tege- likkust asendab näivus. Sinna majja on

KRIITIKA

milligipärast suletud (sulgunud) autor.

Liikumine, muutumine näib toimuvat vaid väljaspool seintega suletud ruumi (rong!): «Rongid peatuvad eestõas./ Aga see on üks teine maja»; «aga ma ütlen/ et praegugi sõidavad rongid/ ja täiesti pime on tuba». See ei puuduta luuletajat otseselt, ta vaatleb ning registreerib juhtunut ja toimunu põgusaid kajastusi endas.

Nõnda moodustavad kujundid ja signaalsõnad pikapeale suhteliselt suletud ringi. Tekib omapärane tundeummik ja resultaadinna ummikutunne. Muide, Viivi Luik paistab olevat meie kaasaegses luules vist küll kõige pessimistlikum autor (see pole etteheide, vaid konstateering), kes kõigele käega lööb: «sellel ei olegi tähtsust/ see olgu niisama öelda/ armasta mistahes ihu/ ikka on silmapilk sügis/ ja vaksal see kasvab su häälede/ kuigi ka sel pole tähtsust/ seegi on niisama öelda». Niisugune põhimeeleolu läbib tervet raamatut. Siit tuleneb kujundi valik ja see määrab signaalsõnade semantika. Pessimistegi on mitmesuguseid (ka luules). Ühel pool on need, kes puudusi nähes või pettudes väljendavad protesti või vähemalt rahulolematust, teisel pool resigneerunud vaatlejad.

Leidnud kord õnnestunud väljendi, hakkab autor seda liiga sageli kasutama. Kui näiteks vaadelda, mida kõike sajab, siis tõdeme: «Jälle tuhka ja tähti sajab»; «ja harvu münte sajab»; «Säält leivapuru ja tähti/ ja lund ja kompvekke sajab» jne. Toodud näidetes on tegemist küll erinevate objektidega, kuid konteksti suhtes kuuluvad nad samasse semantilisse gruppi, on sisuliselt ühe motiivi variandid. (Lisaks tsitaat Jüri Üdi «Detsembrist»: «kohevasse lumme/ piparkooke sajab...») Lugejale torkab niisugune enesekordamine kohe silma ja mõjub häirivalt — peaaegu võiks Viivi Luige puhul juba autoepigoonlusest rääkida.

Paned raamatu käest, ja tundub, et

kogu on terviklik — kuid küllalt omapäraselt. Eks ole ju nii, et igal autoril on oma väljakujunenud teemade-ring, ühel laiem, teisel kitsam. Küsimus on selles, mida uut suudab autor valitud teemal öelda, millisest vaatenurgast ta seda käsitleb. Eriti oluline on see kõige enam läbikirjutatud teemade puhul. Eks me kõik peame suurema hulga asjadest iseenda jaoks taasavastama — ei maksa ainult arvata, et oleme tõesti midagi uut avastanud. Maja-motiivid jne. on ju luules ja ka proosas nii korduvalt kasutusel olnud, et pole vaja nimesid nimetada (teadagi on siin mõeldud ainult neid autoreid, kes ka konteksti poolest on kõrvutatavad).

Viivi Luigest võime kõnelda juba kui maailmelisest luuletajast. Tema debüüt («Pilvede püha» 1965. a. luulekassetis) äratas õigustatult tähelepanu. Algajaisse ongi põhjust heatahtlikumalt suhtuda, pöörata rohkem tähelepanu õnnestumistele. Sõltub autorist enesest, kas see talle kasu või kahju toob.

«Pildi sisse minek» on Viivi Luigel kuues kogu. Esimese luulevihikuga võrreldes on ta stiil ja laad tunduvalt muutunud, mis on ka loomulik — lahutab neid ju kaheksa aastat. Kuus kogu selle aja vältel on meie tingimustes juba tähelepanuväärne. Viivi Luik on olnud populaarne autor, tema kujunemist on lugeja jälginud ootusrikkalt.

Kuid näib, et antud laadis, mis domineerib «Ole kus oled» (1971) uutes luuletustes ning kulmineerub käesolevas kogus, on autor end ammendanud. Juba on raske vahet teha üksikute luuletuste vahel, niivõrd sarnane on nende üldhäälestus, meeleolud, kujundid. Filosoofilised tagamaad on primitiivsed, tunded võivad olla küll ehtsad, kuid kipuvad rohkest kasutamiseist kuluma. Võib-olla on väljavaade läbi klaasitud akende liiga kitsas?

Viivi Luik on kindlasti rohkemaks võimeline. Tal on saavutusi, eeldustest rääkimata. Kuid paigalseis hakkab ajapikku tagasiminekut tähendama.

Astrid Reinla

KRIITIKA

1574

EELKÕIGE UURIMUS KULTUURIAJALOOST

Õ. Elango: Hariduspoliitika ja õpetajaskond kodanlikus Eestis. «Eesti Raamat». Tallinn, 1972.

Rahvusliku intelligenti moodustumine — üks kodanliku rahvuse kujunemise olulisemaid jooni — on eesti ajaloo ja kultuuriloo vahel kõige vähem uuritud lõik. Ilmselt ei ole me veel küllalt valusalt tunnetanud, et siin selgust toomata on raske veenvalt põhjendada mõndagi ideoloogilistes protsessides ja vaimse atmosfääri kujunemises.

Eesti kultuuriloo on õpetajaskonnale nii tema arvukuse kui ka diferentseerituse tõttu kuulunud erandlik koht. Selle hindamise ja üldse intelligenti rolli selgitamise seisukohalt tunduvad uurimuse tulemused eriti uudsed, mistõttu vaatleksimegi monograafiat just sellest aspektist.

Õ. Elango uurimus osaliselt korrigeerib, osaliselt üldistab eelnevaid üksikprobleemide käsitlusi. Väärtuslik on, et ülevaade antakse tervest perioodist ja et autori esituslaad võimaldab jälgida õpetajaskonna ja selle vaadete kujunemise tingimusi komplekselt.

Tsaristliku Venemaa rahvakooliõpetajate majanduslikku olukorda ei õnnestunud Eesti kodanlikus vabariigis radikaalselt parandada. Nagu näitab Õ. Elango, on õpetajate palgad teiste vastava astme riigiteenijate palkadest kogu perioodi jooksul palju madalamad. Kõige kõrgem oli õpetajate elatus-tase 1928. aasta palgaseaduse järel. Majanduskriis tõi kaasa palkade languse 13%, enamiku soodustuste kaotamise jmt. Erinevalt teiste riigiteenijate olukorra paranemisest ei tõstnud 1935. ja 1937. aasta palgaseadused õpetajate palku endisele tasemele (lk. 220). Tagajärjeks oli õpetajate majandusliku olukorra lähenemine proletariaadi omale. Enamik õpetajaid ka pärines proletariaadi hulgast, milles võib tegev olla

asjaolu, et töö oli vähetasuv, raske ning et õppimine õpetajate seminarides oli esialgu maksuta (131 lk.). Algkooliõpetajate sotsiaalse koosseisu hindamisel on autoril olnud kasutada andmed õpetajate seminaride kohta. Üldjäreldustele lisaksid kindlust aga täpsustused keskkooliõpetajate osas.

Hinnates palgapoliitika mõju õpetajate kvalifikatsiooni tõusule — 1928. aastal oli 50% õpetajaist ilma kutseta, põhjendab Õ. Elango selle tõusu aeglust ainult tööjõu voolavusega. Ometi näib, et probleem püsinuks ka siis, kui kõik õpetajad oleksid töötanud oma erialal. Tartu ülikooli filosoofiateaduskonna lõpetas aastatel 1919—1939 ainult 783 inimest, kusjuures selle ajavahemiku lõpul vajas keskkool juba üle 2000 õpetaja, kellest pooled pidanuksid õpetama humanitaaraineid.

Palgapoliitika kõrval on õpetajaskonna feminiseerumisel kolmekümnendail aastail ilmselt laiem tagaplaan (intelligenti soolises ja üldises sisemises struktuuris toimunud nihked, lk. 220).

Väga oluline on, et Õ. Elango uurimuses tuuakse esile, kuidas õpetajate eluliste huvide seotus üldise poliitilise kliimaga andis nende taotlustele poliitilise sisu ja kujundas orientatsiooni. Pedagoogide sotsiaalse valuläve madalus ja ühiskondlik aktiivsus põhjenduvad oluliselt sellega ja just see tõstab nad välja intelligenti teiste rühmade seast.

Hariduspoliitilise võitluse põhileeridena eristab autor demokraatlikku ja reaktsioonilist suunda. Ideoloogilises aspektis näib sellele vastavat jaotus: väikekodanlik-demokraatlik ja kodanlik ideoloogia. Sisuliselt ei ole selline paralleel siiski päris korrektne. Jaotus demokraatlikuks ja reaktsiooniliseks leeriks on meie pedagoogikaajaloo käsitlustes omaks võetud, põhitendentside esiletoomiseks ka vajalik ja õige. Suundade endi suure sisemise heterogeen-

suse tõttu ei tahaks aga õpetajaskonna sellist klassifikatsiooni küllaldaseks ja lõplikuks pidada. Seda enam, et seesugune jaotus näib liigendavat mitte niipalju õpetajaskonda ennast, kuipalju iseloomustab pedagoogide ja riigiametnikest haridustegelaste taotluste vastandlikkust.

Nagu monograafiast nähtub, avaldub õpetajaskonna kui eriti arvuka ja palgast (mitte honorarist jm.) elatuva intelligentsirühma spetsiifika ka kõrges organiseerituses. Kui A. Gramsci kinnituse järgi loovad ülejäänud ühiskonnaklassid partei selleks, et välja arendada oma, «orgaaniline» intelligents ja ideoloogia, siis haritlased vajavad organisatsiooni realiseerimaks oma vaateid ja nõudmisi. Kodanliku vabariigi algaastail oligi Õpetajate Liit poliitiliselt mõjukas organisatsioon (lk. 23). Võitlus oma organisatsiooni ja selle terviklikkuse eest oli tegelikult taotlus säilitada mõju hariduselu korraldamisel. Teiste ühiskonnaklassidega liidu otsimine näitab aga, et Eesti õpetajaskond üksinda ei suutnud endast piisavalt mõjuvõimsat jõudu kujutada ja et intelligentsil oli raske oma joont hoida.

Õpetajate kui sotsiaalse vahekihi olemusele viitab nende suhe ametiühingutega. Õpetajate klassiteadlikkuse puudumise tõttu ei tunnistanud töölised neid enda hulka kuuluvaks (lk. 26), kodanlus aga tahtis peale majandusliku mõjutamise neid ka organisatsiooniliselt endaga siduda (lk. 151). Õpetajaskonna diferentseerumine viis keskkooliõpetajate (1933) ja kutsekooliõpetajate (1936) lahkulöömiseni Õpetajate Liidust. Poliitiliste tõekspidamiste süveneva lahknemise tagajärjeks oli Sotsialistliku Haridustegelaste Ühingu organiseerimine 1931. aastal jne. Vasakule nihkumise tendentsidele vastas autoritariseeruv riik Õpetajate Koja loomisega 1936. aastal ja teenistusseadusega 1931. aastal, milles nõuti ustavustootuse andmist kodanlikule vabariigile (lk.

145). Õpetajate Liidu edasitegutsemine ja oma hääle kandja väljaandmine annab tunnistust demokraatliku õpetajaskonna mõjukusest ka «vaikiva oleku» aastatel.

Samal ajal püüdsid poliitilised parteid tugevdada oma mõju pedagoogidele. Tervikuna jäid ideoloogilised lahknemised õpetajaskonnas aga valitseva ideoloogia raamidesse. Vapside võidust tõusuvõimalusi lootvaid õpetajaid ei olnud palju (lk. 151). Kuigi kommuniste pedagoogidena tegutseda ei lastud, tugevnes kolmekümnendail aastail õpetajaskonna seas EKP mõju.

Õpetajate vaadete ja sotsiaalse koosseisu hindamisel ei ole Ö. Elango olnud võimalik toetuda uurimustele, mis käsitleksid Tartu ülikooli osa selle kujundamisel. Üldse puuduvad tööd, mis käsitleksid ühiskondliku mõtte arengut kodanlikus Eestis. Kaalukamate järelduste tegemine eeldaks seega uue ja ulatuslikuma valdkonna läbiuurimist. Ülevaate puudumisel viitab Ö. Elango ainult üksikute õppejõudude mõtteavaldustele ja tsiteerib nendele antud hinnanguid. Paraku põhjustab selge kontseptsiooni puudumine siin ebajärjekindlust. Näiteks iseloomustab autor P. Tarvelit kord kui materialistliku, isegi ajaloolis-materialistliku käsitlusviisiga ajaloolast (lk. 162), teisel aga väidab, et P. Tarvel tunnistanud ajaloo põhitegurite pluralismi (lk. 222). Uurimistöö kui terviku tulemustele toetudes võib aga Tartu ülikooli osa hindamisel nõustuda Ö. Elango lõppjäreldusega, et Tartu oli «üks peamisi demokraatlikult meelestatud intelligentsi koondumiskohti». Kuigi selle seisukoha konkretiseerimine nõuab veel täiendavaid uurimisi, sunnib see korrigeerima näiteks väiteid, et Tartu ülikoolis õpetasid «reaktsioonilised professorid Saksa maalt, Soomest ja Rootsist», et «õppetöö toimus enamikul aladel idealistlik-kristlikus vaimus» ja et üliõpilasteks olid «peamiselt kaupmeeste, töösturite ja ametnike lapsed» (vt. A. Elango

«Eesti kooli ja pedagoogilise mõtte aja-loost». Tartu, 1968, lk. 68). Õ. Elango monograafia teebki hinnatavaks see, et ta uurimuslikul alusel sunnib mõneste osas loobuma vulgariseeritud üld-sotsioloogilisest kontseptsioonist tule-veaist mõttestampidest.

Nagu monograafiast võib järeldada, oli Eesti õpetajaskond kodanliku aja lõpul üsna kvalifitseeritud (algkooli-õpetajaist oli ainult 2,4% ilma kutseta), organiseerunud, poliitilistelt sumpaatiatelt diferentseerunud, demokraatlikult meelestatud, oma «enamikus õppe- ja kasvatustöös abstraktse huma-nismi ja demokratismi positsioonidele» jäänud eesti intelligentsi kiht (lk. 249).

Õpetajaskonna mõju ja autoriteedi languse põhjusi ühiskonnas tervikuna tuleb näha mitte ainult režiimipoolse kontrolli tugevnemises, üldsotsiaalse programmi puudumises jne., vaid ka õpetaja (kui kultuuri looja) osa ja funktsiooni muutumises. 1915. aastal oli Eestis umbes 380 kõrgema haridusega inimest ja veel ligi 1000 õppis ülikoolis (vt. R. Pullati «Eesti linnad ja linla-sed». Tallinn, 1972, lk. 84). Kodanlikul ajal lõpetas suurkooli 5689 inimest. 1934. aastal oli kõrgem haridus 0,8% elanikkonnast, s. o. umbes 9000 eestla-sel.

Eesti õpetajaskonna saatuse määras oluliselt rahvuse kujunemise eripära. Õpetaja üldsotsiaalne ja kultuuriline funktsioon ja seisund muutusid järsult kultuuri kiirel arenemisel ja rahvus-riigi institutsioneerumisel. Erinevalt vana kultuuriga maadest ei saagi Ees-tis olla «linna» ja «küla» tüüpi intelli-gentsi niisuguse mõttes, nagu neid eraldas A. Gramsci (vt. A. Грамши, Избранные произведения. М. 1959, k. 3, lk. 467). Esimese põlvkonna eesti intelligent-õpetaja oli rahvalalgustaja, tribuun, kultuurielu organiseerija ja pedagoog ühes isikus. Kui kasvav raha-võim võttis teistelt auväärsetelt ameti-telt (jurist, arst jne.) kiiresti ülevuse,

siis õpetajaskond, Eestis ainus tra-ditsioonidega intelligentsirüh-mitus, säilitas kauemaks illusioonid endast ja oma ülesannetest. 1922. aastal tahtis 34% keskkooliõpilastest saada õpetajaks.

Kui rahvusliku intelligentsi tugevne-mine oli kodanliku rahvuse kujunemise üks peamisi tunnuseid, siis kodanluse tugevnemist iseloomustab intelligentsi tihedam sidumine eesmärgil «kindlus-tada masside «vaba» nõusolek selle sot-siaalse elu suunaga, mille annab põhi-liselt valitsev grupp» (A. Gramsci, sa-mas, lk. 465). Rahvusriigi tekkimine lõi selleks nii organisatsioonilised kui ka sotsiaalpsühholoogilised eeldused.

Surve Eesti õpetajaskonnale oli suu-rem, aga vastukaaluks ka õpetajaskon-na kontakt reaalse tegelikkusega hõl-mavam, kindlam kui teistel haritlas-konna kihtidel. Seetõttu hakkas neil varem haihtuma intelligentsi teadvu-sele iseloomulik vastuolu oma tegeliku seisundi ja enesest saadud kujutluste vahel. Sotsiaalsete vastuolude süvene-des muutub eriti just pedagoogide te-gevuses orgaanilise intelligentsi «peda-googiline» funktsioon silmanähtavaks.

Vastumeelsus vormi vastu, milles pidi toimuma kultuuri organiseerimine, teritub konfliktiks. Koos omaenda või-metuse tunnetamisega ja vaimse aris-tokratismi puudumisel kujunevad aga eeldused üle minna uue tõusva klassi teenistusse ja saada selle orgaaniliseks intelligentsiks. Õ. Elango monograafia näitabki selle ülemineku eeldusi õpeta-jaskonnas ja hariduspoliitikas kui osa intelligentsi evolutsiooni paratamatut tulemust. Avaramalt võimaldaksid probleemidele vaadata lisaurimused intelligentsi teiste kihtide kohta ja võrdlemine olukorraga teistes riikides.

Õ. Elango monograafiaga on algust tehtud meie rahvusliku intelligentsi osa ja tema spetsiifika uurimiseks.

Rein Ruutsoo

KRIITIKA

1577

RINGVAADE

RASSUL GAMZATOV 50

Käesoleva kuu algul tähistas Nõukogudema avalikkus R. Gamzatovi 50. sünnipäeva.

Lenini preemia laureaat, Dagestani ANSV rahvakirjanik Rassul Gamzatov on sündinud 8. septembril 1923 Hunzahhi rajoonis Mägi-Dagestanis, mille põhirahvastiku moodustavad avaarid. Ta isa, luuletajat ja kohalikku valgustustegelast Gamzat Tsadassat (1877—1951) peetakse koos Mahmud Kohab-Rossostiga (1873—1919) avaari kirjanduse rajajateks. Selle suhteliselt noore kirjanduse juured ulatuvad aga rikkalikku iidse folkloori. Avaaride arv ulatub küll vaevalt 300 000-ni, kuid mitme murde baasil rajatud avaari kirjakeelt kasutavad teise keelena veel 13 avaaridele lähedast Dagestani põlisrahvast, mis muidugi avardab avaari kirjanduse kõlapinda.

Esimesi impulsse kirjanduslikuks tegevuseks sai luuletaja oma isakodust ja debüteeris trükisõnas juba 16-aastaselt. Hiljem töötas ta õpetajana, rändteatris ja ajakirjanikuna. Ta esikkogu «Leegitsev armastus ja põletav raev», milles kajastuvad Suure Isamaasõja heroilised võitlused, ilmus 1943. aastal.

Aastatel 1945—1950 õppis R. Gamzatov Moskvas M. Gorki nim. Kirjandusinstituudis. Sel ajavahemikul ilmusid tema sulest luulekogud «Meie mägedes», «Mägilase kodumaa» ja «Minu sünniaasta». Viimasele määrati 1952. a. riiklik preemia. Kogu «Kõrged tähed» eest autasustati luuletajat 1963. aastal Lenini preemiaga. Ta muust toodangust märkigem siin veel luulekogusid «Dagestani kevad», «Mu süda kuulub mägedele» ning «Sonetiraamat», poemi «Mägilanna» ja populaarset proosaraamatut «Minu Dagestan».

R. Gamzatovi loomingut iseloomustab sügav armastus oma sünnimaa ja sugurahva vastu. «Iga inimene peab noorusest peale tajuma, et ta tuli maailma selleks, et olla oma rahva esindaja, ja ta peab valmis olema seda osa täitma,» kirjutab ta oma eespool mainitud proosateoses ja jätkab: «Millisesse piirkonda saatus mind ka viis, alati tundsin end selle maa, nende mägede ja tolle auuli

esindajana, kus ma õppisin hobust saduldama.» Tihe seotus kodukohaga ei ole aga luuletajat viinud natsionalistliku enesessekapseldumiseni, vaid vastupidi: ta tunnetab end ühtlasi ka paljurahvuselise nõukogude kirjanduse aktiivse kaasakujundajana. Ta ei idealiseeri oma kodumaa karmi ja majanduslikult kehva minevikku, vaid asetab pearõhu Nõukogude Dagestani saavutuste ning õitsengu kujutamisele. Gamzatov näitab murrangut mägilaste teadvuses, seda, kuidas noored võitlevad iganenud tavade vastu ja naiste üheõigusluse eest. Gamzatovi lüüriliseks lemmikkangelaseks on suure hingejõuga, kartmatu ja moraalselt üllas inimene, ta luule põhimotiivideks inimestevaheline sõprus ning seltsimehlikkus ja töötajate internatsionaalne vendlus. Mägilaste elu käsitlemisel on talle tihti omane kerge huumor. Ta luuletajanatuuri iseloomustavad elu taju ja oskus südamlikult kujutada inimesi ja mägede romantilist loodust, tähelepanelik pilk Dagestani mägirahvaste edusammude jälgimiseks. Ehtne kodanikupaatos ja lüüriline tunnetuslaad seovad teda avaari rahvalaulude parimate traditsioonidega.

R. Gamzatov, kes peab vene keelt oma teiseks emakeeleks, on tõlkinud A. Puškini, M. Lermontovi, V. Majakovski ja teiste suurte vene poetide loomingut avaari keelde. Tema enda luulet on peale Nõukogude vennasvabariikide menulakult publitseeritud ka sotsialismimaades.

Mis puutub aga Gamzatovi luule tutvustamisse eesti lugejaskonnale, siis selles suhtes on asi rohkem kui tagasihoidlik. Perioodikas ja koolinoortele määratud antoloogias «Nelk novembris» on meil temalt ilmunud umbes pool tosinat luuletust, peamiselt Valeeria Villandi ja Heljo Männi tõlkes. Ülim aeg oleks temalt esindusliku luulevalimiku avaldamiseks, mis ühtlasi võimaldaks pilku heita ühe meist ruumiliselt kauge, ent üpris omapärase ilmeaga kultuurkonna ellu.

O. Kuningas

NELI SAJANDIT BEN JONSONI SÜNNIST

Shakespeare'i titaanikuju, mis läbi inglise kirjanduse mitmete sajandite küünib, on (vähemalt eesti lugeja silmis) hämutanud paljusid tema kaas-aegseid, nende hulgas kuulsat näitekirjanikku, oma aja üht haritumat literaati Benjamin (Ben) Jonsonit. Teadaolevatel andmetel on Jonsoni komöödiat «Volpone ehk Rebane» («Volpone; or, The Fox») eesti laval 1928. a. küll mängitud, aga sellega paistab tutvus ka lõppevat. Fr. R. Kreutzwaldi nim. Riikliku Kirjandusmuuseumi viidete järgi ei ole sõjaajal perioodil Jonsonit tõlgitud ega temast kirjutatud; hilisema aja kohta sedasama väita sõandamatagi tundub, et oleme Ben Jonsoni jätnud nende kirjanike kilda, keda heal juhul vaid suurjuubelid meenutama sunnivad.

11. juunil niisugune juhus aga saabus — möödus neli sajandit päevast, mil kõnesolev mees Elizabethi-aegses Londonis ühe Sotimaalt pärineva perekonna järglasena ilmale tuli. Nii nagu see käib Shakespeare'i või Cervantese või renessansipohhi ükskõik missuguse kirjaniku kohta, kellest vähegi andmeid meieni on jõudnud, pakub omaette huvi Ben Jonsonigi elukäik. Selle alguses seisab tema müürsepat võõrasisa — pärast seda, kui perekond «verise» Mary ajal oli langenud katoliikliku repressiooni ohvriks ja vaimulikust pärisisa vahetult enne Beni sündi surnud; seejärel, paaril õpiaastal Westminsteri koolis, üks haritumaid elisabetaane, antikvaar Camden. See, kas või kui kaua Jonson Cambridge'is õppis, on vaieldav; igal juhul oli ta erudeerituselt, eriti kreeka ja ladina keele ning antiikkirjanduse tundmiselt kaugel ees «ülikooli oidudest» — Oxfordist ja Cambridge'ist võrsunud kutseliste kirjanike koolkonnast. Kirjanduslikele kalduvustele vaatamata tuleb Jonsonil leiba teenima hakata oma võõrasisa ametjärglasena; ta eelistab sõjaväeteenistust ning võitleb järgnevalt Madalmaades hispaanlaste vastu kuni naasmiseni Londonisse 1592. aastal. Siin ühineb ta teatritruppidega, esialgu arvatavasti näitlejana, siis näidendite kirjutajana koostöös teiste autoritega, nagu see tollal tavaks oli. 1597. a. juhtub äpardus: Philip Henslowe' teatris läheb Jonson tülli kaasnäitleja Gabriel Spenceriga, kelle ta duellil tapab. Ausa ülestunnistuse ja kahetsuse varal pää-

seb Jonson poomisest, viibides vaid tühise aja vangis, kus ta võtab omaks katoliku usu (et kaksteist aastat hiljem taas protestantismi pöörduda).

Murrangut Ben Jonsoni karjääris märgib järgmine, 1598. aasta. Shakespeare'i eestkostmisel ja kaasamängimisel lavastub suure menuga Jonsoni «Igaüks oma loomuse järgi» («Every Man in his Humour») ning siitpeale, ehkki peaaegu kõik tema järgmised satiirilised näidendid — nende seas «Igaüks oma loomuse vastu» («Every Man out of his Humour») ja «Värsisepitseja» («The Poetaster») — ägedat poleemikat õhutavad, kuulub ta juba tunnustatud dramaturgide hulka. Nimetatud tööd on seotud 1601.—1602. a. nn. teatrite sõjaga, milles Jonson näidendite kaupa ja kaudu peab tulevahetust peamiselt oma aja teiste tähtsamate dramaturgide Dekkeri ja Marstoniga. Viimased süüdistavad Jonsonit klassikutelt mahakirjutamises, enesekiitmisel ja näidendite ülesehituse venivuses. See aga ei takista Jonsonit mitmetega oma rivaalidest-kriitiseerijatest loominguliselt kollaboreerimast (näiteks kirjutab ta 1605. a. koos Chapmani ja Marstoniga komöödia, mille järel kogu autorite seltskond kuninga pilkamise pärast vangi pannakse). Vastavalt 1603., 1606. ja 1610. aastal loob Jonson oma tippteosed — klassikalise tragöödia «Sejanus» ja jõulised satiirilised komöödiad «Volpone» ja «Alkeemik» («The Alchemist»).

James I valitsusaeg tähistab inglise renessansi kõrgperioodi lõppu: kui enne seda oli rahvusliku teatri kirjanik, ehkki teatud sõltuvuses patroonist, humanismi vaba populariseerija, siis siitpeale pidi ta arvestama kuninga soove ja õukonna maitset. Jonson, kes selleks ajaks on omandanud õpetatud mehe kuulsuse, nimetatakse «poeediks-laureaadiks», ta saab riikliku pensioni ka Charles I valitsema tules, kuid saadab oma elu lõpupäevad siiski mööda haigena ja viletsuses. Tulekahjus hävib tema raamatukogu ja paljud väärtuslikud käsikirjad. Ben Jonson sureb 6. augustil 1637. aastal.

Inglise renessanssi iseloomustab ühelt poolt õppimise taaselustumine ja teiselt poolt humanism. Nende põhiomaduste edasikandjaks 17. saj. alguse kirjanduses on Ben Jonson. Poeedi kohus, kirjutab ta näidendis «Värsisepitseja»

(1601), ei ole ainult loodust tõlgendada ja teda üle otsustada, vaid ka levitada rahva hulgas oma teadmisi; poeet on inimekonna õpetaja.

Teadmiste populariseerimine ja humanism seostuvad sel murrangulise tähtsusega ajastul poeedi iseseisvumisega, kirjaniku elukutse tekkega. Nii-sugust seisundit esindavad kõigepealt «ülikooli oiid» John Lyly (tuntud oma romaaniga «Euphuus», siit termin eufuism), Thomas Lodge (tema pastoraalromansi «Rosalynde» najal kirjutas Shakespeare oma komöödia «Nagu soovite»), näitekirjanikuna ja näitlejana nime teinud George Peele, Thomas Nash (hinnatud on tema originaalne kelmiromaan «Õnnetu rändur ehk Jack Wiltoni elu»), arvukate näidenditega ja pikaresket elementi sisaldavate proosapaladega silma paistnud Robert Greene ning vahest suurim Shakespeare'i-eelne dramaturg Christopher Marlowe. Nendega ühinevad «Hispaania tragöödia» autorina tuntud Thomas Kyd, Shakespeare, Jonson, hiljem aga riburada terve hulk mehi, kes kõik loodavad sule varal raha teenida. See oli aga napp teenistus: nagu tunnistab Jonson, sai ta oma näidendite eest 20 aastaga 200 naela — summa, mille ta vabalt oleks võinud välja töötada ka müürsepana. Näidendi eest maksti 6 penni, ballaadi eest pool. Ent seda kõike hüvitas üldine lugupidamine ja austus, millega suhtuti kirjanikesse ja nende missiooni.

Suhtumistelt erineb Ben Jonson paljuti oma kaasaegsetest, sealhulgas Shakespeare'ist. Tulenevalt eruditsioonist ja antiikklassika poole kalduvast sümpaatiast oli ta tõrges leppima publiku maitsega, püüdes oma satiiriliste näidenditega vaatajatele-kuulajatele selgeks teha pigem neid seisukohti elunähtuste, kunsti ja kirjanduse kohta, mida ta väljendab oma huvitavas marginaalikoogus «Avastused» («Discoveries»). Kuigi Jonsoni looming kasvab välja rahvalikust moraliteest ja farsist, olgugi et ta oma näidendite episoodides ulatuslikult kasutab groteskset karikatuuri, on ta põhimõttelt ja -toonilt realistlik, labase forsseeritud veiderdamise vastu, eitab nalja nalja pärast. «Komöödiakirjaniku amet,» ütleb ta «Volpone» pühenduses, «on imiteerida õiglust ja elu õpetust, niisamuti nagu keele puhtust, või virgutada õilsaid tundeid.» Niisugusest ausast kodanikukohusest sugenev moraal ilmneb nii «Sejanuses», «Volpo-

nes» kui ka «Alkeemikus». Nende põhimotiivis leidub silmatorkavat sarnasust: see on raha- ja võimuahnuse julge hukkamõist ja naeruvääristamine. Renessanss vabastas inimkonna arenguenergia — see on tema positiivne poolus —, ent samaaegselt andis piiramatu voli individuaalsele tahtele, mille inflatsioon kujunevate kapitalistlike suhete raames võttis valdavalt maad vaimsete reaalse arvel. Renessansi negatiivse pooluse selge tunnetamine on Ben Jonsoni loomingus alusväärtusi.

Sulatanud oma näidendesse küll hulgaliselt antiikdraamale omaseid elemente, pärinud klassikalisest maailmast sageli oma tegelaste nimed, äratas Ben Jonson ühtaegu tähelepanu kaasaegse elu kadestusväärse vaatlejana, rahvaliku kõnekeele täpse talletajana ja oskusliku ärakasutajana. Jonsoni komöödiad ja klassikalised tragöödiad on seetõttu elavad draamad selgepiirilisel inglispäraste tüüpikujudega. Jonsonile ei ole antud tõusta Shakespeare'i draamade poeesiani (põhierinevus nende kahe komöödiates ongi, et kus Shakespeare on lüüriline, seal Jonson satiiriline), aga ka tema vaoshoitud kujutluse mehelikult realistlikel lehekülgedel kohatame hooti ergast spontaansust ja elujõudu, niisamuti nagu ta hilise loomejärgu luuleski. Muide, Jonsoni lüürika koosneb enamasti pühendusluulest, elegiatest, epitaafidest, satiirilistest epigrammidest, mis osalt on pärit tema näidenditest. Otsekohest ja ausat tunnustust on ta avaldanud Baconile, Draytonile, Donne'ile ja teistele kaasaegsetele; kuulus on tema ood Shakespeare'i mälestuseks. Kui eluajal Jonson Shakespeare'i ehk puhuti kadestaski — nende suhted olid küll alati südamlilikud —, siis pärast viimase surma asendus see tunne siira imetluse ja vaimustusega.

Suurt tähelepanu pööras Jonson oma teoste tehnilisele küljele, saavutades väljapaistvat edu sündmuste koondamisel, tervikliku kogumulje loomisel, kiirel intriigiarendusel ja karakterite kujundamisel. Sageli on farsis mitmekordne: kangelane naerab välja kaastegelasi, tõelus aga teda ennast. Jonson on hästi teadlik kujundi piiridest. Tema kunst eitab fotograafilist realismi, samal ajal aga ka liiga sügavale konventsionaalsusse laskuvaid metafoore, mis on kaotanud sideme eluga. Ulatuslikumalt kui ükski tema kaasaegsetest rakendab Jonson oma draa-

RINGVAADE

maloomingus proosat. Enamikus tema näidendites on proosa vaheldumisi värsiga, kahes aga, komöödiates «Epi-coene ehk Vaikiv naine» («Epicoene; or, The Silent Woman») ja «Pärtlilaat» («Bartholomew Fair») on see ainuvalitsev.

Soovimata siin kummutada Miltonit, kes oma «L'Allegros» teatrisse vaatama tõttab, kas mängitakse Jonsoni õpetatud sokki (ingliskeelne sock tä-

hendab piltlikult ka komöödiat) või sulnist ulmelast Shakespeare'i, ega ka 17. sajandi II poole klassitsiste, kes kahe asjaosalise kaaluvahekorra omakorda vastupidiseni viisid — igal ajastul oma maitse —, tunnistagem, et Shakespeare'i järel on inimloomuse täpse jäädvustajana oma osa suurde kirjandusse andnud inglise hilisrenessansi teinegi juhtiv dramaturg — Ben Jonson.

J. Talvet

FILOSOOFIAALASTEST AJAKIRJADEST

«Voprossõ Filossofii» kuue tänavuse numbrilugeja leiab ajakirjast tunnetusteooria ja teaduse metodoloogia käsitlusi õige mitmelt filosoofilt.

Ajakirja esimeses numbris ei pea Leningradi filosoof V. Rubaškin paljuks pühendada üksikeid lehekülge matemaatilise loogika ja teaduse keele suhete probleemile. Autor püüab eritleda empiirilise teaduse keeles «semantilisi kihte, sfääre». Teatud määral tuleb tema kontseptsioon meelde neopositivistide ideid teaduste keelte taandamisest füüsika keelele (füüsikalism). Rubaškin väidab, et keele minimaalne struktuurine osa on väiteloojika, mis määrab loogikaliste seoste iseloomu. Sellele järgneb predikaatloogika. Keerukam on keel, mille abil saab kirjeldada atribuutivseid ja ruumilisi suhteid. Viimaste baasil määratletakse ajasuhteid peegeldavad mõisted. Edasi suundub Rubaškin üpris julgetele üldistustele. Ta väidab, et täiendades ajasuhteid kirjeldavat keelt, saame füüsika keele, edasi bioloogilise keele ja lõpupele lõpuks jõuame sotsiaalset struktuuri kirjeldava keeleni. Rubaškini arvates tuleb alustada lihtsama, s. o. füüsika keele formaliseerimisega ja liikuda järk-järgult keerukamatele tasanditele.

M. Mostepanenko «Mõtteline eksperiment ja teoreetilise teadmise formeerumise probleem» on huvitav kirjutis «Voprossõ Filossofii» teises numbris. Autor lahkab muu hulgas ka mõttelise eksperimendi funktsiooni küsimusi. Ta märgib, et too võte võimaldab aru saada, millised ideaalsete objektide (s. o. teooria komponentide) vahelised seosed on olulised, ja aitab formuleerida teaduslikke printsiipe.

Sama ajakirja kolmas number viib sisse tänuväärse uuenduse: avatakse

uus rubriik dialektika ja teadusliku tunnetuse küsimuste tarvis. Ülevaade seal avaldatud artiklist tuleks sisse juhatada NSVL TA Filosoofia Instituudi direktori akadeemik B. Kedrovi kirjutisega «Teaduste sünteesist». Autor, kes on palju aastaid pühendanud teaduste klassifikatsiooni uurimisele, esitab selles artiklis huvitava teaduse vallas toimuvate sünteesiprotsesside tüpoloogiat. Ta võtab grupeerimise aluseks kaks parameetrit: esiteks sünteesiga haaratud teadmiste valdkond ja teiseks sünteesi iseloom. Esimese parameetri seisukohalt vaadatuna võib süntees olla kas väline (s. t. toimub loodusteaduste ühendamine mingite muude teadusharudega) või sisemine (toimub süntees loodusteaduste raames). Viimane süntees jaguneb Kedrovi arvates omakorda sünteesiks loodusteaduste eri harude vahel ja «intiimseks» sünteesiks (s. t. ühe teadusharu piires). Teise parameetri seisukohalt vaadatuna võib süntees olla kas üldise ja üksiku, madalama ja kõrgema või muude erinevate külgede vastuolu ületamine. Nimetatud parameetrite erinevate väärtuste kombineerimise tulemusena saab Kedrov üheksa peamist sünteesi liiki. Näiteks «intiimne» süntees, mis kaotab vastuolu üksiku ja üldise vahel (süntees seaduse abil) või sama liiki väline süntees (süntees filosoofia kaudu) jne.

Tähelepanu peaks juhtima ka V. Ambarsumjani ja V. Kazjutinski artiklile «Astrofüüsika metodoloogilised probleemid». Ajakirja neljandas numbris intrigeerib lugema N. P. Dubinin artikliga «Dialektilise materialismi filosoofia ja geneetika probleemid».

«Voprossõ Filossofii» viies number on andnud suure osa oma mahust meie poola sõprade käsutusse. Esineb terve

RINGVAADE

rida poola filosoofiakuulsusi ja osa neist on pühendanud oma kirjutised ka gno-seoloogiale ning teaduse metodoloogiale. Humanitaarsete huvidega lugejat pae-lub kindlasti kõigepealt J. Topolski artikkel «Allikatevälise teadmise osast ajaloolises uurimises». Tänapäeva marksistliku ajaloo filosoofia suurkuju jagab selles oma mõtteid ajalooallika-test sõltumatute teadmiste kohta aja-loolase kutsealases praktikas. Topolski liigitab need teadmised kolme ossa: väärtuste süsteem, otsustused faktide kohta ja teoreetilised väited. Edasi lii-gendab autor ajaloolaste uurimis-töö üheteistkümneks protseduuriks: uurimisvaldkonna valik; küsimuse for-muleerimine; allikate valik; allikatest omandatava informatsiooni lugemine; väline kriitika; sisemine kriitika; nende faktide kindlakstegemine, mille kohta allikates on vahetu informatsioon, ja nende kindlakstegemine, mille kohta sellist informatsiooni ei ole; põhjuslike seoste väljaselgitamine; vastus uurija küsimusele; ajaloo faktide adekvaatne hindamine. Topolski näitab, et enamiku nende protseduuridega on seotud ka allikatevälise teadmise kasutamine, ja kutsub seepärast üles viimast (eriti teoreetilist teadmist) arendama.

Mainime lühidalt ka teisi poola filo-

INDEX LIBRORUM

Filosoofilise ja sotsioloogi-lise mõtte ajaloo vallast saagu kõigepealt mainitud ajalookandi-daat A. Gorfunkeli väike raamat «Giordano Bruno», mis *Mõsli* seerias «Mineviku mõtlejaid» anti välja juba teist korda (1. — 1965). Samalt mehelt, itaa-lia renessansi-filosoofia spetsialistilt on selles seerias varem tulnud ka «Tom-maso Campanella» (1969). *Mõsli* teises, «Filosoofilise pärandi» seerias aga aval-dati ukraina valgustaja G. Skovoroda «Teosed» kahes köites, kokku ligemale 1000 lehekülge; editsooni peamine põh-jus — 250. sünniaastapäev. Paar uut raamatut on meieni jõudnud ka saksa-keelsest filosoofiapärandi seeriast «Phi-losophische Studentexte», mida kir-jastab *Akademie-Verlag Berlin*: kõige-pealt Hegeli «Sissejuhatus filosoofia ajalukku» («Einleitung in die Geschich-te der Philosophie»), mille on välja andnud Johannes Hoffmeister ja mille *copyright* kuulub *Felix Meiner Verlag*-ile (Hamburg). Teiseks tuli samas see-rias valimik saksa loogiku, matemaatiku ja filosoofi Gottlob Frege pärandist — «Kirjatöid loogika alalt. Järelejäänud

soofe, kes antud teema seisukohalt meile huvi pakuvad. Z. Cackowski kat-setab informatsiooniteooria abil uusi lähenemisi teadvuse mõistele, R. Wój-cicki esitab mudeli definitsiooni ja J. Kmita käsitleb teaduse metodolo-giat kui teoreetilist distsipliini.

Seekordse ülevaate lõpetaksime käsit-letava ajakirja kuuenda numbriga. Kõne alla tulevad eelkõige P. K. Anoh-hini artikkel «Loodusliku ja kunstliku intellekti probleemi filosoofiline mõte» ja V. G. Afanasjevi kirjutis «Süsteem-est lähenemisest sotsiaalses tunnetu-ses». Viimane annab küllaltki tähele-panuvääriva ülevaate süsteemse lähe-nemisviisi eri aspektidest. Süsteem on moodustis, mis tervikuna omab karakteristlikuid, mida ei oma tema ükski komponent eraldi võetuna. Sotsiaalse süsteemi moodustavad sellised kompo-nendid nagu materiaalsed esemed; majanduslikud, sotsiaalpoliitilised jm. protsessid; vaimsed nähtused, ideed ning lõpuks inimene kui sotsiaalne olend. Edasi peatub autor veel süsteemide struktuursel, integratiivsel, kom-munikatiivsel ja ajaloolisel aspektil. Resümeeerides sõnab Afanasjev, et süs-teemne lähenemine on sotsialistliku ühiskonna uurimise ja juhtimise võimas relv.

A. Pork

hulgast» («Schriften zur Logik. Aus dem Nachlass»), mille litsents samuti kuulub nimetatud Hamburgi kirjastu-sele. Muide, Frege raamatust peale näib «Philosophische Studentexte»-see-ria oma senise tagasihoidliku, kuid so-liidse kuue olevat vahetanud uue ja kirju vastu. Mõned uuemad raamatud heidavad valgust ühiskondliku mõtte arenemisele Venemaal. Need on V. Skorinovi «Eetiline irratsionalism Vene-maal. Kriitiline analüüs» (Doni-äärse Rostovi ülikool), I. Pantini «Sotsialistlik mõte Venemaal: üleminek utoopialt teadusele» (*Politizdat*), Z. Smirnova «A. I. Herzeni sotsiaalfilosoofia» (*Nau-ka*) ja N. Botškarjovi «V. I. Lenin ja kodanlik sotsioloogia Venemaal» (Mosk-va ülikool). Kes tunneb suuremat huvi uuema aja mittemarksistliku filosoofia vastu, võiks vaadata K. Bakradze «Vali-tud filosoofiliste tööde» (neljas köites) 3-ndat köidet, mille äsja teistkordselt välja andis (varem aastal 1960) Tbilisi ülikool.

Filosoofilise esteetika, sa-muti üksikkunstide esteeti-liste probleemide alalt on ole-

RINGVAADE

mas üht-teist päris huvitavat uut. Uuest antoloogias «Esteetilise kasvatus-idee» (koost. V. Sestakovi), millest meil juba juttu olnud, tuli nüüd ka 1. köide. See käsitleb vana- ja kesk-aega ning renessanssi ja sisaldab üldise sissejuhatava artikli M. Lifšitsi sulest. Vähemat huvi ei paku V. Sestakovi uus raamat «Harmoonia kui esteetika kategooria» (*Nauka*), mis uurib harmooniaõpetusi läbi esteetilise mõtte ajaloo. Kes on A. Lossevi «Antiikestee-tika ajalugu (varane klassika)» (Mosk-va, 1963) uurides jõudnud 576. lehekül-jeni, võib sealt leida huvitava märkuse nõukogude sportlase, antiikestee-tika spetsialisti V. Šestakovi kohta, kes püüab antiikaja harmoonia ideaali ke-hastust leida tänapäeva inimeses. Edasi nimetame L. Gutsalenko uurimust «Ilu kehastumise dialektika», mille andis välja Valgevene ülikool Minskis, ja teist raamatut *Iskusstvo* perioodilisest (1. — 1971) väljaandest «Esteetika ja elu», mis sisaldab töid sotsialistliku realismi teooria ja praktika, esteetilise retseptiooni ja esteetika ajaloo alalt, samuti kriitikat ning bibliograafiat. Kahes uues teoses uuritakse kujutava kunsti filosoofilisi probleeme: O. Pira-lišvili «Kujutava kunsti teoreetilisi probleeme» (*Helovneba*, Tbilisi) võtab vaatluse alla lõpetatuse kriteeriumid kunstis ja *non finito* teooria, eessõna T. Znamerovskajalt ja M. Kaganilt; S. Valeriuse uurimuse pealkirjaks on «XX sajandi progressiivne skulptuur. Probleemid ja tendentsid» (*Izobrazitel-noje Iskusstvo*).

Tähelepanu paeluvad ka ilukir-janduse filosoofilis-esteetilise lisele probleemid. Et klassikalise filoloogia parimad, sügavalt filosoofi-lised traditsioonid siiski elavad, tõen-dab filoloogiakandidaat S. Averintsevi (sünd. 1937) uurimus «Plutarchos ja antiikbiograafia» žanri klassiku (s. t. Plutarchose) kohast žanri ajaloos. S. Averintsev on tuntuks ja austatuks saanud oma arvukate artiklitega mit-mesugustes ajakirjades, koguteostes ja entsüklopeediates. Edasi nimetame L. Saveljeva teost «Romantilisest tendent-sid antiikkirjanduses», mille andis välja Kaasani ülikool. Üht kirjandusloo lõiku teooria aspektist vaadeldakse D. Oblomijevski (1907—1971) lõpetamata jää-nud, postuumselt väljaantud raamatus «Prantsuse sümbolism» (*Nauka*), milles on kõne all Baudelaire, Verlaine, Rim-baud, Mallarmé jt. NSV Liidu TA M. Gorki nim. Maailmakirjanduse Insti-tuut algatas uue kirjandusteoreetiliste

uurimuste jätkkogumiku «Kontekst». See pealkiri pidavat viitama ka mark-sistliku kirjandusteooria põhimõttelisele metodoloogilisele erinevusele mitte-marksistlikust: ajalooline *kontekst* vast-andub võrdlemisi abstraktsele *tekstile*, mis on saanud üheks mittemarksistliku kirjandusteaduse keskmõisteks. «Kon-tekst 1972» (*Nauka*) võimaldab sisse-vaate laiuti: ühelt poolt J. Elberg, M. Hrapšenko, J. Barabaš (ulatuslik väit-lus Tartu professori Juri Lotmani vas-tu), teiselt poolt A. Lossevi ja M. Bah-tini spetsiifilis-esteetilised uurimused «Sümboli loogika» ja «Sõnakunst ning rahva naerukultuur» (fragment Rabe-lais'd käsitlevast dissertatsioonist). Va-hepeale aga mahub näiteks K. Dolgovi pelk ülevaade «R. Ingardeni kirjandus-fenomenoloogia». Publikatsioone on A. Lunatšarskilt ning P. Florenskilt (1882—1943), vene religiooselt filosoofilt (vt. «Filosoofia entsüklopeedia», 5. k., M., 1970, lk. 377), kelle vastu on uut huvi äratanud Tartu ülikooli «Semioo-tika»-kogumikud. Lõpuks nimetagem siin G. Kunitsõni kapitaalset uurimust «Poliitika ja kirjandus» (*Sovetski Pis-satel*), milles autor lähtub V. I. Lenini artiklist «Partei organisatsioon ja par-teiline kirjandus».

Vene kirjandusloo alalt on uurimusi tulnud väga ohtralt, sellepä-rast mainigem siin ainult neid, mis või-vad üldisemat huvi äratada eesti luge-jas. Säärasteks võivad olla I. Goleniš-šev-Kutuzovi uurimuste ja artiklite ko-gumik «Slaavi kirjandused» (*Hudožest-vennaja Literatura*), mille saatesõnad on kirjutanud D. Lihhatšov, edasi A. Gesseni etüüdid Puškinist «Riim, heli-sev sõbratar...» (*Nauka*), B. Udodovi mahukas uurimus «M. J. Lermontov. Kunstiline individuaalsus ja loomis-protsess» (Voroneži ülikool), J. Etkindi «Vene luuletajad-tõlkijad Trediakov-skist Puškinini» (*Nauka* Leningradi osa-kond), S. Tšubakovi «Lev Tolstoi sõjast ja militarismist» (Valgevene ülikool, Minsk), T. Kuzminskaja «Minu elu kodus ja Jasnaja Poljanas» (Okaa Raamatukirjastus, Tuula). Nõukogude kirjandusloosse kuuluvad juba J. Nau-movi «Sergei Jessenin. Isiksus, looming ja eposh» (*Lenizdat*), Bloki-raamatud: B. Solovjovi «Poeet ja ta kanglastegu» (*Sovetskaja Rossija*) ning uustrükk A. Gorelovi teostest «Äike ööbikuai kohal. Aleksandr Blok», edasi pälvivad tähele-panu A. Fadejevi «Kirjad 1917—1956» (uustrükk), V. Kaverini «Vestluskaas-lane. Mälestusi ja portreid» (kõik *So-vetiski Pissatel*).

Toimetuse kolleegium:
 V. BEEKMAN, V. ILUS (pea-
 toimetaja asetäitja), J. KROSS,
 P. KUUSBERG (peatoimetaja),
 R. PARVE, J. PEEGEL, L. REM-
 MELGAS, P.-E. RUMMO, E. VE-
 TEMA.

- 1411 M. TRAAAT
 Luuletusi
- 1414 L. PROMET
 Los Caprichos (Kapriisid)
- 1455 M. NURME
 * (Valkjas maakirik kumeral künkal...)
 * (Mu metsamaja valgus...)
 * (Päev valmis end tõtluseks seab...)
 * (Mida koi ja rooste rikub...)
 * (Mu päevad pole...)
- 1458 J. KRUSVALL
 Juliani valu
 Kala
 Surm
 Lii ja Leopold
 Kaarli elu
 Rong
- 1466 H. MÄND
 Lapsemeelne
 Naiselik
- 1469 L. MERI
 Virmaliste väravas
- 1530 A. TAAR
 Ära mind otsimast lakka
 * (Elu on suurlavastaja...)
 Öine
 Kutse
- 1535 M. IVANOV
 Maxmilian Z-i mahlapudelid
- 1550 P. ILUS
 Kui kollast seemet taevast puistab kuu
 tee pääsemine
- 1551 A. EELMÄE
 Jälgede kirja jälgedes
- 1558 H. SUISLEPP
 Reisikiri Jaan Kaplinski luuleriigist
- 1569 G. MURAVIN
 Eesti kirjandus ja vene lugeja
- 1571 I. VIIDING
 Uuenemine on märgatav
- 1573 A. REINLA
 ... ja mis pildi sees on
- 1575 R. RUUTSOO
 Eelkõige uurimus kultuuriajaloost
- 1578 RINGVAADE
 Esikaane siseküljel:
 U. ROOSVALT. Tormipüha (Õli)
 Tagakaane siseküljel:
 O. SUBBI. Pesupäev (Õli)
 Kleebistel:
 F. de GOYA. Ofort nr. 51 sarjast «Los
 Caprichos»
 F. de GOYA. Ofort nr. 75 sarjast «Los
 Caprichos»

Toimetuse address: 200 001, Tal-
 linn, Harju t. 1, tel. 413-65,
 407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika», Tal-
 linn, Pikk. t. 37.

Ladumisele antud 3. VIII 1973.
 Trükkimisele antud 6. IX 1973.
 Trükiarv 16 000. Trükipaber
 nr. 1, 70×100/16. Trükipoognaid
 11,25 + 2 kleebist. Tingtrüki-
 poognaid 14,95. Arvestuspoog-
 naid 13,72. MB-08730. Tellimise
 nr. 2133. EKP Keskkomitee Kir-
 jastuse Trükikoda, Tallinn,
 Pärnu mnt. 67-a. «Looming»
 nr. 9, september 1973.

Hind 50 kop.

На эстонском языке
 Орган Союза писателей ЭССР
 «Лoomинг» («Творчество»)
 № 9, сентябрь 1973.

OLEV SUBBI

Keskpäev (Õli) 1972

50 KOP.

78 174